अथसिद्धांतचंद्रिकाउत्तरार्द्धप्रारंभः

॥श्रीकाशीविश्वनाथपुरीमें महल्लाछोरकीपियरीपर बाबू कोलेश्वरसिंह के मकानमें बाबू किशुनदयालसिंह के गणेशप्रभाकर छापाखानेमें छापा गया जिसे लेना होय उसे चौक में नईसडक पर बाबू कोलेश्वर सिंह के दुकानपर मिलैगा
शोधा बालशास्त्री प्रभुणे ने लिखा हरिनंदन· छापने वाला रामदत्त ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ॥ ॥

सि॰चं॰ ॐ श्रीगणेशाय नमः सार्वीयं सच्चिदानंदं नामं नामं जगत्प्रभुं सिद्धांतचंद्रिकाव्याख्यानवृत्तिश्च क्रियते नराम् १ धातोः अधिकारोयं प्राङ्नाम्नो यद्यस्ततः
आ॰उ॰ किमर्थीयमधिकारः उच्यते ऊरीकरोति भुक्तौ भवति सहायी स्यादित्यादौ ऊर्यादिच्व्यंतयोर्धात्वोः प्राग्प्रयोगस्य नियतत्वेन विशिष्टात् प्रत्ययोत्प
१ त्तिर्यथा न स्यात् अन्यथा ऽदृष्टित्वयोर्दीर्घो दुर्वारः स्यादित्यधिकारः भ्वादिः भवनं भूः क्रियासामान्यं आदत्ते ग्राहयत्यर्थमित्यादिः अंतर्भावितण्यर्थः यद्वा
दीयते गृह्यते ऽर्थो ऽनेनेति आङ्पूर्वाद्दाञः किप्रत्ययः शब्द इति यावत् भुवः क्रियासामान्यस्य भ्वादिर्वाचकः शब्दो धातुसंज्ञो भवति एवं सति हि रुक् नाना
इत्याद्यवः ऽय्ययेव भूव बभूवे इत्यादाववाख्यातां ते चातिव्याप्तिस्तेषामपि क्रियावाचकत्वात् अतो भ्वादिरित्यावर्त्य भूरादिर्येषेति बहुव्रीहिर्व्या
ख्येयः अत्रादिशब्दो व्यवस्थायां तेन भूशब्दादारभ्य ये पठितास्ते ग्राह्याः तेन क्रियावाचित्वे सति भ्वादिगणपठितत्वं धातुत्वं नाम धातूनां स धातुरितिवच

धातोः इदमधिक्रियते भ्वादिः क्रियावाची भ्वादिर्धातुसंज्ञकस्स्यात् आदनुदात्तङितः अनुदात्तेतो ङितश्च धातोरात् ॥६॥

नाद्धातुत्वं सौत्रास्तु गणोक्ता एव ग्राह्याः का पुनः क्रिया उच्यते करोत्यर्थभूता उत्पादना ऽपरपर्याया उत्पत्त्यनुकूलव्यापारसंतानरूपा भावनैव क्रिया न त्वस्ति भवति
विद्यतिषु क्रियावाचित्वमव्याप्तं न हि तत्रोत्पादना प्रतीयते उत्पत्तिर्हि आद्यः क्षणसंबंधस्तदनुकूलव्यापारश्चोत्पादना तदनुभवश्चास्त्यादिभ्यो नास्त्ये
व उच्यते असीत्यादेः स्वरूपधारणं करोतीत्यर्थः धारणं चोत्तरकालसंबंधः क्रियावचनः किंया: पश्यसीत्यादौ धातुत्वं मा भूत् सति हि तस्मिन्नातो धातो
रित्यालोपः आदनुदात्तङितः अनुदात्तश्च ङ् च अनुदात्तङौ तावितौ यस्य धातोः सोनुदात्तङित्तस्मान्नुहुंह्वाते श्रूयमाण इच्छब्दः प्रत्येकमभिसंब राम १
ध्यते हुं हे ऽत्यस्वरेतिङस्य पूर्वनिपातो न हसांतत्वात् ण्यायनेणित्यादिज्ञापकसिद्धं हि तत्तज्ज्ञापकसिद्धं न सर्वत्रेति देवतेदमर्थे इत्यादि ६ ॥ ६ ॥ ६

नाचतस्यानित्यत्वाच्च अनुदात्तेतोङितश्च धातोरात्मनेपदं भवति एधते शेते अन्यपदार्थत्वेन धातोराश्रयणात् किं अगमत् अशिश्रियत् ङोर्ङित्वेपि धा
तुत्वाभावादात्म॥ ञित्स्वरितेत उभे ञ् इत् यस्य स ञित् स्वरित् इद्यस्य स्वरितेत् ञिच्च स्वरितेच्चानयोः समाहारः ञित्स्वरितेत् तस्मात् उभयपदं आत्म
संनिहितमेव पंतु णित्ये इत्यतः परामृश्यते परतोन्यत् परस्मादिति परतः तत्रादिर्विभक्त्यर्थे इति पंचम्यंतात्तस् परत्वस्य सावधित्वादवध्यपेक्षायाम
नुदात्तङित इत्यादयः संबध्यंते अन्यस्यापि सापेक्षत्वादादुभे चेति संबध्यते अनुदात्तेतोङितोनिविशादेर्ञितः स्वरितेतश्च धातोः परतोऽस्माद्
तोः केवलं पंभवति नव पंपराणात् प्रत्येकं मष्टादशवचनात्मका दशविधा आख्याता उक्तास्तेषां नवनववचनानां संज्ञानं विधीयेतेति तिबादीनामा

ञित्स्वरितेत उभे ञितः स्वरितेतश्च धातोरात्मनेपदे स्तः परतोऽन्यत् उक्तनिमित्तहीनाद्धातोः पं नव पं तिबादीनामाद्यानि नवव
चनानि पं संज्ञानि पराण्यात् पराणि नववचनानि आत्मनेपदानि स्युः नाम्नि च युष्मदि च अस्मदि च भागैः तिबाद्येकार्थेषु नामा
र दिषूपपदेष्वेते प्रत्ययास्त्रिभिर्भागैः स्युरास्वयोः नाम्नि प्रयुज्यमाने चाद ऽ प्रयुज्यमाने प्रथमः युष्मदि मध्यमः अस्मद्युत्तमः।

यानि नववचनानि पं संज्ञानि पराणि न वा संज्ञानि पराणीति परशब्देन नव पमित्यत्राऽऽद्यानीति लभ्यंते नाम्नि च युष्मदि चास्मदि च भागैः अत्र पात्
शब्दावऽनुवर्त्तौ सप्तम्या विपरिणमयितव्यौ आद्रू वीत्यादेः कर्मणि कर्त्तरीति चानुवर्त्तते नामादिशब्देन विभक्त्यंतं गृह्यते प्रकरणात्तिबादयो दश
विधा आख्याता गृह्यंते नामाद्यर्थे कर्त्तरि कर्मणि च विहितानां तिबादीनां धातोर्यानि नववचनानि तानि त्रिभिर्भागैर्विभज्य प्रयोक्तव्यानि यथा स
स्येन नामार्थे कर्त्तरि प्रयुक्तेऽप्रयुक्ते च प्रथमो भागः प्रयोक्तव्यः स पचति तौ पचतः ते पचंति स पचते तौ पचेते ते पचंते अप्रयुक्ते पचति पचतः
पचंति पचते पचेते पचंते नामार्थे कर्मणि ओदनः पच्यते ओदनौ पच्येते ओदनाः पच्यंते अप्रयुक्ते पच्यते ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥

अ

सि॰चं॰ पच्येते पच्यंते पंतु कर्मणि नास्ति युष्मदर्थे कर्तरि त्वं पचसि युवां पचथः यूयं पचथ त्वं पचसे युवां पचेथे यूयं पचध्वे अप्रयुक्ते पचसि पचथः पचथ पचसे
आ॰उ॰ पचेथे पचध्वे युष्मदर्थे कर्मणि प्रयुक्ते त्वं दुःखी क्रियसे रोगैः युवां दुःखिनौ क्रियेथे यूयं दुःखिनः क्रियध्वे अप्रयुक्ते क्रियसे क्रियेथे क्रियध्वे अस्मदर्थे
२ कर्तरि प्रयुक्ते अहं पचामि आवां पचावः वयं पचामः अहं पचे आवां पचावहे वयं पचामहे अप्रयुक्ते पचामि पचावः पचामः पचे पचावहे पचामहे अ
स्मदर्थे कर्मणि प्रयुक्ते विरागैः सुख्यहं क्रिये आवां क्रियावहे वयं क्रियामहे अप्रयुक्ते क्रिये क्रियावहे क्रियामहे त्वया पच्यते मया पच्यते इत्यत्र युष्मदा
द्यर्थे आख्यातस्य विधानाभावान्न मध्यमोत्तमौ प्रथमातिक्रमेण कारणाभावात्प्रथम एव ननु इह भवान्पचति इत्यत्र मध्यमः प्राप्नोति भवद्युष्मच्छब्द च
योरेकार्थत्वादिति चेन्न तयोरर्थभेदात् अलिंगः संबोधनविषयश्च युष्मदर्थः भवदर्थस्तु लिंगवान्न च संबोधनैकविषय इति त्वद्रूपः त्वत्कल्पः त्वत
रः पचसि मद्रूपः मत्कल्पः मत्तरः पचामीत्यत्र तरादेर्विशेषणत्वेनाकर्तृत्वात् युष्मदस्मदर्थस्यैव कर्तृत्वात् मध्यमोत्तमौ भवतः अतित्वं प्रियत्वं पचति
अत्यहं प्रियाहं पचतीत्यत्र पूर्वपदान्यपदार्थयोः प्राधान्येन कर्तृत्वात् युष्मदस्मदर्थयोर्गौणत्वेन कर्तृत्वाभावात्॥ न मध्यमोत्तमौ एवमऽत्वं
त्वसंपद्यते त्वद्भवतीत्यादावपि च्व्यंते हि संघी भवंति ब्राह्मणा इत्यनुरोधेन प्रकृतेः कर्तृत्वं विकृतेः कर्तृत्वे तु संघीभवति ब्राह्मण इति स्यात् अत्र
पि युष्मदस्मदर्थयोः विकृतित्वेनाकर्तृत्वेनाकर्तृत्वं तदुक्तं यदाद्यर्थे विनिर्देश्ये भवतो युष्मदस्मदी द्वयोरपि तयोर्योगेन धातोर्मध्यमोत्तमौ प्र
कृतेर्विकृतेर्वापि ह्येकदा प्रतिपादने वाचकः प्रकृतेः संख्यां गृह्णाति विकृतेर्न तु॥२॥ अत एव मृद् घटो भवति ओदनस्तंडुला भवंतीति प्रयुज्य
तेति वादिभिः सह एकोऽर्थो येषां ते तेति बाद्येकार्थास्तेषु तिवादीनां यः कर्त्रादिरित्यर्थः स एव कर्त्रादिरर्थो नामादीनामित्यर्थः तिबाद्येकार्थे राम २
ष्विति किं त्वां पश्यति त्वया क्रियते तुभ्यं ददाति॥

॥ ॥

प्वाद्विधानात् कथं निर्ण
कर्त्तरि पंच कर्त्तरि वाच्ये धातोः पं भवति चकारात् द्वादपि पचति आख्यातप्रत्ययेनोक्तत्वात् कर्त्तरि प्रथमा नानुभावकर्मकर्त्तृ शय्यते आस्यते नरेणेत्यत्र कर्त्तरि तृतीयादर्शनात्
यः स्यात् नैव प्रयोगान्निर्णयसंभवात् आस्ते शेते नर इत्यत्र कर्त्तरि प्रथमादर्शनात् कर्त्तर्येव तृतीयाया अद
भावे आत् चक्रे करिष्यते वा घटं कुलाल इत्यत्र कर्त्तर्येव चक्रे करिष्यते वा घटः कुलालेनेत्यत्र कर्मण्यात् कर्मणि प्रथमायाः कर्त्तरि तृतीयाया अद
र्शनात् लवीष्ट कर्त्तेत्यत्र च ऽनिर्णय एव यथा रामाभ्यामित्यत्रा ऽनिर्णयः वर्त्तमानेति पतस् अंतिसि पथस् थमिपुवस् मसत्ते आते अंते से आथे
ध्वे एवहे महे व्यापारे इति शेषः व्यापारः क्रिया सा च धातोर्वाच्या सा त्रिविधा अतीता ऽनागत वर्त्तमानभेदात् तत्र वर्त्तमानक्रियावृत्तेर्द्धातोस्तिबादयोभ
वंति तिच द्योतका वर्त्तमानक्रिया धातुनैवोक्तत्वात् यदि तु सप्तम्यादिरित्यतः काले इत्यनुवर्त्तते वर्त्तमाने काले वाच्ये तिबादयः इति व्याख्यायते तदा तिब

कर्त्तरि पंच चादात् भूसत्तायां वर्त्तमानेति पतस् अंतिसिप थस् थमिपुवसमस् तेआते अंते से आथे ध्वे एवहे महे वर्त्त
मानार्थक्रियावृत्तेर्द्धातोस्तिबादयः प्रत्यया भवंति एषां संज्ञा लट्॥

दयः वाचका अपि भवंति कालस्य धातुना ऽभिहितत्वात् अथ को वर्त्तमानः प्रारब्धा ऽपरिसमाप्तो वर्त्तमानः भूरस्तीत्यादौ कथं वर्त्तमानादिः प्रारब्धापरिस
माप्तत्वाद्यभावात् उच्यते सृष्टिसंहारश्रुतिप्रामाण्यस्वीकर्त्तॄणां मते ऽत्राप्यस्ति वर्त्तमानत्वं कल्पादौ प्रारब्धायाः स्थितेरपरिसमाप्तत्वात् तस्युः पर्वतो भवि
ष्यति भूरित्यादौ त्वऽतीतानागतकल्पावा ऽऽदाय भूत भविष्यते वो ध्येक्रियाफलयोर्वाचको धातुः कालः संख्या कारकं चाख्यातार्थः तत्रातिबादित्वेन
कालो र्थः तिप्तस्त्वादित्वेन एकत्वद्वित्वबहुत्वरूपाः संख्यार्थाः आत्वेन भाव कर्मणो अर्थः आत्वेन पत्वेन च कर्त्तार्थः तत्र फलस्य कर्मण्यन्वयः फलाश्रयस्य कर्मत्वा

सि·चं·
आ·उ·
३

व्यापारस्यकर्त्तर्यन्वयोधातूपात्तव्यापाराश्रयस्यकर्तृत्वात्संख्यायास्तुकर्त्तरिप्रत्ययेकर्त्तर्यन्वयः कर्मणिप्रत्ययेकर्मण्यन्वयः कालस्यक्रियायामन्वयः
कर्तृकर्मणीक्रियाविशेषणेक्रियातुविशेष्येतिशाब्दिकमतंवर्तमानोऽर्थोयस्याःसावर्तमानार्थासाचासौक्रियाचेतिशाकपार्थिवादित्वान्मध्यमपदलोपः
वर्तमानक्रियासावृत्तिर्यस्यसतथातस्मात्तिवित्यादेःसमाहारेएकपद्यंअन्यथासमासेत्वष्टादशपदत्वंअपकर्त्तरिकर्त्तरीतिनापोऽभिधेयमाख्यातो
क्तत्वात्किंत्वनुवृत्तस्यचतुर्थ्यिंत्यस्यविशेषणंधातोरप्स्यात्कर्त्रर्थेषुचतुर्षुपरतःअपःपित्वमपित्तादेर्ङित्तिङित्वाभावार्थंअन्यथाभवतइत्या

अपकर्त्तरिकर्त्रर्थेषुतिबादिषुचतुर्षुदिव्यर्थ्येतेषुपरतोधातोरप्स्यात्गुणः।
नाम्यंतस्यधातोर्गुणोभवतिअपित्तादेर्ङित्पकारेतंतादिकंचविहायअन्यप्र
त्ययोङित्स्यात्क्ङित्यद्युसिकितिङित्तिचपरेवृद्धिगुणौनद्विर्वचनहेतुकेउसि
गुणःस्यातइतितसिगुणाःप्राप्तौअपनिमित्तोगुणःभवतः॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥

ङेरिङित्वाद्गुणोनस्यात्गुणः अरेदोनामिनइतिनियमान्नामिग्रहणंतस्यधातोर्विशेषणत्वात्तदंतविधिःअपित्तादेर्ङित्पइत्यस्यसपित्तआ
दिर्यस्यसःतादिःपिच्चतादिश्चपित्तादीताभ्यामन्योऽपित्तादिःनञ्जित्सिसमासःङित्ङिद्वदित्यर्थःअत्रपर्युदासबलात्पित्तादिभिन्नःप्रत्ययएवगृ
ह्यतेनधातुःननुसादेःकृतांचानेनङित्वंकुतोनेतिचेन्मैवंयङ्नङोर्ङित्करणात्ज्ञापकात्नानिर्दिसेइतिसूत्रारंभाच्च अतःपरिशेषात्तिवादीनां
चतुर्विधानामाख्यातानांतद्धिकरणानांचानेनङित्वंनान्येषांतेनबिभरांचकारेत्यादावामोनङित्वंक्ङित्यद्युसिकचङ्चक्ङौतावित्तौयस्यसतथातस्मि राम
न्अद्युसीतिविशेषणंद्वित्वनिमित्तेउसिनअजुहवुः॥ ३

अदे अत्र एवेति पृथक्कादे अविभक्तिके अत इत्यनुवृत्तं अतो लोपो भवति अति   एति च परे भवंति पचे अतः किं ब्रुवंति ब्रुवेत परः किं यांति रौः आख्या
तप्रकरणे एवायं विधिस्तेन नस्यादावति व्याप्तिः ओ राव् च म् च ओ त्तयोः अत आत्वं भवति वोः भवामि भवावः भवामः अतः किं चिनुवः चिनुमः आख्यात
प्रकरण एव युगपत्प्राप्तौ परः स च त्वं च पंडितौ भवथः अहं च स त्वं च पंडिता भवामः इत्यत्र त्रयाणां नामाद्यर्थानां कर्तृत्वे नैकदा प्राप्तौ परत्वात् मध्यमोत्तमौ भव
तः उक्तं च एकदा चेत् क्रियाकालसंबंधप्रतिपादनं धातोर्नामादिषूक्तेषु यः परः स प्रमान् भवेत् १ परत्वं चाभिधायकसूत्रापेक्षया न प्रयोगापेक्षया ग्राह्यं असम
दर्थस्यैकत्वेपि समुदायाश्रिता संख्या ग्राह्या तदुक्तं द्वयोर्नाम्नोर्बहूनां वा यदि वा कोपि समुच्चयः नामत्रयाश्रिता संख्या कृतिबाधो विशेषणं १ स च त्वं च अहं

अदे अतो लोपो भवत्यकारे एकारे च परे भवंति भवसि भवथः भवथ ओ रा वमयोः परयोरत आत्वं स्यात् भवामि भवावः भवामः स भ
ति त्वं भवसि अहं भवामि युगपत्प्राप्तौ परः स च त्वं च भवथः अहं च त्वं च भवावः अहं च त्वं च स च भवामः विधिसंभावनयोः यात् या
ताम् युस् यास् यातं यात यां याव याम ईत ईयातां ईरन् ईथास् ईयाथां ईध्वं ईय ईवहि ईमहि विधिः कर्तव्यार्थोपदेशः ॥ ६ ॥

चाहमिति विवक्षायां त्वेकशेषो भवति संख्या तु समुदायाश्रिता विधिसंभावनयोः यात् याताम् युस् यास् यातं यात यां याव याम ईत ईयाताम् ईरन् ईथास् ईया
थां ईध्वं ईय ईवहि ईमहि धातोर्यादादयः प्रत्ययाः स्युः विधिसंभावनयोर्वाच्ययोरित्ययं वाचकतापक्षः न चात्र पक्षे विध्यादिनार्थेन कर्त्राद्यर्थबाधो विरोधा
भावात् यद्वा विधिसंभावनयोर्वर्तमानाद्धातोर्यादादयः प्रत्ययाः स्युः विध्याद्यर्थस्य विशेष्यस्य प्रकृत्यर्थविशेषणत्वे द्योतकतापक्षोयं विपूर्वाद्धातोरंतर्भा
वितण्यर्थात् डुकृञ् किरिति भावे किः विधविधाने इत्यस्मादंतर्भावितण्यर्थाद्वा किः विधानं वेधनं वा विधिः अनुष्ठापनं कारणा प्रवर्तनेति यावत् ॥ ६ ॥

सि॰ चं॰ आ॰ उ॰ ४

साप्रवर्त्तना श्रुतिवाक्यनिष्ठा लौकिकवाक्ये पित्रादिवक्तृनिष्ठा संपूर्वकाङ्क्षवते श्चौरादिकाद्वा प्रेरणोस्त्वार्थे वाक्त्रिः भावेयुइ ततः स्त्रियामाप्॥ ॥संभाव
नाकल्पना ऊहः कर्त्तव्यः करणीयोर्थस्तस्योपदेशे विधिः या अविभक्तिको निर्देशः अतः परो याइः स्यात् अतः किंसुयान्तपरः किंयायात् युसइट् अतः पर
स्ययुस इट् स्यात् टित्वादादौ यामियम् अतः किंयुयान्तपरः किंयायां आशीः प्रेरणयोः तुप्तां अंतुहितं त आनिप् आवप् आमप् तां आत्तां अंतां स्व आयांध्वं
ऐप् आवहै प् आमहै प् थानोस्तुवादयः सुः आशीः प्रेरणयो र्वाच्ययोः आशीः प्रेरणयोर्वर्त्तमानाद्धातो रित्तिद्योतकता पक्षः आशासनमाशीः आङः शासु

संभावनं कल्पनं तत्र यादादयः एषां संज्ञा लिङ् या अतः परो याइः स्यात् भवेत् भवेतां युस इट् अतः परस्य युस इडागमः स्यात् भ
वेयुः भवेः भवेतं भवेत यामियं अतः परो यामियं स्यात् भवेयं भवेव भवेम शिष्यो गुरुशुश्रूषको भवेत् विधिः भवेद सो वेदविद् ब्राह्मण
त्वात् आशीः प्रेरणयोः तुप्तां अंतु हितं त आनिप् आवप् आमप् तां आत्तां अंतां स्व आयांध्वं ऐप् आवहैप् आमहैप् अप्राप्ते प्रार्थन
माशीः परस्येष्टार्थशंसनं वा प्रेरणा प्रवर्त्तनं तत्र तुवादयः एषां संज्ञा लोट् तुह्योस्तातङ्ङाशिषि वा भवतु भवतात् भवतां भवंतु॥ ६॥

रिच्छायां ततः क्विप् आत इत्वं निपातितं षत्वं प्र पूर्वा दीर्गतावित्यस्मात् प्रेरणार्थे ण्यंताद्वा वेयुट् प्रेरणा प्रवर्त्तना विधिशब्दार्थ एव आशीश्च प्रेरणा च आ
शीः प्रेरणे तयोः आशासनं चाप्राप्तस्यैव संभवतीत्यः प्राप्त प्रार्थनमाशीः सा च स्वस्य परस्य च संभवति परस्येष्टार्थशंसनं वा आशीरिदमप्यप्राप्तविषय
मेव यद्यपि यादादितुवादयो न कालविशेषे विहितास्तथापि भविष्यत्काले ऽगम्यते ऽतीतवर्त्तमानयोर्विध्याद्यसंभवात् तुह्योस्तातङ्ङाशिषि वा तुश्च हि राम
श्च तु ही तयोः अनन्यार्थे ङित्तोङित्वमंत्यादेशं प्रयोजयति अत्र तु गुणवृद्धिप्रतिषेधे संप्रसारणे चरितार्थत्वात् ङित्वस्य नांत्यादेशता ब्रूतात् मृष्टात् उष्टादित्या ४

अतः स्थानिवद्भावेन तातङो ङित्वेपि लोपो न ओर्वी हेरित्यतो वेत्यनुवृत्तस्य व्यवस्थितत्वेन स्वीकारात् अनद्यतनेऽतीते दिप् तां अन् सिप् तं त अमिप् व म तन् आ
तां अंत थास् आथां ध्वं ई वहि महि अनद्यतनेऽतीते काले द्योसे वाच्ये वा धातोर्दिबादयो भवंति अस्मिन्नहनीत्यद्य अद्यशब्दवाच्यः कियान् कालः अतीतरात्रेरंति
मयामद्वयमागामिन्याः प्रथमं यामद्वयं मध्यवर्ती दिवसः स कालः एषोऽद्यशब्दवाच्यः कालः अद्यभवोऽद्यतनः त्यतनावितितनः अद्यतनकाल
स्त्रिविधः अतीतोऽनागतो वर्तमानश्च तत्राद्यतने अतीते भूते सिः अद्यतने वर्तमाने तिबादिः अद्यतनेऽनागते लुट् नास्त्यद्यतनो यस्मिन्निति

अतः अतः परस्य हेर्लुक् स्यात् भव भवतात् भवतं भवत भवानि भवाव भवाम अध्ययनायोद्यतो भव सौम्य आयुष्मान् भवतु भ
वान् अनद्यतनेऽतीते दिप् तां अन् सिप् तं त अमिप् व म तन् आतां अंत थास् आथां ध्वं ई वहि महि अतीताया रात्रेर्यामद्वयादर्वा
ग्यावदागामिन्याः प्रथमं यामद्वयं दिवसः स कालः सोद्यतनः नास्त्यद्यतनो यस्मिन्नतीते काले तत्र दिबादयः एषां संज्ञा लङ् इ
सि मौ नामिकारोच्चारणार्थः दिवादावट् धातोः अभवत् अभवतां अभवन् अभवः अभवतं अभवत अभवं अभवाव अभवाम
ह्यो भवत् त्वत्पुत्रः परोक्षे णप् अतुस् उस् थप् अथुस् अ णप् व म ए आते इरे से आथे ध्वे ए वहे महे ॥ बहुव्रीहिः पक्षे अद्यतनादन्योऽन
द्यतन इति नञ्तत्पुरुषः अन्स्वरे इत्यन् नाम्नो नो लोपशिति नलोपस्तु न विधानसामर्थ्यात् तस्मिन्नद्यतने काले दिवादिरर्थाद् परोक्षे परोक्षेणा
दिविधानात् दिवादावट् दिवादाविति सप्तमीनिर्देशादबादिव्यवधानेऽप्राप्तावादावडेव पश्चाद्दिवादिः परोक्षे णप् अतुस् उस् थप् अथुस् ॥ अ णप्
व म ए आते इरे से आथे ध्वे ए वहे महे अनद्यतनातीतपरोक्षार्थक्रियावृत्तेर्धातोर्णबादिरिति द्योतकतापक्षः अनद्यतनातीतपरोक्षार्थे णबादिरि
ति वाचकतापक्षः अक्ष्णः परः परोक्षः टाङकार इत्यः यस्य लोपः अक्षादिंद्रियात्पर इति वा क्वचिददमाद्यंतस्य परत्वमिति पंच १ ॥ ६ ॥ १ ॥

स्यं तस्य परत्वं परशब्दस्याकारस्यौकारो निपातनात् ॥ ❁ द्विश्च णवादी इत्यनुवृत्तं सप्तम्या विपरिणम्यते धातोर्द्विर्वचनं भवति णादौ परे द्वौ वारौ विति द्विः द्विस्त्रिच
तुर्भ्यं इति क्रियावृत्तौ सुः अत्र क्रियावाचकं विना क्रियावृत्तेरसंभवाद्वचनमित्यध्याह्रियते तच्च कर्दंतं तदपेक्षया धातोरिति कर्मणि षष्ठी धातोर्द्वे उच्चार
णे कर्तव्ये इत्यर्थः अनंतरस्येति न्यायेनोक्तणादि योगेनैव द्वित्वं न विदीनवानामिति विहितनादियोगे अत्र द्विर्वचनं द्विः प्रयोग एव न त्वादेशः तेनतु
तोसे त्यादौ कृतस्य सस्याभावात् षत्वं न सस्वर आदिर्द्विरद्विः अद्विरुक्तः किंबो भूयिषते णादिः कित् अपित्तादिर्डिदित्यतोऽपिदित्यनुवृत्तं णआदिर्यस्या

धातोः परोक्षेऽतीते कालेणबादयः एषां संज्ञा लिट् द्विश्च उक्तार्थणवादियोगे धातोर्द्विर्वचनं सस्वरादिर्द्विरद्विः अनेकस्वरस्य धा
तोः सस्वराद्यो वयवोऽद्विरुक्तो द्विर्भवति णादिः कित् अपित् णादिः कित् आभ्वोर्णादौ पूर्वस्याकारस्य भूशब्दस्य चाकारो णादौ प
स रेह्रस्वः पूर्वसंबंधिनो दीर्घँ ह्रस्वः झपानां जबचपाः पूर्वस्य झपानां जबाश्चपाः स्युः झडधघभानां जडदगबाः खफछठथा
नां चटतकपाः स्युः ॥ भुवो वुक् भुवो वुगागमो णादौ स्वरे बभूव बभूवतुः बभूवुः ॥ ❁ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ❁ ॥

ऽष्टादशात्मकस्य समुदायस्य सनादिः कित् किद्वत्कार्यातिदेशोयं ईजतुः जुहुवतुः आभ्वोर्णादौ अश्च भूश्च अभ्वौ तयोः पूर्वस्य हसादिरित्यनुवृत्तः पू
र्वसेत्यनुवृत्तं ह्रस्वः पूर्वस्य स्वरस्य ह्रस्वः स्यात् बभूवेत्यत्र तु आभ्वोरिति कृतस्य दीर्घस्य ह्रस्व इत्यर्थः झपानां जबचपाः वर्ग्या वर्ग्यैर्यथासंख्येन स्थाने क्या
आदेशा भवंति भुवो वुक् कृताकृतप्रसंगित्वेन नित्यत्वात्प्रथमं वुक् ततो वुको धात्ववयवत्वाद्गुणवृद्धी न ॥ ६ ७ ॥ ❁ ॥ ६ ॥
॥ ॥ ॥

कादेर्णादेः डुकृञ् करणे कृञ् हिंसायामित्युभौ शृह्येते स्मृ गतौ भृञ् भरणे डुभृञ् धारणपोषणयोरित्युभौ वृङ् संभक्तौ वृञ् वरणे इत्युभौ द्रु गतौ ष्टुञ् स्तुतौ श्रु श्रवणे स्रु गतौ एते कादयः कृसृभृ इति त्रयाणामनुदात्तत्वान्नैकस्वरादिति प्रकृत्याश्रये इण्निषेधे प्राप्ते वृङ् वृञोरूदात्तत्वात् कित इति प्रत्ययाश्रये इण्निषेधे प्राप्ते द्रुस्त्वादीनां चतुर्णां स्वरान्तत्वात् स्वरान्ताद्वत् थे तीड्विकल्पे च नियमः आशिषि यात् यास्तां यासुः यास् यास्तं यास्त यासं यास्व यास्म सीष्ट सीयास्तां सीरन् सीष्ठाः सीयास्थां सीध्वं सीय सीवहि सीमहि धातोर्यादादयः आशीर्वादे वाच्ये यद्वा प्रार्थ्यमानक्रियावृत्तेर्धातोरिति वा
ह

कादेर्णादेः कृसृभृञ्द्रुस्तुश्रुस्रु इत्येतेभ्यः परस्य वसादेर्णादेरिड् न भवति अन्यस्मात् भवतीति नियमादिट् स्यात् बभूविथ बभूवथुः बभूव बभूव बभूविव बभूविम बलिर्बलवान् बभूव आशिषि यात् यास्तां यासुः यास् यास्तं यास्त यासं यास्व यास्म सीष्ट सीयास्तां सीरन् सीष्ठाः सीयास्थां सीध्वं सीय सीवहि सीमहि धातोराशिषि यादादयः एषां संज्ञा लिङ् आशीर्यादादेः पंक्तित् भूयात् भूयास्तां भूयासुः भूयाः भूयास्तं भूयास्त भूयासं भूयास्व भूयास्म सः श्रीमान् भूयात् श्वस्तने ता तारौ तारः तासि तास्थः तास्थ तास्मि तास्वः तास्मः ते तातारौ तारः तासे तासाथे ताध्वे ताहे तास्वहे तास्महे श्वोभाविन्यर्थे तादयः एषां संज्ञा लुट्॥

आशीर्यादादेः पंक्तित् न लुङि त्वे नैव गुणवृद्धिनिषेधः सिद्ध इति चेन्न इज्यात् सुप्यादित्यादौ संप्रसारणार्थं जागर्यादित्यादौ जागर्तेरिति गुणार्थं च किद्वचनं श्वस्तने ता तारौ तारः तासि तास्थः तास्थ तास्मि तास्वः तास्मः ते तारौ तारः तासे तासाथे ताध्वे ताहे तास्वहे तास्महे आगामिदिने श्वोव्ययं श्वोभवः श्वस्तनः कालस्तस्मिन् वाच्ये धातोस्तादयः यद्वा श्वस्तने व्यापारे वर्तमानाद्धातोरिति वा॥

सि॰ चं॰
आ॰ उ॰
६

सिसतासीस्यपामिट् धातोरित्यनुवृत्तं स्यादौ भविष्यतिस्यपतिरादिर्यस्य तस्मिन् भविष्यत्यर्थे वर्तमानाद्धातोः स्यप्रत्ययो भवति स्यादौ परे इति भविष्यत्वं
द्योत्ययद्धा धातोः स्य भविष्यति कालेवाच्येति वादौ परे भविष्यतीति शत्रंतात्सप्तमी स्यप्रक्रियातिक्रमे क्रियायाः अतिक्रमः अनिष्पत्तिः असिद्धिरि
त्यर्थः भविष्यतीत्यनुवृत्तं उत्तरसूत्राद्भूते इति च भूते भविष्यति चार्थे वर्तमानाद्धातोर्दिवादिर्भवति क्रियायाः निष्पत्तौ गम्यायां दिवादौ च परे स्यप् भवति यद्धा धा

सिसतासीस्यपामिट् भविता भवितारौ भवितारः भवितासि भवितास्थः भवितास्थ भवितास्मि भवितास्वः भवितास्मः श्वो भ
विता राज्यभारः कुमारस्य स्यादौ भविष्यति स्यप् धातोर्भविष्यति काले स्य प्रत्ययो भवति बाद्यष्टादशसु परतः एषां संज्ञा लृट् भ ति
विष्यति भविष्यतः भविष्यंति भविष्यसि भविष्यथः भविष्यथ भविष्यामि भविष्यावः भविष्यामः कल्की धर्मपालको भविष्यति स्य
प्रक्रियातिक्रमे क्रियाया अतिक्रमे कुतश्चिदनिष्पत्तौ सत्यां स्यप्रत्ययो भवति दिवादिषु परतः एषां संज्ञा लृङ् यदि सुवृष्टिः
सुराज्यं चाभविष्यत् तदा सुभिक्षमभविष्यत् अभविष्यतां अभविष्यन् अभविष्यः अभविष्यतं अभविष्यत अभविष्यं
अभविष्याव अभविष्याम भूते सिः धातोर्भूतमात्रे काले सिः प्रत्ययो भवति दिवादिषु परतः एषां संज्ञा लुङ् ॥ ६ ॥ ॥

तोर्भूते भविष्यति चार्थे वाच्ये दिवादिर्भवति तस्मिंश्च परे स्यप् क्रियातिक्रमे गम्ये भूते सिः अभूत् इति भूतः अकर्मकत्वात्कर्तरि क्तः भूतसामान्यार्थे वर्त
मानाद्धातोर्दिवादिर्भवति धातोः परः भूतसामान्ये वाच्ये दिवादिर्भवति तस्मिंश्च परे सिप्रत्ययो भवति सिसहितस्य दिवादेर्भूतसामान्योर्थः ॥ अवादि रा म
यद्धा सहितस्य तु भूतविशेषोऽनद्यतनोऽपरोक्षोऽर्थः ॥ ६

दादेः पेदा आदिर्यस्य स दादिस्तस्मात्सेर्लोपः पे परे डुदाञ् दाने दाण् दाने दो अवखंडने इत्येतेषां दाशब्देन ग्रहणं दाप् लवने दैप् शोधने देङ् पालने एषां तुल
स्यानुसारान्न ग्रहणं डुधाञ् धारणपोषणयोः ष्ठा गतिनिवृत्तौ इण् गतौ भू सत्तायां पा पाने शाच्छासाह्वाव्याघ्राधेटां वा एभ्यः सेर्वा लोपः शो तनूकरणे छो छेदने
षो अंतकर्मणि घ्रा गंधोपादाने धेट् पाने भुवः सिलोपे ऽयङ् लुकि गुणो न भुवो गुणो न सिलोपे सति यङि लुकि तु भुवो गुणो भवति सिस्लोपे प्रकृतिग्रहणे यङ् लु
गंतस्यापि ग्रहणमिति परिभाषया गुणनिषेधे प्राप्ते विधिः अभूत् अबोभूत् भुवः सिलोपे स्वरे वुक् भुवो वुगागमः स्वरे परे सिलोपे सति माङि सिरेव माश
दादेः पे वा परे अपि ह्रास्या इण् भू पिबतिभ्यः परस्य सेर्लोपः शाच्छासाह्वाव्याघ्राधेटां वा भुवः सिलोपे अयङ् लुकि गुणो न अभूत् अभूतां भुवः
सिलोपे स्वरे वुक् अभूवन् अभूः अभूतं अभूत अभूवं अभूव अभूम माङि सिरेव स्मसहिते दिवादिर्वा मेटः माङ् योगे अटो लोपः
मा भवान् भूत् मास्म भूत् मास्म भवत् भूयाद्याशीर्वादान्त्यान् भवते आदायई अतः परस्यात आय आत ई र्भवति भवेत् भवेतां भवेयुः भवेः भवेतं भवेत भवेयं भ
वेव भवेम भवेतां भवेरन् भवेथाः भवेयाथां भवेध्वं भवेय भवेवहि भवेमहि भवतां भवेतां
भवंतां भवस्व भवेथां भवध्वं भवै भवावहै भवामहै अभवत अभवेतां अभवंत अभवथाः अभवेथां अभवध्वं अभवे अभवा
वहि अभवामहि बभूवे बभूवाते बभूविरे बभूविषे बभूवाथे ॥ व्दे प्रयुज्यमाने धातोर्दिवादिपरः शिरेव भवति सर्वेषामाख्यातानां विषये
स्मसहिते दिवादिर्वा स्मोत्तरे माङि प्रयुज्यमाने धातोर्दिवादिर्वा पक्षे भूते सिः सर्वलकारविषये लङ् लुङादि विस्तर्यः मे ऽटः लोप इत्यनुवृत्तं माश
ब्दे प्रयुज्यमाने सत्यटो लोपः भूप्राप्तो आदि इत्येतयस्य आत्वान् आत्मनेपदीत्यर्थः आदायई अत इत्यनुवृत्तं आच्च आच्च आदात् तस्य आते आ
तां आये आथां इत्येतेषां दि विहायानुकरणं अतः परस्य आय आकार ई र्भवति एधेते एधेथे एधेतां एधेथां ॥ ६ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ६ ॥

सि॰ चं॰ नामिनो चतुर्णां धोढः नामिन इति धातोर्विशेषणत्वेन तदंतविधिः सेटो हलाह्वा सेटो हयवर्लात्परेषां सी ध्वं लुङ् लिटां धस्य वा ढः आतोंतो द्नतः अं
३ ति अंते अंतु अतां ते षां वचनानां टिं विहाय प्राग्भावस्यानुकरणं आदितितु अंत्यानां संज्ञे लुक्तं आत्संबंधिनोऽनकारात् परस्यातो अद्भवति आतः
७ किंयुबंति अनत इति किं एधंते तपरः किं गाते ध्वे च सिलोपः ध्वे प्रत्यये परे सिप्रत्ययस्य लोपः चितीसंज्ञाने सम्यग्ज्ञानं संज्ञानं उपधायाल घोः गुण

नामिनो चतुर्णां धोढः। नाम्यंताद्धातोः परस्य सीध्वं लुङ् लिटां धस्य ढः सेटो हलाह्वा बभूविढ्वे बभूविध्वे बभूवे बभूविवहे ब
भूविमहे भविषीष्ट भविषीयास्तां भविषीरन् भविषीष्ठाः भविषीयास्थां भविषीढ्वं भविषीध्वं भविषीय भविषीवहि भविषीमहि भवि
ता भवितारौ भवितारः भवितासे भवितासाथे भविताध्वे भविताहे भवितास्वहे भवितास्महे भविष्यते भविष्येते भविष्यंते भविष्य
से भविष्येथे भविष्यध्वे भविष्ये भविष्यावहे भविष्यामहे अभविष्यत अभविष्येतां अभविष्यंत अभविष्यथाः अभविष्येथां अभवि वि
ष्यध्वं अभविष्ये अभविष्यावहि अभविष्यामहि अभविष्ट अभविषातां आतोंतोऽद्नतः आतो अंतोऽद्भवत्यकारादुत्तरस्यन
अभविषत अभविष्ठाः अभविषाथां ध्वे सिलोपः अभविढ्वं अभविध्वं अभविषि अभविष्वहि अभविष्महि चितीसंज्ञाने उपधा
यालघोः धातोरुपधाया लघोर्नामिनो गुणः चेतति ॥ पूर्वस्य हसादिः शेषः पूर्वस्यादिर्हसः शिष्यंते अन्ये हसो लुप्यंते चिचेत चिचेतिथ सेः।
इत्यनुवृत्तं ह्रस्वं लघुपूर्वस्य हसादिः शेषः आदि आसौ हस श्चेति विशेषणसाप्यनेन परनिपातो ज्ञाप्यते सेः ॥ सिशब्दात्परयोर्दिप्सिपोरीट्।
असेरीट् इत्येतदनुवृत्तं असेरिति सेर्विशेषणं विद्यमानात् सिप्रत्ययात् परयोर्दिस्योरीडागमः विद्यमानात्किम् अदात् अत्र प्रत्ययलक्षणेन सेः परत्व राम ७
मस्तिविद्यमानादिति विशेषणान्नेट् ॥

इटईटि सेरीतिलोप इतिचानुवृत्तं लुङि अचेतिस ईदिति स्थिते सेर्लोपः सिलोपो दीर्घसिद्धो वक्तव्यः दीर्घकर्त्तुं सिलोपः सिद्धो वाच्योनत्वसिद्धः अचेतीत्
इटः किम् अहार्षीत् ईटि किम् अचेतिषाम् स्नाविदः सि श्च आश्च विद्च एषां समाहारः स्नाविद् तस्मात् एभ्यः परस्याऽनउस्स्यात् अत्राऽप्यस्तेरि
त्यनुवृत्त्या विद्यमानात् सेः परस्यान् इति व्याख्यानान्नेह अभूवन् प्रत्ययलक्षणेन सेः किम् अतन्वत् अद्वः अविद्वः च्युतिर् आसेचने आसेचनमा

इटईटि इटः परस्य सेर्लोपः ईटि अचेतीत् अचेतिषां स्नाविदः सेराता विदश्च परस्यान उस् भवति अचेतिषुः च्युतिर् आसेचने
च्योतति च्योतेत् च्योततु च्योतता द्वा अच्योतत् चुच्योत च्युस्यात् च्योतिता च्योतिष्यति अच्योतिष्यत् इरितोवा इरितोधातोर्वाङ
प्रत्ययो भवति पेसेरपवादः अच्युतत् अच्योतीत् श्च्युतिर् क्षरणे श्च्योतति श्च्योतेत् श्च्योततु श्च्योतताद्वा अश्च्योतत् नशसात्वपाः पूर्व
शसात्पराः स्वपाः शिष्यंते न शसाः चुश्च्योत श्च्युस्यात् श्च्योतिता श्च्योतिष्यति अश्च्योतिष्यत् अश्च्युतत् अश्च्योतीत् यकाररहितो
प्ययम् श्चोतति श्चोतेत् श्चोततु श्चोततात् अश्चोतत् चुश्चोत श्चुस्यात् श्चोतिता श्चोतिष्यति अश्चोतिष्यत् अश्चुतत् अश्चोतीत्
मन्थ विलोडने मंथति मंथेत् मंथतु मन्थताद्वा अमंथत् नोलोप इति नलोपे प्राप्ते ऋरसंयोगाणादिरकित् ममंथ ममंथतुः नोलोपः
धातोर्हसांतस्योपधाभूतस्य नकारस्य लोपः किति परे पूजायां याचते नेनिरुपपदात्तु श्चेः क्विपि नमथ्यात् मंथिता मंथिष्यति अमंथिष्य
ऽऽ त् अमंथीत् ॥ ०॥
द्रीं करणं इरितीरितो वेति विशेषणार्थः इरितो वा इरित् यस्य स तस्मात् इरितो धातोर्वाङ् भूतमात्रार्थे दिवादौ पेसेरपवादः
लित्पुषादेरित्यतो ङ इत्यनुवृत्तं न शसा स्वपाः शसप्रत्याहारः मंथ विलोडने आदावपि ऋरसंयोगाणादिरकिदिति इह ऋरसंयोगान्नेति मूलसूत्रं तत्र णा
दिः किदित्यनुवृत्तं ऋश्च संयोगश्चानयोः समाहारः ऋरसंयोगं तस्मात् णादिः किन्नजजरतुः यादादौ कित्वान्नोलोपः मथ्यात् ॥ ई ॥ ई ॥ छ ॥ ई ॥

मा. सि. च. उ. ८

इदितोनुम् इत् इर्यस्य स इदित् तस्य नुम् स्यात् कुहोश्चुः पूर्वस्येत्यनुवर्तते कुश्च हश्च कुहौ तयोः संवार नाद घोष महाप्राण प्रयत्नस्य हस्य तादृश एव वर्गचतु
र्थो झः इदितो न लोपो न इदितो धातोर्नस्य लोपो न भवति नो लोप इत्यस्यापवादः षिधु गत्याम् अयमुदिदित्येके आदेः सः षः ष्वचणचस्य तस्य सः सच्चन्
चस्य तस्य धातोः किं षट् आदेः किम् लषति अणति षोपदेशाना हसेकस्वपस्स्तृसृजस्त्रस्यान्येदंत्याजंतसादयः एकाचः षोपदेशास्युः ष्वष्क स्विद स्वद स्वं
जस्वपि स्मिङः १ दंत्य श्च अच् दंत्याचौ तौ अंते अव्यवहितौ यस्य स दंत्याजंतः दंत्याजंतश्चासौ सश्च दंत्याजंतसः दंत्याजंतसः आदिर्येषां धातूनां ते दंत्याजंतसा
दयः दंत्यांतसादयो ऽजंतसादयश्चैकाचः एकस्वरा धातवः षोपदेशाः कथंभूताः से कृगतौ स्तृप् सृगतौ सृगतौ स्तृ ञ् आच्छादने स्तृ ज विसर्गे स्तृ ञ् आच्छा

कुथि पुथि लुथि मथि हिंसासंक्लेशनयोः इदितो नुम् इदितो धातोर्नुम् कुंथति कुंथेत् कुंथतु कुंथता द्वा अकुंथत् कुहोश्चुः पूर्वस्य
कवर्गहकारयो श्चुत्वं भवति हस्य वर्गचतुर्थः चुकुंथ इदितो न लोपो न कुंथ्यात् कुंथिष्यति अकुंथिष्यत् अकुंथीत् चुविवक्रेसं
योगे चुम्बति षिधु गत्याम् आदेः सः षः धात्वाद्योः षकारणकारयोः सकारनकारौ भवतः सेधति सेधेत् सेधतु सेधता द्वा असेधत् सिषे

दने स्यै शब्द संघातयोः एभ्यो अन्ये उक्तलक्षणस्यातिव्याप्तिं वारयितुमिदं विशेषणम् पुनः कथंभूताः ष्व ष्क गतौ ञिष्विदा गा ।।धसि ध्यात् सेधित्ता ।। ६ ।।
त्वप्र क्षरणे ष्वद आस्वादने ष्वंज परिष्वंगे ञिष्वप् शये स्मिङ् ईषद्धसने एतैः सहिताः एकाचः किम् सोसूच्यते चुरादावदंतोयं दंत्याजंते किम् ख्वस्कुं दे दंसः
केवल दंत्यो न तु दंतोष्ठजो पि ष्वष्कादीनां पृथक् ग्रहणात् तेन स्वाद आस्वादने इत्यस्यासिस्वददित्यादौ षत्वं न णोपदेशानाह अनर्द नादि नाथ ना
ध नंद नक्र नन्द नृतः नर्द शब्दे नट अवस्यंदने चुरादिः नट नृत्तौ विति घटादिस्तु नेह गृह्यते नाटीति दीर्घनिर्देशात् नाथृ नाधृ याञ्चा दौ टुनदि समृ राम ८
द्धौ नक्क नाशने न्दन यें नृती गात्रविक्षेपे एभ्यो ऽन्ये भिन्नाणोपदेशाः नाधृ नंदन्द इति त्रयाणां केचित्सोपदेशतामाहुः ।। ६ ।। ६ ।। ६ ।। ६ ।।

प्रादेश्वतयातौसुनमां प्रादिसंबंधिनः क्विलानप श्वपरेषांस्वादीनांसस्यषः नसादीनांसस्यषः नमादीनांनस्यण श्वषत्वंनिमित्तंक्विलंणत्वनिमित्तंषकाररेफऋ
वर्णाः स्वादीनाह उपसर्गस्यनिमित्तासुनोतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासे नयसेधसिचसंजस्वञ्जां प्रतिमिन्नात्सरेश्वाऽवालंवनाऽऽविदूर्ययोःस्तंभेश्वव्यवाभ्यांभो
जनेस्वन श्वपरिनिभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वंजादेःस्कभ्नातेश्वसस्यषः व्याख्यासुञ् अभिषवेषू प्रेरणेषो अंतकर्मणिष्टु ञ्स्तुतौष्टुभस्तंभेएषांस्ति
पानिर्देशाद्यङ्लुकिषत्वंनतेनाभिसोषवीति अभिसोषोतीत्यादि प्रागतिनिवर्त्तौसेन येतिव्यंतोनामधातुः सेनया अभियातीतिअभिषेणयतिषिधुगत्यां
षिचक्षरणेषंजसंगेष्वंज परिष्वंगेस्तंभुइतिसौत्रोरोधनार्थः एभिप्रतिवंधेइतितुनगृह्यतेलक्षणप्रतिपदोक्तन्यायेनसौत्रोहिनोपधइतिप्रतिपदोक्तः इदित्वान्नुमिक्ते
तेष्टभिलोक्षणिकस्तेनविस्तभतेइत्यादौषत्वन्नषद्लुविशरणादौप्रतिमिन्नात्किम् प्रतिसीदति आलंबनमाश्रयणम अविदूरएवाविदूर्य्यंसामीप्यंएयः अवष्ट

प्रादेश्वतयातौसुनमाम् प्रादेः परेषांस्वादीनांनमादीनाञ्चधातूनांसकारनकारयोःषकारणकारौ भवतः षत्वणत्वनिमित्तेसतिनिषे
धति। अट्द्वित्वव्यवधानेऽपिषः स्यषेधत्निषिषेधसेधतेर्गतौनषः गंगांविसेधति। षिधू शास्त्रे मांगल्येचं ऊदितोवाऊदितोधातोःपरस्यवसा
ध्वागोःनिरुद्धासमीपेआस्तेइत्यर्थः एतयोः किम् अवस्तब्धोवृषलःशीतेनस्वनशब्देविष्वणतिसशब्दंभुंक्तेइत्यर्थः भोजनेकिम् विस्वनतिवीणासेवसे॥ देरनपीड्वा॰
वायाम् परिषिचनेषिञ्वंधनेक्तांतः सितशब्दः सयशब्दस्तुस्य एदइतिपचादेर्नदतिवाप्रत्ययांतोविषयः षिवुतंतुसंतानेपरिषीव्यतिषहमर्षणेपरि
षहतेसुडागमः परिष्करोतिस्तुस्वंजोः पुनर्वचनंसिवादीनामड्व्यवायेपीतिविकल्पार्थंस्कंभुरोधनेविष्टभ्नातिएतेस्वादयःषोपदेशाएवनमादयइतिसेध
तेर्गतौसेधतेर्नषः उपसर्गस्थनिमित्तान्नस्यर्थंसेधतेःसस्यषत्वंनास्तिपानिर्देशाद्यङ्लुकिगत्यर्थंसेधतेःषत्वं षेधीति अड्द्वित्वव्यवधानेपि षः सितशब्दा
त्प्राक्पंचदशानांसुनोत्यादीनामड्व्यवधानेपिषत्वंअभ्यषुणोत्सितशब्दात्परस्यदशानांस्यादीनांद्वित्वव्यवधानेपिषत्वमित्यर्थः निषिषेध॥ ६ ॥

सि॰ चं॰ विभूषार्थे मंगलेचशास्त्रेशासनेमंगलमेव मांगल्यंस्वार्थे मंगलक्रियेस्यर्थः ऊदितोवा ऊतइद्यस्यस ऊदितत्तस्मात् अनपीतिषण्णांलेट् लिङ् लुट् लृट् लृङ् लुङा
आ॰ उ॰ लकाराणामन्येषामपीत्यादिप्रत्ययानात्रसंज्ञाअप्रत्ययविषयत्ताभावात् स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्रधनशनृपदृपद्रुहमुहस्नुहस्निहांच एभ्योपिपरस्यवसादेरनपी
९ ड्वास्वशब्दोपत्तापयोः स्वादिर्गृह्यतेः श्वविकरणत्वात् षूङ् प्राणिगर्भविमोचने आदादिकोदैवादिकश्चगृह्यते न तु षूङ्प्रेरणेतौदादिकः धूञ् कंपने स्वादिस्य:
क्र्यादिस्यश्च न तु धूविधूनने सानुबंधनिर्देशात्तरधहिंसासंराध्योःणश् अदर्शनेतृप प्रीणनेदृपहर्षमोहनयोः द्रुह जिघांसायां मुह वैचित्त्ये स्नु ह उद्गिरणे
स्निह प्रीतौ स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वसादेर्णादेर्नित्यमिट् एभ्यः परस्यकितो वसादेर्णादेर्नित्यमिट् भवति स्वरत्यादि विकल्पं बाधित्वा कित इती
स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्रधनशतृपदृपद्रुहमुहस्नुहस्निहा त्र स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्ञूदित् सादेर्णादेर्नित्यमिट्स्यात्से
धतिसेधेतसेधत्तुसेधताद्धा असेधत् सिषेधसिषेधियतेथोर्धः झषभांताद्धातोस्तकारथकारयोर्धकारो भवतिदधातेर्वर्ज झभेज
बाः सिषेद्ध सेधितासेद्धासेधिष्यतिसेत्स्यति असेधिष्यत् असेत्स्यत् असेधीत् अनिटोऽनामिवतः अनिटो नामिवतश्च धातोर्वृद्धिः
स्यात्सेपरेसौ असैत्सीत् झसात् झसादुत्तरस्यसेर्लोपो झसे असैद्धां असैत्सुः असैत्सं असैत्स्म ॥ इनिषेधे प्राप्तेक्रादिनियमादिड्विधिः तथोर्धः
तश्च थश्च तथौ तयोः आदिजबानामिस्तोझभांतस्येत्यनुवृत्तं पंचम्याविपरिणम्यते झभांतात् किंभूतः दधातेर्नेड् धाञ् धारणादावस्मात्परयोस्त
थोर्द्धौ न धत्तः अनिटो नामिवतः इयमिदं धातोर्विशेषणं यद्यपि धातुः सर्वोप्यनिडेव तस्य इड्विधानाभावात् तथापिनइट् यस्मात्तस्मात्परस्यनादिप्रत्य
यस्येति व्याख्येयं अनिटोधातो रूपधाभूतस्यनामिनो वृद्धिर्भवति पेसौनाम्यंतस्यतु धातोर्नामिनइतिसूत्रेणैव वृद्धिः कार्येति देशोयं नामि विद्यते राम
ऽस्येतिनामिवान् तस्यतडिदादित्वाद्दतुः झसात् ह्रस्वादित्यतोलोपो झसे इत्यनुवृत्तं सेरितिसूत्रं चझसात्किं अचेष्ट झसे किम् असैत्सीत् इट्पक्षे असेधीत् ९

खदस्थैर्ये हिंसायां च चाद्रुक्षणे स्थिरस्य भावः स्थैर्य्यं एयः अत उपधायाः आदिस्वरस्येत्यतो ञ्णितीति वृद्धिरिति चानुवृत्तं अतः किंतु तोद उपधायां किंगण
यतिणवुत्तमो वाणित उत्तमपुरुषसंबंधिणब् वाणि सेसेरित्यनुवृष्यते पेपरे सेर्णि ङ्रवति णइत्यस्य सणित् अणितं णिदित्याहकार्यातिदेशोयं अतो हसादे
र्लघोर्वा वृद्धिः सेटि सौ हसादेर्लघोरकारस्य वा वृद्धिः स्यात् सेटि परस्मैपदे सौ अतः किम् अदेवीत् हसादेः किम् मा अतीत् लघोः किम् अगर्दीत् सेटि किम् अपा
सीत् पे किम् अयतिष्वदस्थैर्ये पवर्गीयादिः प्रादिस्थान्निमित्तान्नेर्नस्य णो गदनदपदपत अपिद्दाधास्यामाङ्·मेङ्·स्यति हंतियातिवाति द्राति प्साति वपतिव
खद स्थैर्ये हिंसायां च खदति खदेत् खदतु खदताद् अखदत् अत उपधायाः धातोरुपधाया अतो वृद्धिः ञ्णिति चखाद णवुत्तमो
वाणित् चखाद चखद पे सेर्णित् अतो हसादेर्लघोर्वा वृद्धिः सेटि सौ अखदीत् अखादीत् व्यक्ता कोर्थेः परिस्फुट वर्णो गद व्यक्ता
यां वाचि प्रादिस्थान्निमित्तान्नेर्नस्य णो गदनदपदपत अपिद्दाधास्या माङ्·मेङ्·स्यति हंति याति वाति द्राति प्साति वपति वहति
शाम्यति चिनोति देग्धिषु अन्यत्राकखादावषांते आद्योच्चारणे वा अकखादौ किम् प्रणिकरोति प्रनि खादति अषांते किम् प्र
निदुष्यति वेति किम् प्रणिभवति प्रनिभवति ॥ इति शाम्यति चिनोति देग्धिषु प्रादिषु तिष्ठतीति प्रादिस्थः तस्मात् निमित्तात् षकाररेफऋवर्ण
रूपात् परस्य नेर्णत्वं गदादिषु परेषु गद व्यक्तायां वाचि णाद् अव्यक्ते शब्दे पत्लृ पतने पदगतौ एषां चतुर्णामपानिर्देशाद्यङ्·लुकि णत्वं न प्रनि जागदीति
प्रनिनानदीति अपिद्दादेति चत्वारः डुदाञ् दाने प्रणिददाति दाण् प्रणियच्छति दो प्रणिद्यति देङ्·प्रणिदयते धारूपौ द्वौ धेट् प्रणिधयति डुधाञ् प्रणिद
धाति षा गति निवृत्तौ माङ् माने मेङ् प्रणिदाने षो अंतकर्म्मणि हन् हिंसागत्योः या प्रापणे वा गतिगंधनयोः द्रा कुत्सायाम् प्सा भक्षणे डुवपू बीजसंतानेवह १८
प्रापणे शमु उपशमे चिञ् चयने दिह उपचये स्यत्यादीनामेकादशानां स्तियानिर्देशाद्यङ्लुकि णत्वं न प्रणि सासेति प्रनि जंघनीतीति अन्यत्राकखादावषां

सिं.चं. आद्योच्चारणे वा आदौ भवा आद्याः आद्यानां पाणिनिकात्यायनपतंजलीनामुच्चारणमाद्योच्चारणं तस्मिन् कादिखादिषांतवर्जे गदनदादेरन्यस्मिन् धातोप
आ.व. रेप्रादिस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्नस्य णत्वं वा क श्च ख श्च क खौ ता वादी यस्य स कखादिः कखादेरन्यो ऽकखादिस्तस्मिन् षो ऽतो यस्य स षांतस्तस्मादन्यो ऽषां
१० तस्तस्मिन् अकखादौ किम् प्रनिचकार प्रनिचखाद अषांते किम् प्रनिपेक्ष्यति रद विलेखने लेखनं भेदनम् लोपः पचां किते चास पचामीति बहुवचनेन पंच
प्रकारा धातवो गृह्यंते यथा पच् धातुरेक हसमध्यस्थाकारवान् लिटि अनादेशादिश्च तथान्येपि धातवः अस किम् दिदिवतुः ररासे अनादेशादीति कि

आद्योच्चारणे किम् प्रणिचखाद प्रनिचकार प्रणिगदति अगदीत् रद विलेखने ररद तिरदेत ररदतु अरदत् ररादलोपः पचां किते
चास्य पचादीनां किति लिट्यनादेशादीनां पूर्वस्य लोपो भवत्यकारस्य एकहसमध्यस्थस्य चैकारः किति णादौ सेदिथीपि च रेदतुः रेदि
थ णाद अभ्यनेकेश ब्दे प्रणिनेदुः नेदिथ अर्द गतौ याचने च आम्वोर्णादौ नुगशां अश्नोतेर्ऋकारादेः संयोगान्ताकारादेश्च पूर्वस्य नुग्भव
ति णादौ आनर्द आर्दीत् नर्द गर्द शब्दे तर्द हिंसायां तर्दति कर्द कुत्सिते शब्दे कर्दति खर्द दंदशूके खर्दति १ ऋदि चेष्टायां किदिप
रिदेवने क्लिन्दति अत सातत्यगमने आति अर्थ खाद भक्षणे अखादीत् क्रदि आह्वाने रोदने च अंति अदि बन्धने अन्तति अन्तेत् अ
न्ततु आंतत् आनंत आनंद अंद्यात् अंदिता अंदिष्यति आन्दिष्यत् आंदीत् ॥ मचकणतुः एकशब्दो ऽत्र ऽसहायवचनः एकौ च
तौ हसौ च एकहसौ तयोर्मध्यस्थः एकहसमध्यस्थस्तस्य एकहसः किमतत्सरतुः सरछ्रगनौ आम्वोर्णादौ नुगशाम् अशूङ् व्याप्तौ अशमिनि बहुवचनमा
द्यर्थं संयोगांतो यस्य स संयोगांतः स्वर आदिर्यस्य स स्वरादिः संयोगांतश्चासौ स्वरादिश्च संयोगांतस्वरादिस्तस्य अत सातत्यगमने सततस्य भा राम
वः सातत्यं सातत्येन गमनं सातत्यगमनं तस्मिन् खाद भक्षणे क्रदि त्वान्नेरित रत्यङ् काप्यन् अचखादत् ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ॥ १०

म

टुणदि समृद्धौ इति द्वितो धुरित्यत्राणुप्रत्ययार्थः नंदथुः इदित्वान्नस्य लोपो न नंद्यात् वदि आल्हादने दीप्तौ च हर्षे तेजसि चेत्यर्थः क्लिदि परिदेवने परिदेवनं शोकः इदि परमैश्वर्ये ईश्वरस्य भाव ऐश्वर्यं ष्यञ्ः परा उत्कृष्टा मा लक्ष्मीर्यस्य तत् परमं परमं च तदैश्वर्यं च परमैश्वर्यं तस्मिन् स्वरादेः द्वितीयाद्वडि सनुवृत्तं स्वर आदिर्यस्य स स्वरादिस्तस्य आरंभसामर्थ्यात् द्वितीयो डिरित्यर्थः अटं विना स्वरादित्वमिह विवक्षितमन्यथादिवादावडिसंग्रे अदिचेति सूच्यताम् कासादिप्रत्ययादाम्कृस्भूपरः कास शब्दकुत्सायां आस उपवेशने दय दाने अय गतौ गुरु श्चासौ नामी च गुरुनामी गुरुनामी आदिर्यस्य स गुरुनाम्यादिः द्वी तुः प्रत्ययग्रहणमनेकस्वरोपलक्षकम् एभ्य आम्प्रत्ययः स्यात् कीदृशः कृसभुवः परे यस्मात् स कृस्भूपरः इत्यर्थकथनेन विपर्यासव्यवहितयोर्निवृत्तिः कथिता कथं तर्हि तं पातयां

टुणदि समृद्धौ ननन्द चदि आल्हादने दीप्तौ च इदितो नुम् चन्दति चंदेत चंदतु अचन्दत् चचंद चंद्यात् चंदिता चंदिष्यति अचंदिष्यत् अचंदीत् शुध शुधे शुंधति शुंधेत शुंधतु अशुंधत् शुशुंध शुंध्यात् शुंधिता शुंधिष्यति अशुंधिष्यत् अशुंधीत् नक्क कक्क हसने तकि कृच्छ्रजीवने तंकति ततंक अतंकीत् शुक गतौ शोकति अशोकीत् बुक्क भषणे बुक्कति कष हसने कषति युगि जुगि वर्जने युंगति इदि परमैश्वर्ये इंदति स्वरादेः स्वरादेर्धातोर्द्वितीयोऽडागमो भवति द्विवादौ परे अ इ उ ए ऐ ओ ऐन्दत् कासादिप्रत्ययादाम्कृस्भूपरः कास् आस् दय अय गुरुनाम्यादेरनेकस्वरेभ्यो णवादौ परे आम् प्रत्ययो भवति स च कृ अस् भूपरः प्रयोक्तव्यः ॥ प्रथममासपपातपश्चात् प्रभ्रंशयां यो नहु पंचकारेत्यादिप्रयोगः प्रमाद एव कृसभुवां क्रियासामान्यवाचित्वादाम् प्रकृतीनां क्रियाविशेषवाचित्वात् तदर्थयोरभेदान्वयो भवति सामान्यविशेषयोरभेदान्वयो लोकतः सिद्धोस्ति एवं च इंदांचकार इंदांबभूव इंदामास एक एक त्वेकाभूताः नद्यतनपरोक्षा परमैश्वर्याभिन्ना क्रियेति तु स्यो बोधः ननु करोतिस्सकर्मकः भवतिस्त्वकर्मकः कथं द्वयोस्तुल्यबोध इति चेदत्राहुः यदा हि करोतिरुत्पादनार्थकः स्यात् तं त्र्येण प्रयुज्यते तदा तस्य नियमेन सकर्मकत्वं भवति घटं चक्रे राज्यं चकारेत्यादौ यदा तु क्रियांतरसमानाधिकरणः करोतिः प्रयुज्यते तदा यस्समानाधिकरणः करोतिस्तत्सकर्मकत्वाऽकर्मकत्वाभ्यां

सि क
आ उ
११

कृत्वास्वयमपि तथा सकर्मका ऽकर्मक भा— वौ भजते जुहवांचकारेति एवं भ्वस्योरप्याम्प्रकृतिसमानाधिकरणत्वेन क्वचित्सकर्मकत्वं बोध्यम् तथा च तस्यागतप त्वं विभरांबभूव इति माघः तपर्तु पूर्त्तावपि मेदसां भराविभावरीभिर्विभरांबभूविरे इति श्री हर्षश्च इत्यत्र क्रियान्तरसमानाधिकरणाद्भवतेः सकर्मकत्वात् कर्मणि लिट् एवं चाम् प्रकृत्यर्थगतकारकसंख्यादिविशेषाभिव्यक्तिरनुप्रयोगस्य फलमिति गुरुनाम्यादि किम् इयेष अनेकस्वरेति किम् अरवाच चारेति औ त्स्यच प्रत्ययांतत्वेप्यनेकस्वरत्वाभावादाम् न॥ ॥ ॥ ॥ विद दरिद्राजागृपांवा एभ्यो वा ऽऽम् दरिद्राजागर्त्योरनेकस्वरत्वान्नित्यप्राप्ते वेत्योषस्योश्च

विद दरिद्रा जागृ पा वा रः पूर्वस्य ऋवर्णस्याकारः धातोर्नामिनः नाम्यंतस्यादंतस्य च धातोर्वृद्धिः ञ्णितिपरे इंदांचकार इंदांचक्रतुः इंदांचक्रुः इंदांचकर्थ इंदामास इन्दामासतुः इंदामासुः इंदांबभूव इंद्यात् ऐंदीत् निदि कुत्सायाम् इदितो नुम्॥ प्रपूर्वः प्रणिन्दति प्रनिन्दति प्रनिंदेत् प्रणिन्दतु प्राणिन्दत् निनिन्द निंद्यात् निन्दिता निंदिष्यति अनिन्दिष्यत् अनिन्दीत् रवि पावने दंदंघ उरव गतौ अपृक्तं ... उपधालघोर्गुणः ओखति ओखेत् ओखतु औखत्॥ ॥ ॥ ॥

प्राप्ते विकल्पः विद ज्ञाने दरिद्रा दुर्गतौ जागृ निद्राक्षये उषदाहे आमो मस्यनेत्वम् श्यासकासोराम् विधानात् ज्ञापकात् रः ऋ अ इति छेदः पूर्वस्य ह्रस्वदिः शेष इत्यनः पूर्वस्येत्यनुवृत्तम् धातोर्नामिनः आदिस्वरस्यान्त्यतो वृद्धिरिति ञ्णितीति चानुवृत्तं अत्र हि स्वरस्येति पदमनुवृत्त्य वाक्यभेदेन व्याख्येयं तेन स्वरांतस्य धातोर्वृद्धिः ञ्णिति तेन श्वानमाचष्टे शावयति विद्वांसं विद्रावयती त्यादि सिद्धम् अदंतस्येति अत उपधाया इस्वत्रात इति योगविभागा त्तस्येहाकर्षणाद्वा लब्धं तेन च अंकायतीत्यादि सिद्धं ॥

राम
११

असवर्णे स्वरे पूर्वस्यैव र्णो वर्णयोरियुवौ धातोः पूर्वस्यैव र्णो वर्णयोरियुवौ भवतः असवर्णे स्वरे पूर्वं हि त्वपश्चादुकारस्योपधाया लघोरिति गुणे कृते पूर्वस्याव्
उवोरुवङ्कित्वाद्गुणाभावे ऊरुवतुः अत्र उ उरुव् अतुस् इति स्थिते पर्जन्यवल्लक्षणप्रवृत्तिरिति न्यायात् पूर्वस्य ह्रस्वस्यापि ह्रस्वे कृते सवर्णे दीर्घः ततो ह्रस्वः इ
ति पुनर्ह्रस्वो न लक्ष्ये लक्षणं सकृदेव प्रवर्त्तते इत्युक्तत्वात् नुगशामिति नुक् आन ञ्चगतौ नोलोप इति न लोपः अच्यात् आञ्छि आयामे आयामो दैर्घ्यम्॥ आञ्छे
र्नुग्वा आञ्छेः पूर्वस्य नुग्वा नुगशामिति नित्ये प्राप्ते विकल्पः शसदद्वादिगुणभूताकाराणां नेत्वपूर्वलोपौ एषामेत्वपूर्वलोपौ न शसु हिंसायाम् ददं स्याताः दद

असवर्णे स्वरे पूर्वस्यैव र्णो वर्णयोरियुवौ। उवोरुवं ऊरुवतुः। ऊरुवुः। उवोरिवय। औरवीत्। लुंच अपनयने। अञ्चु गतिपूजनयोः। अञ्चति। अंचे
त्। अंचतु। आंचत्। आनंच। अच्यात् पूजायां। अंच्यात्। अंचिता। अंचिष्यति। आंचिष्यत्। आञ्चीत्। आञ्छि आयामे॥ आंछति।
आंछेत्। आंछतु। आञ्छेर्नुग्वा नादौ। आंछ। हृर्छा कौटिल्ये विहसे हूर्छति। हूर्छेत्। हूर्छतु। जुहूर्छ। हूर्छ्यात्। हूर्छिता। हूर्छिष्यति।
अहूर्छिष्यत्। अहूर्छीत्। पुच्छ प्रमादे। पुच्छति। वज गतौ। शसदद्वादिगुणभूताकाराणां नेत्वपूर्वलोपौ। ववाज। ववजतुः। अवा
जीत्। व्रज गतौ। व्रजति। व्रजेत्। व्रजतु। अव्रजत्। वव्राज। व्रज्यात्। व्रजिता। व्रजिष्यति। अव्रजिष्यत्। वदिव्रजोः सौ नित्यं वृद्धिः। अव्रा
जीत्। अज गतौ क्षेपणे च। अजति। अजेत्। अजतु। आजत्॥

दानेवकारोऽदंतो ष्वः आदौ यस्य सत्वादिः गुण शब्देन भूत उत्यादिनः गुणभूतः गुणभू
तश्चासौ अकारश्च गुणभूताकारः शशरतुरित्यादौ गुण शब्देन क्रियमाणोऽरुन दवयवोकारः लुलविथेत्यादौ तु गुण शब्देन क्रियमाणो यओकारस्तत्स्था
निकत्स्यादेशस्याव यवोकारस्तस्यैत्वपूर्वलोपौ न वदिव्रजोः सौ नित्यं वृद्धिः एतयोर्नित्यं वृद्धिः सौ परे अतो हलादेरिति विकल्पे प्राप्ते नित्यविधानं॥

अजेरस्वचतुर्थु वीवसादौ वा अजेर्वी स्यादेशोऽनपि वसादावनपित्तु वा गुरुत्वात् सर्वादेशः नुधातोः य्वोर्धातोरिति सूत्रं य्वौ वेति चानुवृत्तं क्ङु प्रत्यय संबंधिनोनुइ
यसनग्रहणं निरनुबंधकग्रहणेन सानुबंधकस्येत्युक्तत्वात् शुस्नुताविति धातोरपि न कृत्रिमाकृत्रिमयोः कृत्रिमस्यैव ग्रहणमिति परिभाषितत्वात् परिशेषान्नुइ
स्यस्य विकरणस्य ग्रहणं नुप्रत्ययांतस्य धातोश्चेवर्णोवर्णयोरियुवौ अनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य तु नोर्द्वौ नो श्चेवर्णोवर्णयोर्य्वौ धातोर्विहिते स्वरादौ परे शक्नुवंति शि
प्रियतुः क्रुवंति असंयोगपूर्वस्यानेकस्वरस्य नृसुन्वंति निनिप्यतुः जुह्वति अनेकस्वरस्येति किम् रियति पियति रिपिगतौ रुवंति नुप्रत्ययांतस्यानेकस्वरत्व व्यभिचारात् प्र
त्युदाहरणं न धातोर्विहिते इति किं धी शौ हुन्वोरेवापि अपि अपविषये चतुर्षु अनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य धातोरुवर्णस्य वत्वं न हुन्वोरेव यत्वं चतुर्षु

अनेरस्वचतुर्थु वीवसादौ वा वि वायनुधातोः विकरणस्य नोर्धातोश्चेवर्णोवर्णयोरियुवौ स्वरे अनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य तु य्वौ उवर्णान्ते
हुन्वोरेवापि विव्यतुः स्वरान्तादत्वतश्च नादौ नित्यानिटस्थपो वेट् विवयिथ विवेथ आजिथ विव्यथुः विव्य आजिव आजिम वीयात्
नैकस्वरादनुदात्तात् ३ आद्योच्चारणेनुदात्तादेकस्वराद्धातोः परस्य वसादेरिण न स्यात् ॥ अनपित्तु जुहुवतुः
विव्यतुरित्यत्र य्वोर्विहसे इति दीर्घो न यत्वस्यासिद्धत्वात् स्वरांतादत्वतश्च नादौ नित्यानिट्स्थपो वेट् स्वरांतात्तादौ नित्यानिट आद्योच्चारणेऽत्वतस्ता
दौ नित्यानिटश्च धातोः परस्य थप इड्वा भवति अत् विद्यते यस्य सः अत्वान् तस्मात् स्वरांतात् किम् बिभेदिथ थपः किम् पपिव तादौ नित्यानिटः किम् सस्व
र्थ सस्वरिथ स्वरतिसूती त्यनेन वेट् कोयं आद्योच्चारणे इति किं चकर्षिथ अत्वतः किं बिभेदिथ तपरः किम् रराधिथ ताद्वाविति किम् जग्रहिथ वृः सेट् त्यनेन
सप्रत्ययेऽयं नित्यमनिट् नित्यानिटः किम् आनंजिथ उदित्वाद्वेट् कोयम् नैकस्वरादनुदात्तात् आद्योच्चारणे इत्युभयत्रान्वेति आद्योच्चारणेऽनुदात्तादेकस्वरा राम
द्वेत्यर्थः तेन बिभत्सतीत्यत्रसांते अनेकस्वरत्वे पीण्निषेधो भवत्येव ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १२

अथानुदात्ताः स्वरांतो धातुरनिट् भवति न इट् यस्मात् सोऽनिट् इति भवद्भिर्दृश्यतां ज्ञायतां तु पुनः स्वरांतेष्विमान् धातून् सेटः प्रवदंति तान् विदंतीति तद्विदः नाना हअं इंतं धातु कथवाक्य प्रबंधे इत्यादि ऋदंतं कृ विक्षेपे इत्यादिकं ऋतां मध्ये वृङ् वृ औ सेटौ वृङ् संभक्तौ वृञ् वरणे अथ वर्णेषु इवर्णांतेषु श्विडीङ् सेट् कथ्यते श्वि डीङ् चानयोः समाहारः श्विडीङ् टुओश्वि गतिवृद्ध्योः डीङ् विहायसा गतौ पुनस्तेषु शीङ् श्वि आवपि सेटौ कथ्येते शीङ् स्वप्ने श्रिञ् सेवायामिति १ गणोतिष्ठनीति गणस्य तं गणस्थं ऊदंतं धातुं भूलू प्रभृति किंच पुनः उतां उकारांतानां मध्ये रु ष्णु वौ सेटौ रु शब्दे रुङ् गतिरेषणयोरित्युभयं ष्णु प्रस्रवणे तथा क्षुवं ट्क्षु शब्दे रु णौति ऊर्णुञ् आच्छादने भयोः युणु क्ष्णवः धातून् सेटः युमिश्रणादौ अयं सेट् युभ बंधने कैयादिकस्त्वनिट् णु स्तुतौ क्ष्णु तेजने प्रवदंतीत्यनेनान्वय इति अमुना प्रका

अनिट् स्वरान्तो भवतीति दृश्यतामिमांस्तु सेटः प्रवदन्ति तद्विदः अदन्तमृदन्तमृतां च वृङ्वृञौ श्विडीङिवर्णेष्वथ शीङ्श्रिञावपि १ गणस्थमूदन्तमुतां च रुस्नुवौ क्षुवं तथोर्णोतिमथो युणुक्ष्णवः इति स्वरान्ता निपुणैः समुच्चितास्ततो हसान्तानपि सन्निबोधत २ शकिस्तु कान्तेष्वनिडेक इष्यते घसिश्च सान्तेषु वसिः प्रसारणी रभिश्च भान्तेष्वथ मैथुने यभिस्ततस्तृतीयो लभिरेव नेतरे ३ यमिर्यमान्तेष्वनिडेक इष्यते रमिश्च यश्च श्यनि पठ्यते मनिः नमिश्चतुर्थो हनिरेव पञ्चमो गमिस्तु षष्ठः प्रतिषेधवाचिनाम् ४ ॥ रेणनिपुणैः विचक्षणैः स्वरांता धातवः समुच्चिताः एकीकृताः ततोऽनंतरं हसांतान् धातून् अनिटः सकाशात् यूयं निबोधत जानीत लोटो मध्यमपुरुषस्य बहुवचनं २ अथ हसांतान् धातूनाह कांतेषु शकिः एकः अनिट् शक्ल शक्तौ शक मर्षणे दैवादिकस्तु सेट् सांतेषु घसिः घस्लृ अदने अदादेशो घसिश्च तु पुनः वसिः प्रसारणी वस निवासे प्रसारणे संप्रसारणमस्यास्तीति प्रसारणी एतेन वस आच्छादने आदादिकः सेट् तस्य संप्रसारणाभावात् भांतेषु रभिः रभ राभस्ये अथ मैथुने यभिः यभ मैथुने ततस्तृतीयो लभिः अनिट् डुलभष् प्राप्तौ अनिट् इष्यते इत्यन्वयः इतरे धातवो निषेन ३ अमांतेषु अमप्रत्याहारांतेषु धातुषु प्रतिषेधवाचिनां इट् निषेधकानां मध्ये एकः अनिट् यमिः यम उपरमे रमिश्च रमु क्रीडायां अपि दिवादौ दिवादि गणे यः मनिः विचक्षणैः पठ्यते स मनिः मन ज्ञाने दैवादिकः मनु अवबोधने तानादिकः सेट् चतुर्थो नमिः णम प्रह्वत्वे शब्दे च पंचमो हनिः हन हिंसागत्योः तनस्तु षष्ठो गमिः ग

सि॰कौ॰ इत्यनिट्कारिकायामिमेऽनिटोऽष्टौ धातवो हान्ता मया कीर्तिताः कथिताः कीदृशाः मुक्तः संशयो येषु ते मुक्तसंशयाः किं कृत्वा गणेषु हांतान् प्रविभज्य भिन्नीकृत्य ते
आ॰३ के दिहिः दिह उपचये दुहिः दुह प्रपूरणे दुहिरिति दुहिर् अर्दने भौवादिको न गृह्यते सानुबंधकत्वात् आदादिक एवानिडिति प्राञ्चः मेहति रोहती मिह
१२ सेचने रुह बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च वहिः वह प्रापणे तु पुनः षष्ठो नहिः णह बंधने दहतिः दह भस्मीकरणे तथा लिहिः लिह आस्वादने ५ पुराणगाः प्राचीनाः
विद्वांसः गणपाठेषु शांतान् अनिट्कान् दशैव पठंति इतरान् न तान् कान् दिशिं दिश अतिसर्ज्जने दृशिं दृशिर प्रेक्षणे दशिं दंश दंशने अथो मृशिं मृश आमर्शने स्पृशिं
स्पृश संस्पर्शने रिशिं रुशिं रिश रुश हिंसायां अष्टमं क्रोशतिं क्रुश आव्हाने रोदने च विशिं विश प्रवेशने लिशिं लिश अल्पीभावे दिवादिस्यो लिश गतौ तुदादिस्य इत्युभयं ईत

दिहिर्दुहिर्मेहतिरोहती वहिर्नहिस्तु षष्ठो दहतिस्तथा लिहिः । इमेऽनिटोऽष्टाविह मुक्तसंशया गणेषु हान्ताः प्रविभज्य कीर्तिताः ५ दिशिं
दृशिं दंशिमथो मृशिं स्पृशिं रिशिं रुशिं क्रोशति मष्टमं विशिम् । लिशिञ्च शान्ताननिटः पुराणगाः पठन्ति पाठेषु दशैव नेतरान् ६ रुधि
स्सराधिर्युधिबन्धिसाधयः क्रुधिक्षुधी शुध्यति बुध्यती व्यधिः । इमे तु धान्ता दश चानिटो मतास्ततः परं सिध्यतिरेव नेतरे ७ शि
षिं पिषिं शुष्यति पुष्यती त्विषिं विषिं श्लिषिं तुष्यति दुष्यती द्विषिम् । इमान् दशैवोपदिशन्त्यनिड्विधौ गणेषु षान्तान् कृषकर्षतीतथा ८

ध्यान्ता धातव इमे दशानिटो मताः कथिताः ते के रुधिः रुधिर् आवरणे अनो रुध कामे इति दैवादिकः इत्युभयं सराधिः राध संसिद्धौ युधिः बंधि साधयः युध संप
हारे बंध बंधने साध संसिद्धौ क्रुधि क्षुधी क्रुध् कोपे क्षुध बुभुक्षायां शुध्यति बुध्यती शुध शौचे बुध अवगमने दैवादिकौ बुधिर् बोधने इति बुध अवगमने इ
ति तौ भौवादिकौ तु सेटौ व्यधिः व्यध ताडने ततः परं सिध्यतिरेव षिधु संराध्यौ अनिट् षिधु गत्यां षिधू शास्त्रे मांगल्ये च तौ भौवादिकौ सेटौ ७ गणेषु गणपाठेषु राम
अनिड्विधौ अनिट्प्रकरणे षांतान् इमान् दशैवाचार्या उपदिशंति तान् शिषिं शिष्लृ विशेषणे पिषिं पिष्लृ संचूर्णने शुष्यति पुष्यती शुष शोषणे पुष पुष्टौ दैवा १३

विषिं विऌ व्याप्तौ जौ हौ त्यादिकः श्लिषिं श्लिष आलिंगने श्लिष दाहे भौवादिकः सेट् तुष्यति दुष्यती तुष तुष्टौ दुष वैकृत्ये दैवादिकौ द्विषिं द्विष अप्रीतौ तत्याक्तृषिकर्ष
तौ कृष विलेखने भौवादिकतौ दादिकौ ४ स्वरेण नीचेन अनुदात्तस्वरेण गणितान् पांतान् अनिटः त्रयोदशत्वं प्रतीहि जानीहि त्वा नाह तपिं तप संतापे तप ऐश्वर्ये दै
वादिकः तप दाहे इति चौरादिको पि णिच् प्रत्ययाभावपक्षे ऽनिट् तिपिं तिप क्षरणे च पुनः आपिं आऌ व्याप्तौ अथो वपिं डुवप् बीजतंतुसंताने स्वपिं ञिष्वप् शये लिपिं लि
प उपदेहे लुपिं लुऌ छेदने तृप्यति दृप्यतीत्तृप प्रीणने दृप हर्षमोचनयोः एतौ दैवादिकावनिटौ तृप तृप्तौ दृप उत्क्लेशे एतौ दैवादिकौ सेटौ तृप तृप्तौ दृप संदीपने एतौ
चौरादिकौ च सेटौ सृप्लृ गतौ शपिं शप आक्रोशे शप उपालंभे च छुपिं छुप स्पर्शे क्षिपिं क्षिप प्रेरणे दैवादिकस्तौदादिकश्चानिट् ५ पांतान् धातून् अनिटः पंचदशत्वं प्र

तपिन्तिपि त्र्याप्यिमथो वपिंस्वपिंलिपिंलुपिं तृप्यतिदृप्यतीसृपिम् स्वरेणनीचेनशपिंछुपिंक्षिपिं प्रतीहिपांतान्गणितांस्त्रयोदश ६ अ
दिंहदिंस्कन्दिभिदिंछिदिक्षुदीन्शदिंसदिंस्विद्यतिपद्यतीखिदिम् नुदिन्तुदिंविद्यतिविन्तइत्यपि प्रतीहिदान्तान्दशपञ्च चा
निटः ७ पचिंवचिंमुचिंरिचिंरिचं सिचिं प्रच्छतीन्निजिंसिचिंमुचिंभजिंभञ्जिभृज्जतीन् त्यजिंयजिंयुजिंरुजिंसञ्जिंभञ्जतीन्भुजिंस्वजिं
तौ हि अवेहि त्वा नाह अदिं अद भक्षणे हदिं हद पुरीषोत्सर्गे स्कं दिभिदिंछिदिक्षु दीन् स्कंदिर् गतिशोषणयोः भिदिर् ॥ सृजिविजिविद्ध्यनिट् स्वरान् ११॥
विदारणे छिदिर् द्वैधीकरणे क्षुदिर् संचूर्णने शदिं शद्लृ शातने सदिं षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु दैवादिके खिद्यति पद्यति ञिष्विदा गात्रप्रक्षरणे पद गतौ दैवादिकः ञिष्विदा स्नेहनमोचनयोः
पदस्थैर्ये भौवादिकः सेट् खिदिं खिद दैन्ये खिद परिघाते रौधादिको दैवादिकस्तौदादिकश्चानिट् नुदिं नुद प्रेरणे तुदिं तुद व्यथने विद्यविनत्ति कावपि विद सत्तायां दैवादिः
विद विचारणे रौधादिकः विद ज्ञाने विदॢ लाभे एतौ सेटौ विद्य विनतीएव विद्य विनत्ति कौ स्वार्थिकप्रत्ययः ७ न विद्यते इट् स्वरो येभ्यस्ते ऽनिट्स्वराः तान् धातून् त्वं विद्धि जा पा
नीहि त्वा नाह पचिं डुपचष् पाके पचिं व्यक्तीकरणे च सेट् वचिं वच परिभाषणे ब्रुवो वचिर पिविचिरिंचिरं जिप्रच्छतीन विचिर् पृथग्भावे रिचिर् विरेचने रिच वियोजने ३६

सि. चं. नयोरिति चरं जोरागे प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् निजिं णिजिर् शौचपोषणयोः णिजि शुद्धौ आदादिकः सेट् सिचिं षिच क्षरणे भुजिभजि भंजि भृज्जतीन् मस्जू मोक्षणे भजसेवायां
आ. दे. भंजो आमर्दने भ्रस्ज पाके स जिं त्यज हानौ यजिं यज देवपूजादौ युजिर् जिसंजि मज्जतीन् युजिर् योगे युज समाधौ इति च भाष्यमते युजो समाधौ सेट् रुज रोगे षंज
१४ संगे दुमस्जो शुद्धौ भुजिं भुज पालनाभ्यवहारयोः भुजो कौटिल्ये इति च स्वजिं स्वंज परिष्वंगे स्र जिविजि समाहारे एकवचनं सृज विसर्गे देवादिकस्तौदादिकश्चानिट् वि
जिर् पृथक्भावे ओविजी भयचलनयोः तौदादिकः सेट् चांताः षट् छांत एकः जाताः पञ्चदश ११॥ ॥इत्यनिट्कारिकाः॥ स्वरांतादलत श्वेति वेट् विवयिथ विवे
थ आजिथ विव्यिव विव्यिम वीयात् लुटि वेता अजिता वेष्यति अजिष्यति अवेष्यत् आजिष्यत् धातोर्नामिन इति वृद्धिः अवैषीत् आजीत् क्षि क्षये अकर्मकः ण्यन्तर्भावि
वेता अवैषीत् क्षि क्षये चिक्षयिथ चिक्षेथ अनपि य कारे परे पूर्वस्वरस्य दीर्घः स्यात् क्षीयात् अक्षैषीत् तुम्प हिंसायाम् प्रातुम्पने स्सुट् गवि
कर्तरि प्रस्तुम्पति गौः अदृष्टि सव्यवधानेपि सुट् प्रास्तुम्पत प्रतुस्तुम्प ओणृ अपनयने ओणाञ्चकार वन षन सम्भक्तौ ववनतुः अवनीत् अवानीत्
सेनतुः जन सन खनां मात्वमनिटि सेङ्ङ्किति झसे हेच कौ या दादौ ङ्कि ति वा सायात् सन्यात् असनीत् असानीत् चमु अदने ष्ठिवु क्लमु
चमां दीर्घोऽपि आचामति आङ् वि मं च मति विचमति चेमतुः अचमीत् ॥ तत्र्यर्थस्तु सकर्मकः तुधानोरितीयू चिक्षियतुः अनपि यकारे परे पसेदीर्घ इत्यतो दीर्घ इति
अनपीति चानुवर्तते अनपि ये किं चिन्न यान् संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्धात्र न दीर्घः क्षि निवासगत्योरिति तौदादिकः प्रातः तुंपतेः सुट् गवि कर्तरि प्रादुप
सर्गात् परस्य तुंपतेः सुट् स्यात् गौः कर्ता चेत् नकरसंयोगादिति लिटः कित्वाभावान् नस्य लोपो न तुतुंपतुः आशिषि नो लोप इति न लोपः तुप्यात् स्तिपा निर्देशात्
यङ् लुकि सुट् न प्रनो तुंपीति ओणृ अपनयने अपनयनं दूरीकरणं वन षन संभक्तौ वन शब्दे च संभक्ति भजनम् जन सन खनामात्वं सेङ्ङ्किति झसे यादौ ङ्कि
तिवा जनजनने जुहोत्यादिः जनी प्रादुर्भावे दिवादिः उभयोर्ग्रहणं एषामात्वं स्यात् अनिटि सप्रत्यये किति ङिति झसे च यकारादौ ङ्कि तिवा सेपरे सिषासति षिष्ठिवु

राम
१४

षिवु निरसने निरसनं थूत्करणम् नाम धातुष्वष्क षिवांसत्वं न ष्वष्क गतौ नाम धातो रुदाहरणानि षट् दंता असेति षोडन्तमाचष्टे नाम्नो णिडिन् करणे इति णिप्रत्यये
टिलोपश्च षोडयति षंडमाचष्टे करोति वा षंडयति नाम्नो य इति य प्रत्यये षंडमिच्छतीति षंडीयति कटे वर्षावरणयोः वर्षो वृष्टिः आवरणमाच्छादनं ह्म्यंतक्षणश्वस् जागृ ण्वे
दितां सेटि सौ न वृद्धिः ह्मयमयच्यु च ह्म्यः ते अंते येषां ते ह्म्यंताः एत् इत् यस्य स एदित् हमयांतस्य क्षणादेरेदित श्वयतेर्वृद्धिर्न सेटि सौ ग्रह उपादाने अग्रहीत् टुवम उद्गिरणे अ
वमीत् हय गतौ अहयीत् क्षणु हिंसायाम् अक्षणीत् श्वस प्राणने अश्वसीत् जागृ निद्राक्षये अजागरीत् टुओश्वि इ गतिवृद्ध्योः अश्वयीत् सेटि सौ किं दह भस्मीकरणे अधाक्षी

षिवु निरसने नाम धातुष्वष्क षिवांसत्वं न ष्ठीवति ष्ठिवेः पूर्वस्य ठस्य थो वा तिष्ठेव टिष्ठे वष्वोर्विहसेष्ठीव्यात् अष्ठेवीत् कटे वर्षाऽऽवरणयोः ह्म्य
न्तक्षणश्वसजागृश्वेदितां सेटि सौ न वृद्धिः अकटीत् हय गतौ अहयीत् गुरं हसि नानप्योर्वः अनपि विषये उव र्णस्य वत्वं न्न जुजुवतुः जुजवियजु
जोथ अजोषीत् गुपू रक्षणे आयः गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्यस्वार्थे आयः प्रत्ययः अनपि तु वा स धातुः यङादिप्रत्ययान्तः शब्दो धातुसंज्ञ
को भवति गोपायति गोपाया अकारजुगोपायतः यस्यात श्चानपि लोपः गोपाय्यात् गुप्यात् गोपायिता गोपिता गोप्ता अगोपायीत् अ
गोप्सीत् झसात् अगौप्ताम् एवं धूप संतापे तप संतापे तेपिथ ततप्थ अताप्सीत् जप जल्प व्यक्तायां वाचि जेपिथ जपिता अजापीत् कसु
तु रंहसि रंहो वेगः नानप्योर्वः उवर्णांतस्य धातोर्वत्वं न स्यात् अनपि परे गुपू रक्षणे रक्षणं पालनं आयः गुप्पः इत्यनुवृत्तं पणिपन्योरनुदात्ते ॥ पादविक्षेपे ॥
च आया भावे चरितार्थमात्मनेपदमित्यायान्ताल्लाङ्भवति गुपू रक्षणे धूप संतापे विच्छ गतौ पण व्यवहारे स्तुतौ च पन च स धातुः तच्छब्देन यङादिः परामृश्यते यङा
दिना च प्रत्ययग्रहणपरिभाषया तदंतं गृह्यते तेषां केवलानां संज्ञा प्रयोजनाभावाद्धातुः यङ् घकाम्या ईयङ् चेति यगाय णिजि यीङः स्तया आचारे क्विबथो य श्वज्ञेयादश
वडादयः प्रत्ययविशिष्टस्य धातुत्वान्निवादिः यतः यच अच्चानयोः समाहारो यं तस्य धातोर्विशेषणत्वात् तदंतविधिः यंतस्य अदंतस्य च लोपः अनपि अदंतस्य किं अय

सि॰ कौ॰ पिबवयोर्वसेहकारेतियलोपेनुकिचक्रुतेयइस्यलोपोमाभूत् अतएव ऊदित्वादिट् गोपितागोप्ता इड्भावपक्षे अनिटोनामिवत् इतिवृद्धिः अगोप्सीत् क्रमुपादवि
आ॰ उ॰ क्षेपे पादविक्षेपः पादविहरणं ॥ ॥ भ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषांयोवाकर्त्तर्यैषुचतुर्षुप्राप्ताप्राप्तविभाषेयं अनवस्थानार्थोत्रसिः क्लमित्रसीच
१५ दिवादयस्तेभ्योनित्येप्राप्तेइतरेषामप्राप्ते भ्राशृभ्लाशृदीप्तौ फणादावेतौ भ्रमुचलने भ्वादिर्ज्वलादिश्च त्रसुअनवस्थाने दिवादिः त्रुटादिः शमादिःतत्र
भ्वादेः भ्रमति भ्राम्यति शमादेस्तु शमादीनामितिदीर्घेभ्राम्यति इतितत्ररूपं क्लमुग्लानौ त्रसीउद्वेगे त्रुटच्छेदने लषकांतौ क्रमःपेदीर्घोऽव्विषये क्रमोदीर्घःस्यात् पेचत्
र्षुपे किं उपक्रमते प्रोपाभ्यामित्यात् स्तुक्रमोरातिनेट् स्तुक्रमोरुदात्तत्वादिटिसिद्धे नियमार्थोयम् आभ्यांपरस्मैपदेस्यवेट्स्यान्नातः स्नुप्रश्रवणे उपस्नोष्यते ज

भ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषांयोवाकर्त्तर्यैषुचतुर्षुक्रमःपेदीर्घो ऽव्विषये क्राम्यति क्रामति अक्रमीत् यमउपरमे गमांछः ग
मयमइषूणांछः स्यात् शिविषये यच्छति येमिथ यंयथ येथ यमिरमिनमातांसक्सेरिट्पे अयंसीत् अयंसिष्टां गमप्रह्वत्वेशब्देचनेमिथ।
ननंथ अनंसीत् ईर्ष्यईर्ष्ये ईर्ष्यायां ईर्ष्यति ऐर्ष्यीत् ऐर्ष्यीत् गम्लृगतौ गच्छति गमांस्वरे गम्हन्जन्खन्घसामुपधायालोपःस्या
त्स्वरेङिति न तु ङे जग्मतुः जगमिथ जगंथ हन्नृतःस्यपः हंतेःऋदंताच्चपरस्यस्यपइड् वतिगमेस्तु पेगमिष्यति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ६ ॥

लेन उपक्रंस्यते यमुउपरमे उपरमोनिवृत्तिः गमांछः गम्लृगतौ यमउपरमे इषुइच्छायाम् बहुवचनमाद्यर्थम् यमिरमिनमातांसक्सेरिट्पे एषांसक्स्यात्
एभ्यःसेरिट्पेपरे अयंसीत् अयंसिष्टाम् व्यरंसीत् व्यरंसिष्टाम् अनंसीत् अनंसिष्टां पे किम् उदायंस्त अरंसातां गमांस्वरे गम्लृगतौ हन्हिंसागत्योः खनुअव
दारणे घस्लृअदने एषामुपधायालोपःस्यात्स्वरादौ क्ङितिप्रत्यये न तु ङे नोवेत्यतोव्यवस्थितार्थतानुवर्त्तनात् जग्मतुः जघ्नतुः चखनतुः जक्षतुः ङे किं अगमन् राम
हन्नृतःस्यपः अनुदात्तत्वादिण्निषेधेप्राप्तेविधिः हन्चऋच्चानयोःसमाहारोहनृत् तस्मात् हनृतः गमेःपरस्मैपदेस्येवेट्नातः तेनसंगंस्यते इत्यादौन ॥१॥ १५

लिपुषादेर्ङः लृइत्‌यस्यसलिसुष आदिर्यस्यसपुषादिः लिच्च पुषादिश्चानयोः समाहारो लिपुषादिः तस्मात्‌ सो ऽत्र त्वासुंस्त्वम्‌ संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वान्नतुम्‌
जेरङ्‌ द्विश्चेत्यतो ऽङि त्यनुवृत्त्यैव सिद्धे ङ इति योगविभागेन लुङ्युतादिभ्यो ऽस्यतिवक्तीति लब्धम्‌ पुषादिश्चादिवाद्यंतर्गणो ग्राह्यः लित्‌ साहचर्यात्‌ लितो हि प्रा
यणानिट्‌ साहचर्यात्‌ पुषो ऽप्यनिड् ग्राह्यः स च दिवादिः द्युतादिगणो ग्राह्यः नभ्वादिः सेट्‌त्वात्‌ नक्र्यादिः नचुरादिर्ञिनाव्यवधानाच्च ग्रुचादेर्वाङः ग्रुचु ग्लुचु
ग्रुचुग्लुचुग्लुंचु इति ग्रुचादयः ञिफला विशरणे विशरणमवयवानां विभागः तॄफलभजत्रपां किति णलि सेटि थलि च एत्वपूर्वलोपौ तरतेरकारस्य गुण शब्दे

लिपुषादेर्ङः लितो धातोः पुषादेश्च ङः प्रत्ययः स्यात्‌ तङ्‌ पैसेर पवादः अगमत्‌ ग्रुचुग्लुचुग्लुंचु गतौ ग्रोचति ग्रुचादेर्वाङः अग्रुचत्‌ अग्रोची
त्‌ अम्लोचीत्‌ अम्लुचत्‌ ग्रुचग्लुच चौर्ये अग्रुचत्‌ अग्रोचीत्‌ अग्लुचत्‌ अग्लोचीत्‌ ग्लुंचु गतौ अग्लुचत्‌ अग्लुंचीत्‌ ञिफला विशरणे।
तॄफलभजत्रपां किति णलि सेटि थलि च एत्वपूर्वलोपौ फेलतुः फेलिथ ल्वांतस्य ल्वसमीपाकारस्य सौ नित्यं वृद्धिः अफालीत्‌ फल निष्पत्तौ।
फेलतुः अफालीत्‌ चर गतिभक्षणयोः अचारीत्‌ स्वृ शब्दोपतापयोः स्वरति सस्वार गुणोर्ति संयोगाद्योः सस्वरिथ सस्वर्थ सस्वरिव सस्व
र्यात्‌ स्वरिष्यति अस्वारीत्‌ अस्वारिष्टां अस्वार्षीत्‌ अस्वार्ष्टां अस्वार्षुः जि जये सपरोक्षयोर्जेर्गिः जिगाय जिग्यतुः जिग्युः जिगयिथ जिगे
थ जीयात्‌ अजैषीत्‌ कृष विलेखने कर्षति चकर्ष चकर्षिथ ।। नभावितत्वात्‌ फलभजोस्तुवै रूप्यसंपादकादेशत्वात्‌ त्रपतेश्च एकहसमध्यस्थ
त्वा ऽभावादप्राप्ते विधिः तेरतुः तेरुः फेलतुः फेलुः भेजतुः भेजुः त्रेपे त्रेपाते ल्वांतस्य ल्वसमीपाकारस्य सौ नित्यं वृद्धिः अतो हसादेरिति विकल्पस्यापवादः ल्वांत
स्य किं अलपीत्‌ अरणीत्‌ अत्र ल्वसमीपत्वे ऽपि ल्वांतत्वाभावान्न नित्यं वृद्धिः ल्वसमीपाकारस्य किं श्वल्ल आशुगमने अस्य अश्वल्लीत्‌ अत्र समीपत्वे ऽपि अंत्यल्समी
पत्वाभावान्न वृद्धिः जि जये जय उत्कर्षप्राप्तिः अकर्मको ऽयं सपरोक्षयोर्जेर्गिः जेर्गिः स्यात्‌ सप्रत्यये णबादौ

सिं.चं. चहित्वनिमित्तयोरितिव्याख्येयं तेनयङ्लुगंतास्सेम्यादेशोनजजयाञ्चकारेत्यत्रकृष्विलेखनेविलेखनमाकर्षणं॥ ॥कृषोद्धसेरहशं अश्वआश्वतयोःस
आ.उ. माहारः अंतेनसहितोरअरतस्यअरःअरस्थानेआरस्थानेचरोभवतितेनद्रक्ष्यतिअद्राक्षीदित्युभयत्रापिगुणवृद्धिःस्थानेरश्चादेशःसिध्यतिबहुवचनंत्वाद्यर्थम्दृशिरप्रेक्षणे
१६ सृजविसर्गेकृषविलेखनेमृशआमर्शनेस्पृशस्पर्शनेतृपप्रीणनेदृपहर्षमोहनयोःसृसृगतौकृषादीनांवाकृषादीनांषण्णांनुवाऽरःस्थानेरःषढोःकस्सेधातोरित्यनुवृत्तम्सेकिं
कृष्टाषढोःकिमत्रम्स्यतिधातोःकिंलिड्सुकुषमृषस्पृशमृशतृपदृपांवासिःएभ्योवासिःस्यात्पक्षेहशषान्तात्सकृतपदृप्भ्यांपुषादित्वाद्गुडः हशषांतात्सकृअ
कृषोद्धसेरहशांहशस्सृजकृषमृशस्पृशतृपदृपस्सृपांझसेऽरोरोभवत्यरोरश्चकृषादीनांवाकृष्टाकर्ष्टाषढोःकस्सेक्रक्ष्यतिकर्क्ष्यतिअक्राक्षी
त्अकार्क्षीत्हशमृषस्पृशमृशतृपदृपांवासिःहशषांतात्सकृहोताचृ्छातात्संतान्ताम्युपधादनिटःसक्प्रत्ययःस्यादिवादिप
रोनतुहशेःसेरपवादः अकृक्षत्सृसृगतौसर्पतिसस्रासस्र्थसीअसृपत्क्रुशआह्वानेरोदनेचक्रोशतिक्रोष्टाअक्रुक्षत्कृषरि
षशिषहिंसायांञ्चसुसहलुभरिषरुषामनपितस्येड्वारोषितारोष्टारेषितारेष्टाअशिक्षत्उषगतौओषतिओषांचकारउवोषमिहसेचनेढिढो
लोपोदीर्घश्चाढेपरेढस्यलोपःस्याच्चानृतोदीर्घःमेढाषढोःकःसेधातोःषढयोःकत्वंस्यात्सेपरेअमिक्षत्दहभस्मीकरणेदेहिथदग्धधक्ष्यतिअधाक्षी
त्ञसमात्अदाग्धांइविव्याप्तौइन्वतिइन्वांचकारएन्वीत्हिविदिविधिविजिविधीणनेहिन्वति॥ ॥निटोनामिवतइत्यनुवृत्तंहसषांतात्किंअति
स्नाम्युपधात्किंअगाढअनिटःकिंऔहिष्टहशेसुअत्राक्षीन्हस्त्रशष्वषश्वहशषाःतेअंतेयस्यसतस्मात्अत्रांतग्रहणंचित्यंहशषादितिपाठंतेनचधातोर्विशे
षणादेतल्लाभःइषुसहलुभरिषरुषामनपितस्येड्वाइषुइच्छायांषहमर्षणेलुभगार्द्ध्येरुषरिषहिंसायामेभ्यःपरस्यतकारस्यइड्वाभवतिअनपिपरतःविदद्रिद्रेस्यामूउ राम
पधायालघोरितिगुणःओषांचकारअसवर्णेस्वरेइत्युवुउवोषमिहसेचनेसेचनमार्द्रीकरणंढिढोलोपोदीर्घश्चअनृतःकिंजगृढान्होढइतिढत्वंनशोर्धइतिनस्यधःष्टुभिःष्टुःइतिटः १६

ढिलोपेमेढाह शषांनात् इतिसक् अमिस्तन् हिविदिविधिविजिविप्रीणने प्रीणनं तर्पणं इद्दितोनुमिति नुम् हिन्वति धिन्विकृण्व्योर्वस्यलोपो गुणाभावः उप्रत्य

यश्चाव्विषयेनूपः आभ्यामुप्रत्ययः स्यात् धातोर्वकारस्यलोपोगुणाभावश्चतुर्षु अपोपवादः धिविप्रीणने कृविहिंसायां नूप इतिगुणे धिनोति ओर्भ्यो र्वालोपः उका

रः प्रत्ययावयवः प्रत्ययरूपश्च गृह्यते ओर्वाहेरित्यतो वेत्यनुवृत्तं तस्यासंयोगपूर्वस्य प्रत्ययस्येत्यर्थः प्रत्ययोकारस्य किं युवः युमः असंयोगपूर्वस्य किं शक्नुवः त

क्ष्णुमः धिनोमी सत्रपरत्वाद्गुणः ओर्वाहेः वेतिनविकल्पार्थं किंतु प्रत्ययसंबंधिनोऽसंयोगपूर्वादिस्सस्यार्थस्य प्रतिपादनार्थम् उप्रत्ययरूपः प्रत्ययावयवश्च गृह्य

धिन्विकृण्व्योर्वस्यलोपोगुणाभाव उप्रत्ययश्चाविषयेनूपः विकरणस्यनुप्रत्ययस्योप्रत्ययस्य च गुणो भवति पिति परे धिनोति ओर्भ्योर्वा

लोपः असंयोगपूर्वस्य प्रत्ययोकारस्य लोपो वा वमयोः धिन्वः धिनुवः धिन्मः धिनुमः मिपितिगुणो बाधकः धिनोमि ओर्वाहेः असंयोग

पूर्वात्प्रत्ययोकाराद्धेर्लोपो भवति धिनु धिनुतात् कृविहिंसाकरणगतिषु कृणोति कृण्वन्ति चकृण्व अक्ष व्याप्तौ अक्षोवानुप्रत्ययोऽविष

ये अक्ष्णोति अक्ष्णुवन्ति अक्षति आनक्षिथ आनष्ठ अक्षिता अष्टा अक्षिष्यति अक्ष्यति आक्षीत् आक्षिष्टाम् आक्षीत् आष्टाम् आक्षुः त

क्षूत्वक्षूतनूकरणे तक्षस्तनूकरणेनुर्वाविषये तक्ष्णोति तक्षति वा काष्ठानंततक्षिथ ततष्ठ अतक्षीत् अतक्षिष्टाम् आताक्षीत् अता

ष्टाम् तनूकरणे किम् वाग्भिस्सन्तक्षति भर्त्सयतीत्यर्थः णिक्षचुम्बने प्रणिक्षति निक्षति ग्लेम्लेहर्षक्षये संध्यक्षराणामा अनपि ६ ॥

नेप्रत्ययसंबंधिनः किंयुहि रुहि असंयोगपूर्वात्किं शक्नुहि अक्षव्याप्तौ व्याप्तिः कार्त्स्न्यं अक्षोवानुप्रत्ययोऽव्विषये अक्षेर्नुप्रत्ययोवास्यात् चतुर्षु अपोपवादः लृटि

स्कोरितिकलोपः षढोःकःसेइति कः षत्वं अक्ष्यति लुङि ऊदित्वाद्वेट् आक्षीत् आक्षिष्टाम् इड्भावपक्षेतु आक्षीत् झलादितिसिलोपे आष्टां आक्षुः तक्षस्तनूकर

णेनुर्वाऽव्विषयेतनूकरणेऽर्थेतक्षेर्नुप्रत्ययो वा चतुर्षु अपोपवादः ग्लेम्लेहर्षक्षये हर्षक्षयो धातुक्षयः संध्यक्षराणामा संध्यक्षरान्तानां धातूनामा अनपि धातोः

सि कौ आतोणवृद्धौ आत इति धातोर्विशेषणात्तदंतविधिः आदंतादाकाररूपाच्च धातोः परो णव् औ स्यात् अ इ वा च चारेति औ आतोनपि आत इति योगविभागात्से
आ ३ रिथपि चेति तल्लब्धं संयोगादेरादंतस्य किति लिङ् ये ---- कारो वा संयोगादेरादंतस्य धातोरेत्वं वा किति लिङि दाद्रेरे इह दारूपास्त्रयः डुदाञ् दाने दाण् दाने दो अ
१७ वखंडने देङ् रक्षणे गृह्यन्ते लिङि किंत्वासंभवात् धारूपौ द्वौ डुधाञ् धारणपोषणयोः धेट् पाने दाश्च दाश्च दाश्च दाः धाश्च धाश्च धौ दाश्च धौ च दाधा इति विग्रहः दाप्लव
ने दैप् शोधने एतौ पित्वात् न ग्राह्यौ मा माने माङ् मेङौ नेह गृह्येते लिङि किंत्वासंभवात् गै शब्दे गाङ् गतावि तितु न गृह्येते लिङि किंत्वासंभवात् ओहाक् त्यागे पा पाने षोंतकर्मणि

आतोणवृद्धौ आदन्ताद्धातोः परो णव् औ जग्लौ आतोऽनपि धातोरातो लोपोऽनपि ङिति स्वरे इटि च जग्लतुः जग्लिथ जग्ला य संयोगादेरादन्तस्य
किति लिङ्येकारो वा ग्लायात् ग्लेयात् अग्लासीत् कै गै रै शब्दे जगौ दादेरे अपि दा धा मा गे हा कु पिबति सो स्या मा त एकारो भवत्या शीर्या
दा दैप् गे यात् अगासीत् स्त्यै ष्ट्यै शब्दसंघातयोः स्त्यायति तस्त्यौ स्त्यायात् स्त्येयात् अस्त्यासीत् दैप् शोधने ददौ दायात् अदासीत् धेट्
पाने दधौ धेयात् अधासीत् सिलोपपक्षे अधात् अधाताम् उस्यालोपः अधुः धेटो भूतमात्रे दिवादिपरो ङो वा ह्रित्वं च आतोऽनपि अदध
त् दृशिर् प्रेक्षणे दृशादेः पश्यादिः चतुर्ष्वपि दृश ऋ सृ सद शद पा घ्रा ध्मा म्ना दाण स्था पश्य ऋच्छ धौ शीय सीद पिब जिघ्र धम मन यच्छ ति
ष्ठाः पश्यति ददर्श ददृशतुः सृजिदृशोः स्यपो वेट् ददर्शिथ दद्रष्ठ द्रष्टा अद्राक्षीत् अद्राष्टाम् ॥

ष्ठागतिनिवृत्तौ एषामेत्वं किति लिङि देयात् धेयात् मेयात् हे
यात् पेयात् अवसेयात् स्थेयात् किति किम् दासीष्ट उस्यालोपः आदंतस्य धातोरातो लोप उसि परे धेटो भूतमात्रे दिवादिपरो ङो वा ह्रित्वं च धेटोऽङ्प्रत्ययो वा स्यात् ह्रित्वं च लुङि
सेरपवादः पक्षे यमिरमिनमातामिति सक् अधासीत् शाछे तिसिलोपे अधात् दृशिर् प्रेक्षणे प्रेक्षणं दर्शनं दृशादेः पश्यादिः दृशिर् प्रेक्षणे ऋ गतौ सृ गतौ शद्लृ शातने शद्लृ वि
शरणादौ पा पाने पा रक्षणे इति तु न गृह्यते लुग्विकरणत्वात् घ्रा गंधोपादाने ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः म्ना अभ्यासे दाण् दाने ष्ठा गतिनिवृत्तौ एषामेकादशानां यथासंख्यमेकाद राम
श पश्यादयः आदेशाः भवंति अपूप्रत्यये परे सृजिदृशोः स्यपो वेट् कादेर्णादेरिति नियमान्निसे प्राप्ते विभाषेयम् लुङि इरितो वेति ङः ॥ १७

ऋवर्णदृशोर्ङे गुणः ऋवर्णान्तस्य धातोर्दृशेश्च गुणः स्यात् ङ प्रत्यये ङाभावे अनिटां नामिवत् इति वृद्धिः ततो रारोऽनसेदृशामित्यारोरः अनउपधाया इति पुनर्दे दौ अद्राक्षीत् गुणोर्त्तिसंयोगाद्योः अर्त्तीति भ्वादिर्ह्वा द्योर्ग्रहणं लुकानिर्देशस्तु सौत्रशितिपनिर्देशो यङ्लुक्निरस्त्यर्थः व्याख्यानात् ऋत इति लभ्यते तच्च संयोगादित्वेन विशिष्यते तेन अर्त्तेः संयोगादेः ऋदंतस्य च धातोर्गुणः यक्यङोः परयोः कितो लिट् लिङोश्च संयोगादेरिति किम् क्रियात् अत्यर्त्तिव्ययतीनां थपोनित्य मिट् अरभक्षणे ऋगतौ व्ये नृसंवरणे स्वरांतादन्त तश्चेति विकल्पे प्राप्ते विधिः सर्त्तिशास्यर्त्तिभ्योङो लुङि इह लुकानिर्देशात् सर्त्यर्तीजौ होत्यादिकावेव गृह्येते तेन भा

ऋवर्णदृशोर्ङे गुणः अदर्शत् ऋगतौ ऋच्छति आर्च्छत् गुणोर्त्तिसंयोगाद्योः अर्त्तेः संयोगादेर्ऋदन्तस्य च गुणो यक्यिङि किति णादावाशी र्यादादौ च आरतुः आरुः अत्यर्त्तिव्ययतीनां थपोनित्यमिट् आरिथ अर्य्यात् अर्ता अरिष्यति आरिष्यत् सर्त्तिशास्यर्त्तिभ्योङो लुङि से रपवादः स्वरादेः आरत् आरताम् अर्त्तेर्ह्वादेरिति केचित् आर्षीत् आर्षाम् सृगतौ धावति अधावत् शीघ्रगतावेवायम् अन्यत्र सरतिससा रससरतुः ससर्थ ससृव ससृम यादादौ धातोः ऋतोरिङ् भवति ङोर्व्यवधानार्थस्तेन येइ इति न दीर्घः स्रियात् सर्ता सरिष्यति असरत् असर ताम् स्रुगतौ स्रवति अस्रवत् सुस्राव सुस्रुवतुः सुस्रोथ स्रूयात् स्रोता श्रिस्रुद्रुभ्यो ङो धातोश्च द्वित्वं लुङि सेरपवादः असुस्रुवत् द्रुद्रुगतौ द्रवति दुद्राव दुद्रोथ दुद्रुव अदुद्रुवत् श्रुश्रवणे श्रुवः शृ आदेशो नुप्रत्ययश्चाप्विषये नूपः शृणोति शृणोमि ओ

'' र्मोर्वालोपः शृणुवः शृण्वः शृणुमः शृणमः शृणुयात् शुश्राव श्रूयात् अश्रौषीत् ॥

द्योर्नङ् इति केचित् शासु अनुशिष्टौ अस्यैव ग्रहणं न तु आङः

शासु इच्छायामित्यस्य परस्मैपदि सर्त्तिभ्यां साहचर्यात् परस्मैपदिनः शासेर्ग्रहणात् काद्रिरिति नेट् ससर्थ ससृव यादादौ पधातौ ऋतोरिङ् स्यात् किति लिङि ङकारो व्यादेशार्थो न कित् मध्यव्यवधानार्थः श्रिस्रुद्रुभ्यो ङो धातोश्च द्वित्वं लुङि एभ्यो ङ् प्रत्ययः स्यादेषां द्वित्वं च लुङि न तु सिः श्रुवः शृ आदेशो नुप्रत्ययश्चाप्विषये श्रुवो नुप्रत्ययः

सि॰ कौ॰ शद्लृ शातने शातनं विशीर्णता शीयादेशे आनुशदेरात्मनेपदं भवति शीयादेशे कृते सति षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु विशरणमवयवानां विभागः अवसादो नाशः सदिस्वं जो

आ॰ ३॰ र्लिटि परस्य सस्य नषः द्वित्वात् परस्यैतयोः सस्य षो न लिटि अड्द्वित्व व्यवधाने पीति प्राप्तो निषेधः लिटि किं निषत्स्यति पिबतीत्यत्र पिबादेशोऽदन्तः अदेरस्य लोपः अल्लो

१८ पस्यासिद्धत्वात् पधायाल्लघोरिति गुणो न अकारस्युक्तोच्चारणसामर्थ्याद्वा घ्रा गंधोपादाने गंधोपादानं गंधग्रहणं शाच्छासेति वा सिज्लुक् यमिरमीनीड्सकौ अ

घ्रात् अघ्रासीत् ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः शब्दशब्देन तदनुकूलो वायुरिह गृह्यते तेन शंखं धमतीति वत् मृदंगं धमतीति प्रयोगो न अग्निसंयोगे सुवर्णं धमति

शद्लृ शातने शीयादेशे आत् शीयते अशीयत शशाद शेदिथ शशस्थ शत्ता अशदत् षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु सीदति सदिस्वंज्योर्लिटि

परस्य नषः निषसाद सत्ता सत्स्यति असदत् पा पाने पिबति पपौ पेयात् पाता पास्यति दादेः पे अपात् घ्रा गन्धोपादाने जिघ्रति जघ्रौ घ्रे

यात् घ्रायात् घ्रास्यति अघ्रासीत् अघ्रात् ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः धमति दध्मौ ध्मेयात् ध्मायात् अध्मासीत् ष्ठा गतिनिवृत्तौ तिष्ठ

ति तस्थौ दादेरे स्थेयात् म्ना अभ्यासे मनति मम्नौ म्नायात् म्नेयात् अम्नासीत् दाण् दाने यच्छति ददौ देयात् अदात् हृ कौटिल्ये ह्वर

ति जह्वार गुणार्तिसंयोगाद्योः जह्वरतुः ऋद्दन्तात् थपो नेट् जह्वर्थ ह्वर्यात् ह्वर्ता ह्वरिष्यति अह्वरिष्यत् अह्वार्षीत् स्वृ शब्दोपतापयोः स्वरति सस्वार सस्वरिथ सस्वर्थ सस्वरिव सस्वरितास्वर्ता स्वरिष्यति अस्वरिष्यत् अस्वार्षीत् अस्वरीत् अस्वार्ष्टाम् अस्वार्षुः ॥ अग्निना संयुनक्ती

त्यर्थः म्ना अभ्यासे मनति विद्याम् अभ्यस्यतीत्यर्थः अदादित्यत्र दादेः पे इति सिज्लुक् गुणो र्तीति गुणः जह्वरतुः ऋद्दंतात् थपो नेड् ऋद्दंतात् धातोः परस्य थप इण्न भ

वति स्वरंतादिति पाक्षिके प्राप्ते निषेधः हन्नृत इति इट् ह्वरिष्यति स्वृ शब्दोपतापयोः उपतापो रोगः स्वरति सृ तीति वेट् सस्वरिथ सस्वर्थ गुणो र्तीति गुणः स्वर्यात् लृटि इ

ट् नन इति नित्यमिट् स्वरिष्यति लुङि अस्वारीत् अस्वारिष्टां इडभावे अस्वार्षीत् अस्वार्ष्टां स्वरंतादस्वत इति वेट् च स्कंदि थ च स्कंथ आशिषि नो लोप इति न लोपः स्कद्यात् राम १८

॥ त्युडिः इडिः तिङि विवाङः अक्षिहत्ता ॥

ङाभावे सावनिटो नित्यं वृद्धिः अनिटो धातो रन्तुपधाभूतस्यानो वृद्धिः स्यात् सिप्रत्यये अस्कान्त्सीत् तृफले येत्वपूर्वं लोपो नेरतुः ऋत इद्र धातोः ऋकारस्य इर् भवति
गुणवृद्धिनिमित्ताभावे य्वोरिति दीर्घः तीर्यात् ईटो ग्रहाम् ग्रहादेः परस्येटो दीर्घः स्यान्नतु लिटि ग्रहामिति बहुवचनेन वक्ष्यमाणव्यवस्था वृङ् वृञ् ऋदन्तानां वा एभ्यः
परस्येटो वा दीर्घः न तु लिटि अलिटि किम् तेरिथ पेसेरिटो न दीर्घः सीषादेश्च वृङ् वृञ् ऋदन्तात् परस्येटो न दीर्घः पेसौ सीषादौ च परे दंश दशने दशनं दंष्ट्राव्यापारः
निपातनान्नस्य लोपः अपि रंज दंश संजस्वंजाम् रंज रागे दंश दशने संज संगे ष्वंज परिष्वंगे एषामुपधाभूतस्य नस्य लोपो भवति अप्रत्यये लुङि सावनिट इति वृद्धिः

वुध अवगमने बोधति बोधिता रुह बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च रोढा रोक्ष्यति अरुक्षत् स्कन्दिर् गतिशोषणयोः स्कन्दति चस्कन्दिथ चस्क-
न्थ स्कद्यात् स्कंता स्कंस्यति अस्कान्त्सीत् अस्कदत् यभ मैथुने यभति ययाभ येभतुः येभुः येभिथ ययब्ध यभ्यात् यब्धा अयाप्सीत् अ-
याप्साम् अयाप्सुः तॄ प्लवनतरणयोः तरति ततार तेरतुः तेरिथ ऋत इद्र ऋकारस्य इर् भवत्यगुणवृद्धिविषये तीर्यात् ईटो ग्रहाम् ग्रहा-
दीनामिट ईकारो न तु णादौ वृङ् वृञ् ऋदन्तानाम्वा तरिता तरीता पेसेरिटो न दीर्घः सीषादेश्च अतारीत् अतारिष्टाम् अतारिषुः दंश द-
शने अपि रंज दंशसंजस्वंजाम् एषां नस्य लोपः पिदशति दंष्टा अदाङ्क्षीत् षंज संगे सजति ससंजिथ ससङ्क्थ व्यषाङ्क्षीत् कित रोगापनय-
ने संशये च गुप व्यः गुपति ज कित मान्वधदान्शान्भ्यः स्वार्थे सप्रत्ययो भवति धातोश्च द्वित्वम् चिकित्सति चिकित्सा ञ्चकार चिकित्सिता अ-
चिकित्सीत् पत्लृ पतने पपात पेततुः पतेर्ङ्पुम् अपप्तत्॥

ष्टुसषेतिषत्वं षढोरिति कत्वं यमो यमस्येति परसवर्णः अदाङ्क्षीत् अट्दिलव्यषधाने पीतिषत्वम् व्यषाङ्क्षी
त कित रोगापनयने संशये च रोगापनयनं व्याधिप्रतीकारः संशये प्रायेण विपूर्वः विचिकित्सा तु संशय इत्यमरः गुप व्यः गुप गोपने तिज निशाने मान पूजायां बंध बंधने दा-
न आर्जवे शान तेजने बहुवचनमाद्यर्थं गुपेर्निंदायां तिजेः क्षमायां कितेर्व्याधिप्रतीकारे निग्रहेऽपनयने नाशने संशये च मानेर्जिज्ञासायां बधेश्चित्तविकारे दानेरार्जवे शा॥

आ॰उ॰ नेर्निशानेवाच्येनित्संस्वार्थेसप्रत्ययःधातोर्दित्वंचशुपिप्रभृतयःकितभिन्नाअनुदात्तेतःदानशानोस्वरितेतोअत्रसप्रत्ययस्यसिंसतेत्यनेनेणनभवतिआगमजमनित्य
सि॰चं॰ मित्युक्तत्वात् नानिटिमेरत्सुपधायागुणोनसधातुरितिधातुत्वात्तिवादिःकितेर्व्याधिप्रतीकारादौएवसरत्युक्तंतदुदाहरतिचिकित्सतिरोगमपनयतीत्यर्थःशत्रुंचि
१८ कित्सतिनिगृह्णातीत्यर्थःक्षेत्रेतृणंचिकित्सतिअपनयतिनाशयतिवेत्यर्थःकासादिप्रत्ययादाम् इत्याम्यतइत्यलोपःचिकित्सांचकारअमुचलनेमंडलाकारेण
चलनमेवधात्वर्थोनकिंतुचलनमात्रम् भ्राशभ्लाशितिवायःभ्राम्यतिफणराजभ्राज्भ्राशृभ्लाशृस्यमुस्वनजृषभ्रमुत्रसामेत्वपूर्वलोपौवाफणगतौराजृदीप्तौटुभ्रा
भ्रमुचलनेयोवाभ्राम्यति।भ्रमतिफणराजभ्राजृभ्राशृभ्लाशृस्यमुस्वनजृषभ्रमुत्रसामेत्वपूर्वलोपौवाभ्रेमतुःबभ्रमतुःअभ्रमीत्टुवम
उद्गिरणेवमएत्वपूर्वलोपौवावेमतुःववमतुःअवमीत्फणगतौफेणतुःपफणतुःअफणीत्अफाणीत्स्वनस्यमुशब्देस्वेनतुःसस्व
नतुःअस्वानीत्अस्वनीत्स्येमतुःसस्यमतुःअस्यमीत्शसुहिंसायांशेशसतुःशससिथ।तुहिरदुहिरउहिरअर्दनेअतुहत्अतो
हीत्दोहिताअदुहत्अदोहीत्उवोहऊहतुःवसनिवासेणवादौपूर्वस्ययजादीनांग्रहादीनाञ्चपूर्वस्यसम्प्रसारणंणवादौयवराणा
मिदुतःसस्वरस्यसम्प्रसारणान्दीर्घस्यदीर्घोह्रस्वस्यह्रस्वःउवासयजांयवराणामृतसम्प्रसारणंकित्।तियजादीनांसम्प्रसारणंकितिय
जिवपिर्वहिश्वेववेञ्व्येञोव्ह्यतिस्वपीवदिवसीश्वयतिर्वतिरेकादशयजादयः॥१॥ नृङ्भ्राभृङ्भ्लाभृदीप्तौस्यमुस्वनशब्देजृषृइत्वयोहा
नौभ्रमुचलनेत्रसीउद्वेगेएषामेत्वपूर्वलोपौवाकितिलिटिसेटिथपिचटुवम्उद्गिरणेकेचिदमुमुदितंपठंतिवामनस्तुनोदितमग्रधातोर्इप्रत्ययेगुणेकृते राम
तद्गिरणइतिस्यात्ततोनिपातनादितिसुधाकरःउद्गिरणंवमनंवादित्वादेत्वपूर्वलोपौनववमतुःवेमुश्चकेचिदुधिरमित्यादिप्रयोगाभाष्यविरुद्धाःणवादौपूर्वस्यय १८
तद्गिरणइतिस्यात्ततोनिपातनादि
जामितिग्रहामिन्निचावत्तेःयद्यपिग्रहिज्याविवृश्चिप्रच्छतिभृज्जतीनांपूर्वस्यसंप्रसारणेकृतेविशेषोनास्तितथापिपज्जेन्यवस्वक्षणंप्रवर्त्ततेजग्राहववृश्चपप्रच्छव

[illegible]

यवराणामिदुदतः यकारवकाररकाराणांस्थाने इकारोकारऋकाराभवंतितेसंप्रसारणसंज्ञकाःस्युः यजांयवराणांप्रतःसंप्रसारणंकितियजादिधातूनांयकारवकाररका
णामिकारोकारऋकाराःसंप्रसारणंभवंतिकितिप्रत्ययेपरेयजिर्वपिर्वहिश्वैववेञ्व्येञ्ह्वेञ्स्वपवदस्तथावसिश्च श्वयतिर्वक्तिरेकादशयजादयः १ यजदेवपूजादौदु
वपबीजसंतानेवहप्रापणेवेञ्तंतुसंतानेव्येञ्संवरणेह्वेञ्स्पर्द्धायामृञिष्वपशयेवदव्यक्तायांवाचिवसनिवासेटुओश्विइगतिवृद्ध्योःवचपरिभाषणे एते ए
कादशधातवोयजादयोज्ञेयाः॥ ६॥ घसादेःषः॥ ६॥ सस्यात्कृतत्वादप्राप्तेविधिरयम् घस्लृ अदने शासु अनुशिष्टौ वसनिवासे कि   त्यरस्यैषां सस्यषःस्वरांताद
वतइतिवेट् उवसिथ उवस्थ सस्तोनपिधातोः सस्यतोनपिसकारेपरेसेकिंवस्तासस्येतिकिंरस्यतेधातोःकिंवेधःसेलुङिणिस्येइतिसेणिंत्वादतउपधायाः

वृद्धेष्वः घसिशासिवसीनांसस्यषोनिमित्तेसति ऊषतुः उवसिथ उवस्थ उष्यात् वस्ता सस्तोःनपिसस्यतोःनपिसे वत्स्यति अवासी
त् अवाताम् वदव्यक्तायांवाचि वदति उवदिथ उद्यात् वदव्रज्योः सोनित्यम्वृद्धिः अवादीत् टुओश्विइगतिवृद्ध्योः श्वयतेणौवा संप्र
सारणम्वा ततोद्वित्वम् शुशाव शुशुवतुः शुशविथ शिश्वायशिश्वियतुः शिश्वयिथ शूयात् श्वयिता अश्वयीत् श्वयतेरिःतोलोपा
ङ्‍ अश्वत् श्वयतेङ्‍ द्वित्वम्वाएरलोपः अशिश्वियत् घस्लृ अदने घसति घसेत् जघास जक्षतुः जघसिथ जघस्थ घस्ता घत्स्यति अघ
((त्स्यत् इतिपंप्रक्रिया॥

इतिवृद्धिः अवात्सीत् सस्येनेहृते झसादितिसिलोपः अवाताम् वदिव्रज्योरितिवृद्धिः अवादीत् टुओश्विइगतिवृद्ध्योः टुइ
तीत्संज्ञकः द्विनोथुरितिनदर्थः श्वयथुः ओरितिल्वाद्योदि नश्चैतदर्थः इरितीरोवेतिङप्रत्ययार्थः श्वयतेर्णौवासंप्रसारणंवाततोद्वित्वम् श्वयतेःपूर्वंसंप
सारणंस्याद्वापश्चाद्वित्वंलिटिनुधातोरित्युवभ्रुभुवतुः आशिषियजामितिसंप्रसारणेकृतेयेइतिदीर्घः भूयात् स्यंतेतिनवृद्धिः अश्वयीत्पक्षेइरितोवेतिङ
प्रत्ययेश्वयतेरितोलोपोङे श्वयतेरिकारस्यलोपःस्यात्ङप्रत्ययेअश्वत्अश्वयतेर्ङे द्वित्वंवाएरलोपःश्वयतेर्वाद्वित्वंभवतिइकारस्यलोपाऽभावश्चङेपरेनुधातोरितीय

सि॰ चं॰ ॥ ६ ॥ इति षत्व ॥ ६ ॥ एध वृद्धौ अकारो ऽनुदात्त आत्मनेपदार्थः आमो भ्वसोर्नात्कर्त्तरि आमप्रत्ययांतात्परयोर्भ्वसोः कर्त्तर्यर्थे आत्मनेपदं न भवति आव कर्म्मणो
आ॰ उ॰ स्त्वात्मनेपदमेव नाम धातुष्वष्क षिवामिति सत्वाभावः ष्वष्कते आनृजे इत्यत्र हिलं हसादिः शेषः इड् इत्यत्वम् आम्वोरित्यात्वम् नुगशामिति नुक् ष्वंज परिष्वंगे परि
२० ष्वंग आलिंगनम् अपिरंजे त्तिन लोपः स्वजते णौदेर्वा कित्वम् स्वजतेः परस्य लिटो वा कित्वं भवति सदिस्वंजोरिति परस्य न षः परिषस्वजे झसादिति सिलोपः अस्वंक्त
इफलभजत्रपामित्येत्वपूर्वलोपौ त्रेपे ऊदितो वेति वेट् त्रप्सीष्ट त्रपिसीष्ट लुङि झसादिति सिलोपः अत्रप्त तिप् नेशृशिपृशेशृषर णे आद्यो ऽनिट् क्षीरस्वामी त्वयं सेडिति

एध वृद्धौ एधते एधांचक्रे आमो भ्वसोर्नात्कर्त्तरि एधामास एधाम्बभूव एधिषीष्ट ईक्ष दर्शनांकनयोः ईक्षांचक्रे ऐक्षिष्ट ष्वष्क गतौ ष्व-
ष्कते ष्वष्किषीष्ट अष्वष्किष्ट वेष्ट वेष्टने विवेष्टे चेष्ट चेष्टायाम् चिचेष्टे अचेष्टिष्ट ऋज गतौ स्थैर्ये च अर्जते आनृजे आर्जिष्ट ष्वंज परि
ष्वंगे स्वजते स्वजतेर्णौदेर्वा कित्वम् सदिस्वंज्योर्लिटि परस्य न षः परिषस्वजे परिषस्वजे स्वङ्क्षीष्ट स्वङ्क्ता स्वङ्क्ष्यते अस्वङ्क्त अस्व
ङ्क्षातामस्वङ्क्षत पस्वङ्क्त त्रपूष् लज्जायाम् त्रपते त्रेपे ऊदितो वा त्रपिषीष्ट त्रप्सीष्ट अत्रपिष्ट अत्रप्त तिपृ तेपृ ष्टिपृ ष्टेपृ क्षरणे ते
पते तितिपे तेप्सीष्ट अतिप्त तेपृ तेपते तितिपे तेपिषीष्ट अतेपिष्ट ष्टिपृ स्तेपते तिष्टिपे स्तेपिषीष्ट ष्टेपृ स्तेपते तिष्टेपे स्तेपिषीष्ट जभी जृभि गात्र
विनामे रधिजभोः स्वरे नुम् जम्भते अजम्भिष्ट जृम्भते जजृम्भे टुभस्तम्भे विष्टभ्भते तुष्टुभे स्तोभिता स्तोभिषीष्ट क्षमूष् सहने क्षमते चक्षमे चक्ष
॥ मिषे चक्षंसे ।

वभामकादेर्णौदेरिति नित्यमिट् तितिपिषे सिस्योः उपधाभूतस्य नामिनो गुणो नानिदि सिप्रत्यये सीष्टादौ च परे लुङि झसादिति सिलोपः अति
ष्ट जभी जृभि गात्रविनामे गात्रस्वेदे इत्यर्थः ईदित्वात् आदीदित इति क्तवत्वोर्न इट् रधिजभोः स्वरे नुम् एतयोर्नुमागमः स्यात् स्वरे रधू हिंसायां ञि प्रत्यये तु रंधयतीत्य राम
त्र जिनिमित्तापराधि वृद्धिर्निसेन नमाबाध्यते स्वरे किं रब्धा जब्धा टुभस्तंभे स्तंभो निरोधः क्षमूष् सहने षकारः षिड्भिदादिभ्यो ऽङ् इत्यङ् प्रत्ययार्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ६ ॥ २०

मोनो धातोरिति मस्य नः अवकृष्यंतरे पीतिणत्वं च क्षणु वहे क्रूयी शब्दे उंदे च उंदः क्लेदन मार्द्री भाव इत्यर्थः लिड् यङोः प्यायः पी लिटि यङि च प्यायः पी आदेशः परत्वात्
पी भावे पश्चात् पी शब्दस्य द्वित्वे कृते नु धातोरिति यः पिप्ये यङि पेपीयते दीप जन बुध पूरि तायि प्यायिभ्यो वा इण् तनि कर्तरि दीपी दीप्तौ जनी प्रादुर्भावे बुध अवगमने पूरी आ
प्यायने एते दिवादयः तायृ संतानपालनयोः ओप्यायी वृद्धौ एतेभ्यो वा चौ एभ्य इण् प्रत्ययो वा स्यात् कर्त्रर्थे त नि परे सेरपवादः लुक् इणन्त नीत्यत इणिति त नीति चा
नुवृत्तं इणिति पंचम्या विपरिणमनीयं तनीति षष्ठ्या च अप्यायिता यृसंतानपालनयोः संतानः प्रबंधः टु भ्राजृ टु भ्राशृ टु भ्लाशृ दीप्तौ दीप्तिस्तेजः फणाराजभ्राजइ

मोनो धातोः मान्तस्य धातोर्मकारस्य नः स्यात् झसे पदान्ते व म योः च क्षमिव हे च क्षमिम हे च क्षण्व हे च क्षण्म हे अक्षमिषुः अक्षंस्त क्रूयी
शब्दे उन्दे च क्रूयते अक्रूयिष्ट क्ष्मायी विधूनने क्ष्मायते च क्ष्माये अक्ष्मायिष्ट स्फायी ओप्यायी वृद्धौ स्फायते पस्फाये अस्फायिष्ट प्यायते लिड् यङोः प्या
यः पी पिप्ये दीप जन बुध पूरि तायि प्यायिभ्यो वा इण् तनि कर्तरि सेरपवादः लुक् इणः परस्य तनो लुक् अप्यायि अप्यायिष्ट तायृ संतान पालन
योः ततायेअतायिष्ट वल वल्ल संवरणे वलते वल्लते टु भ्राजृ टु भ्राशृ टु भ्लाशृ दीप्तौ भ्रेजे बभ्राजे भ्राश्यते भ्राशते भ्रेशे बभ्राशे भ्लाश्यते
भ्लाशते भ्लेशे बभ्लाशे तिज निशाने क्षमायां च गुप्तयः तितिक्षते तितिक्षां चक्रे गुप गोपन कुत्सनयोः जुगुप्सते मान विचारणे यः सेः पूर्वस्यात
इत्त्वे मानादीनां पूर्वस्येतो दीर्घः मीमांसते वध निन्दायाम् आदि जवानामिति बीभत्सते ॥ त्सेत्वपूर्वलोपौ भ्रेजे बभ्राजे भ्राश भ्लाशिति वा यप्रत्ययः भ्राश्य

तेति जनि शाने निशानं तीक्ष्णीकरणं गुप्तयः इति तिजेः क्षमायां सः तितिक्षते क्षमां करोतीत्यर्थः गुप गोपन कुत्सनयोः गोपनं रक्षणं गुपेर्निंदायां सः जुगुप्सते निंदां करो
तीत्यर्थः वः से इत्वं अस इति पदच्छेदः पूर्वस्येत्यनुवृत्तं तपरः किं पापचिषति यङं तास्सः मानादीनां पूर्वस्येतो दीर्घः एषां पूर्वस्येकारस्य दीर्घः स्यात् मान विचारणे वधनिंदा
याम् दान आर्जवे शान् तेजने इति माने जिज्ञासायां सः मीमांसते जिज्ञासां करोतीत्यर्थः वध निंदायां निंदा परापवादः वधेश् चित्तविकारे सः आदि जवानामिति भः खसे

सि॰ कौ॰
आ॰ उ॰
२१

पण व्यवहारे स्तुतौ च पन च ऋयविक्रयरूपो व्यवहारः पनेति स्तुतावित्यनेन संबध्यते पृथग्निर्देशात् । पनि साहचर्यात् पणेरपि स्तुतावेवाय् प्रत्ययः स्तुतावनुबंधस्य केवले चरितार्थत्वादायप्रत्ययांतादात्मनेपदं न भवति पणायति यत इत्यल्लोपे पणायां चकार भट्टिस्तु व्यवहारेप्याय प्रत्ययं कृतवान् न चोपलेभे वणिजां पणायामिति व्यवहारमित्यर्थः आयांतादङ्प्रत्यये आयुक्त मुकांतौ कांतिरिच्छा णिङभावे उदित्वात् क्त्वायामिड्विकल्पः कमित्वा कांत्वा क्रमवत्त्वोस्तु यस्यविभाषा इति निषेधात् कांतः कांतवान् कमेस्त्वार्थे णिङ् अनपि तु वा कमेर्णिङ् स्याच्चतुर्थ नियमनपि वा धात्वर्थे णेरङ् द्वित्वे णेरित्यस्य प्रत्ययत्वात्तदंतलाभः अपूकर्तरी स्यतोमं डूकप्लुत्या कर्तरीत्यनुवर्तते ङ कारोडि लघावितिविशेषणार्थः अङि परे च कारात् ण्यंतस्य धातोर्द्वित्वं तच्च नित्यत्वात् णिलोपे कृते प्रवर्त्तते कर्तरि किं अकारि षातां घटौ कुलालेन णेः णेरिति

पण व्यवहारे स्तुतौ च पन च पणायति स्तुतावेवायः पणते पणाया ञ्चक्रे पेणे एवम्पन् कमु कांतौ कमेस्त्वार्थे णिङ् नपि तु वा कामयते कामयाञ्चक्रे चकमे णेरङ् द्वित्वं ण्यन्ताद्धातोः कर्तरि अङ् लुङि सेरपवादः धातोर्द्वित्वम् णेः अनपि णेर्लोपे न त्विङामन्तात्वाय्येत्न्विष्णुषु अङि लघोः ह्रस्व उपधायाः अङि सत्युपधाया ह्रस्वो भवति पूर्वस्यातो लघुनि धात्वक्षरे इकारः लघोर्दीर्घः अङि सति पूर्वस्य लघोर्दीर्घो भवति लघुनि धात्वक्षरे परे अचीकमत णेरभावे कमेरङ् द्वित्वे अचकमत अय गतौ अयते अयतौ प्रादेरेफस्य लत्वम् प्लायते अयाञ्चक्रे आयिष्ट ॥ णिणिङोः सा

मान्येन ग्रहणं इङादिषु प्रत्ययेषु परेषु णेर्लोपो नान्यत्रानपि णेर्लोपः स्यात् इदि कामयिता अभिकामयामास विशा देरं तइत्यौणादिकें तेगंडयंतः आलुप्रत्यये स्पृहया लुः चा देरा प्य इत्यौणादिके आप्ये स्पृहयाय्य इत्नु प्रत्यये औणादिके स्तनयित्नुः इष्णुप्रत्यये छान्दसिके वीरुधः पारयिष्णवः अङि लघोह्रस्व उपधायाः येन नाव्यवधानं तेन व्यवहितेपीति वचनसामर्थ्यात् धात्वक्षरस्यककारेण व्यवधानेपि पूर्वस्यातो ऽत्वं अजजागरदित्यत्रानेकवर्णव्यवधानत्वान्नेत्वं उपधायाः किं अचकाक्षत् लघोर्दीर्घः अङि लघाविसतो लघावित्यनुवृत्तं लघोः किम् अचिक्षणत् णेरभावे कमेरङ् द्वित्वे अव्यत्वात् कमेरङ् स्यात् धातोर्द्वित्वं च लुङि सेरपवादः अयतौ प्रादेरेफस्य लत्वं प्रादिस्थरेफ राम
२१

विशेषणंनतुधादेः येननाव्यवधानमितिवचनादेकव्यवधानेलत्वंपलायतेप्रत्ययइत्यादौत्वनेकव्यवधानान्नकासादिप्रत्ययादाम् अयांचक्रे आशिषिसेटोह
लाद्देतिवाढः अयिषीढ्वम् अयिषीध्वंलुङिःप्रायिष्ट आयिढ्वं आयिध्वं अथकथमुदयतिविततोर्द्ध्वरश्मिरज्जाविति माघः अत्रशानप्रत्ययेनभाव्यमितिशंकितुराश
यः उच्यते अनुदात्तेत्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यंच सिद्धोङि त्वकरणाज्ज्ञापितं दयदानगतिरक्षणहिंसादानेषुहिंसाहननं आदानंग्रहणंकासादिप्रत्ययादित्याम् दा
यांचक्रे ऊहवितर्केवितर्कोविचारः गातेइत्यत्रपूर्वमप्रत्ययेनसहसवर्णेदीर्घेकृतेपश्चादादाथइरितिनआनेतेदनतइतितुप्रवर्त्ततेएवतेअंतेपरतःतुल्यंरूपमितिभा

दयदानगतिरक्षणहिंसादानेषुदयतेदया ञ्चक्रे घटचेष्टायाम् घटतेजघटेअघटिष्ट ईहचेष्टायाम् ईहाञ्चक्रे ऊहवितर्के ऊहाञ्चक्रे का
सृशब्दकुत्सायाम् काशा ञ्चक्रे षेवृसेवनेसिषेवे असेविष्ट गुङ् ग्लुङ् च्युङ् गतौ अगोष्ट अग्लोष्ट अच्योष्ट गाङ्गतौ गाते अन्तरङ्गत्वात्सवर्णे
दीर्घस्सह गाते गाते अगेगावहे गामहे जगे अगास्त रुङ् गतौ भाषणे च रवते रुरुवे अरविष्ट अनिडयमित्येके मूङ् बन्धने मविता अमविष्ट पूङ् प
वने अपविष्ट त्रैङ् पालने दयते देङोणादौ दिग्यादेशो हित्वाभावश्च दिग्ये दासीष्ट अपिद्दाधास्यामित्सेर्ङित्वमातिनतु दीङ् लोपो ह्रस्वात्
झसे ह्रस्वात्परस्यसेर्लोपोझसे अदित अदिषाताम् त्रायते तत्रे अत्रास्त ष्मिङ् ईषद्धसने स्मयते सिष्मिये स्मेषीष्ट स्मेता अस्मेष्ट डीङ् विहा
यसागतौ डयते डिड्ये अडयिष्ट द्युतदीप्तौ द्योतते द्युतेः पूर्वस्य सम्प्रसारणं स्वापेस्तुसैद्द्युतेद्युतादिभ्योलुङि वा परस्मैपदः अद्युतत् अद्योतिष्ट

वः गातेत्र आदादिकोयमितिहरदत्तादयः फलेतुनभेदः रुङ् तौरेषणंचरेषणंहिंसादेङ्   त्रैङ् पालनेपालनंरक्षणम् देङोणादौ दिग्यादेशो हित्वाभावश्च दे
ङः स्थानेदिग्मिः स्यात् दिगेर्हित्वाभावश्चलिटि तु धातोरिति यत्वं दिग्ये अपिद्दाधास्यामित्सेर्ङित्वमाति एभ्यः परस्य सेर्ङित्वं भवति एषामातइत्व आत्मनेपदे लुङि
लोपोह्रस्वाज्झसे रितिसूत्रमवुवृत्तेह्रस्वात्किम् अनैषांझसेकिं अत्रेषाताम् डीङ् विहायसागतौ आकाशेनगमने द्युतेः पूर्वस्य संप्रसारणम् द्युतेः पूर्वरूपस्य संप्रसारणं

डिःवायमद्युतादयः रुचिपर्यंतास्त्रयोविंशतिधातवस्तेभ्यः परस्मैपदंवा भवतिपक्षेआत्मनेपदंचलुङिःपेप स्त्वेलिसुषादेरितिङःप्रत्ययः अनिट्कारिकायांस्विद्यतिनिरितिनिर्द्देशाद्यंसेट्स्वेदिता॥६॥ घुटपरिवर्त्तनेपरिवर्त्तनमितस्ततोभ्रमणंणादिःकिदितिकित्वाद्गुणाभावः जुघुटेक्षुभसंचलनेसंचलनंप्रकृतिविपर्यासोमथनंचस्रो भतेदैवादिकः क्र्यादिश्चणभतुभहिंसायांआद्योऽभावेऽर्थेपिनभंतामन्यकेसमेमाभूवनूनःन्यकेसर्वेइतिनिरुक्तंदमोदिवादीक्र्यादीचस्रंसुध्वंसुभ्रंसुअवस्रंस नेअवस्रंसनमधःपतनम्परस्मैपदपक्षेङःनोलोपइतिनलोपः अस्रसत् नास्रसत्करिणांग्रैवमितिरघुकाव्येनास्रंसदितिसपपाठएवनचैवंलङोरूपंतत्रपरस्मैप

श्वितावर्णे अश्वितत् अश्वेतिष्ट ञिष्विदाल्नेहनमोचनयोः अष्विदत् अश्वेदिष्ट ञिक्ष्विदाच अक्ष्विदत् अक्ष्वेदिष्ट ञिमिदास्नेहने अ मिदत् अमेदिष्ट रुचदीप्तावभिप्रीतौच अरुचत् अरोचिष्ट॥ घुट परिवर्त्तने अघुटत् अघोटिष्ट रुठलुटलुठ प्रतीघाते अरुठत् अरो ठिष्ट अलुटत् अलोटिष्ट अलुठत् अलोठिष्ट शुभदीप्तौ अशुभत् अशोभिष्ट क्षुभसञ्चलने अक्षुभत् अक्षोभिष्ट णभतुभहिंसायाम् अनभे अनभत् अनभिष्ट स्रंसुध्वंसुभ्रंसुअवस्रंसने अस्रसत् अस्रंसिष्ट ध्वंसुगतौच अध्वसत् अध्वंसिष्ट स्रंभुविश्वासे अस्रभत् अस्रंभि ष्ट वृतुवर्त्तने वर्त्तते वृताद्भ्यः स्यसनोर्वापदमेःनिट्त्वंवर्त्स्यति वर्त्तिष्यते अवृतत् अवर्त्तिष्ट वृधुवृद्धौवर्त्स्यति वर्धिष्यते अवर्त्स्यत् अ वर्धिष्यत् अवृधत् अवर्धिष्ट शृधुशब्दकुत्सायाम् शर्धते स्यन्दूप्रस्रवणे स्यन्दते स्यंत्स्यति स्यंदिष्यते स्यंत्स्यते अस्यंदत् अस्यन्दिष्ट अस्यंत॥

दासंभवादितिभावः भ्रसुभ्रंसुअधःपतनेइतिदैवादिकौचभ्रस्जिभर्ज्जनेभर्जनंजलंविनातंडुलादेःसंतापविशेषः ईदित्वादादीदितइतिक्तक्तवत्वोर्नेट्भृक्तःभृक्तवा न्वृत्ताभ्यः स्यसयोर्वापंपेः निट्त्वंचवृतुवृधुशृधुस्यंदूक्लृपूइतिवृतादयःस्यंदिक्लृपो रूदित्वादिङ्विकल्पेप्राप्तेइतरेषांनित्यमितिप्राप्तेनिषेधःवृताद्भ्यःपरस्मैप दंवास्यात्परस्मैपदेइडभावश्चस्यपिसप्रत्ययेचगणकार्यत्वादुभयोर्यङ्लुक्यप्रवृत्तिःवर्त्स्यतिविवर्त्तिषतिशृधुशब्दकुत्सायामशब्दकुत्सापर्दनंशर्ईजहामाषाः

कृपोरोलः कृपउ इति च्छेदः कृपेति लुप्तषष्ठीकं पदमावृत्त्याऽत्र वाक्यद्वयं बोध्यम् उः ऋकारस्येत्यर्थः कृपेस्तादौ पं वाये ऽनिट्त्वं च कृपेः परस्मैपदं च भवति परस्मैपदे इड्
भावश्च लुटि कल्प्ता कल्प्तिना लुङि परस्मैपदे लिसुषादेरितिङः अक्लृपत् ऊदितो वेति वेट् अकल्पिष्ट इडभावे झसादिति सिलोपे अक्लृप्त व्यथ दुःखभयचलनयोः संचल
नं प्रकृतिविपर्यासो मथनं व्यथे षोदौ पूर्वस्य यस्य इः व्यथतेः पूर्वरूपस्य यकारस्येत्वं भवति लिटि पूर्वस्य हसादिः शेष इत्यस्यापवाद इत्यस्ततः यस्य हसादिशेषेण निवृत्तिः विव्य

कृपू सामर्थ्ये कृपो रो लः कृपो रेफस्य लः ऋकारस्य लृकारः कल्पते चक्लृपे कल्पिषीष्ट सिस्योः उपधाया गुणो न सिस्योरनिटोः परतः क्लृप्सीष्ट कृपेस्ता
दौ पं वा पेऽनिट्त्वं च कल्प्ता आ ति कल्पिता कल्प्तास्व कल्प्स्यति कल्पिष्यते कल्प्स्यते अक्लृपत् अकल्पिष्ट अक्लृप्त एते द्युतादयो वृत्तादयश्च व्यथ
दुःखभयचलनयोः व्यथते व्यथे षोदौ पूर्वस्य यस्य इः विव्यथे अव्यथिष्ट ज्युङ् गतौ ज्यवते जुज्युवे अज्योष्ट रमु क्रीडायाम् रमते व्याङ्परिभ्यो
रमः पम् विरमति आरमति परिरमति उपरमति रेमे अरंसीत् अरंस्त लोकृ दर्शने लुलोके श्लोकृ संघाते अश्लोकिष्ट शकि शंकायाम् शशंके ।
अशंकिष्ट अकि लक्षणे आनङ्के ढौकृ त्रौकृ गतौ डुढौके तुत्रौके अत्रौकिष्ट लघि भोजननिवृत्तौ ललंघे अलंघिष्ट बाधृ विलोडने बाधते ब
बाधे अबाधिष्ट नाथृ नाधृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु आशिष्येव नाथः आत्मनेपदम् नाथते अन्यत्र नाथति नाधते ननाधे अनाधिष्ट दध धार
णे दधे अदधिष्ट स्कुदि आप्रवणे चुस्कुन्दे अस्कुन्दिष्ट वदि अभिवादनस्तुत्योः वन्दते ववन्दे अवन्दिष्ट भदि कल्याणे सुखे च बभन्दे मदि स्तुतिमो
दमदस्वप्नकान्तिगतिषु मन्दते ममन्दे अमन्दिष्ट स्पदि किंचिच्चलने पस्पन्दे मुद हर्षे मुमुदे दद दाने ददे ॥ षेरमु क्रीडायां माधवस्तु दितमाह पचाद्य
ःप्रत्यये आपृ रमा घञि तु रामः व्याङ् परिभ्यो रमः पम् एभ्यः परस्माद्रमतेः परस्मैपदं भवति श्लोकृ संघाते संघातो ग्रंथः स चेह ग्रथ्यमानस्य व्यापारो ग्रंथितुर्वा आद्ये अकर्म
कः द्वितीये सकर्मकः अकि लक्षणे लक्षणं चिन्ह मनुगशा मितितु क आनंके बाधृ विलोडने विलोडनं प्रतिघातः नाथृ नाधृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु याञ्चा भिक्षा उपतापो रोगः ना

सि॰ कौ॰ तिनुम् स्तुं दते वदि अभिवादनस्तुत्योः अभिवादनं नमस्कारः मदि स्तुति मोद मद स्वप्न कांति गतिषु मोदः संतोषः मदो गर्वः स्वप्न आलस्यं कांतिः शोभा ॥ ॥ यतीप्रयत्ने प्र
आ॰ उ॰ यत्न उद्यमः ष हमर्षणे मर्षणं अपराधे सत्यपि कोपाद्यनाविष्करणं सहिव होरोदवर्णस्य ढलोपे सहिव होरवर्णस्योत्वम्भवति ढस्य लोपे सति इषुसहेति वेट् सहित्वा इडभावे
२३ सोढ इति हत्वं तथोई इति धत्वं ष्टुभिः ष्टुरिति ष्टुत्वं दि ढोलोप इति ढलोपः ततो ऽनेन ओत्वे सोढा गाहू विलोडने ऊदित्वादिड्वा जगाहिषे इड भावे तु होढ इति ढत्वं आदिजवानामिति घः ष
ढो कः सि इति कः कासर स्य सस्य षत्वं जघाक्षे सेटो हलादितिवा दः जगाहिढ्वे जगाहिध्वे इड भावे तु आदि जवानामिति घः ढि ढो लोप इति ढलोपः जघाढ्वे लुङि अगाहिष्ट इडभावे तु ढ
वे कते स सादितिसि लोपः ततो घत्वष्टुत्व ढलोपाः अगाढ गृहू ग्रहणे ऊदित्वेति वेट् इडभावे होढ इति ढत्वं आदिजवानामिति घः षढोरिति कत्वं षत्वं च जिघृक्षे से टो हलादितिवा

यतीप्रयत्ने येते जित्वरा सम्भ्रमे त्वरते तत्वरे अत्वरिष्ट षह मर्षणे सहते सेहे सहिता ईषस हलुभ रुष रिषा मनपितसेड्वा सहिव होरो दवर्णस्य ढ
लोपे सति असोढ असहिष्ट गाहू विलोडने गाहते जगाहिषे जघाक्षे जगाहिढ्वे जगाहिध्वे जघाढ्वे गाहिषीष्ट घाक्षीष्ट गाहिता गाढा गाहिष्यते घा
क्ष्यते अगाहिष्ट अगाढ अघाक्षाताम् अघाढ्वम् गृहू ग्रहणे जगृहिषे जघृक्षे जगृहिढ्वे जगृहिध्वे जघृढ्वे गर्हिषीष्ट घृक्षीष्ट गर्हिष्यते घर्क्ष्यते अग
र्हिष्ट अघृक्षत आतिसको लोपस्स्वरे अघृक्षाताम् अघृक्षन्त अघृक्षथाम् इत्यात्मनेपदप्रक्रिया राजृ दीप्तौ रेजतुः रराजतुः रेजे रराजे अराजीत् अराजि
ष्टाम् अराजिष्ट खनु खनने च खान चखनतुः चख्नुः खायात् खन्यात् अखानीत् अखनीत् अखनिष्ट ॥ ढः जगृहिढ्वे जगृहिध्वे इडभावे जघृढ्वे आशिषि ग

र्हिषीष्ट सिस्योरितिगुणाभावे घृक्षीष्ट लुटि गर्हिता गर्ढा लृटि गर्हिष्यते घर्क्ष्यते लुङि अगर्हिष्यत अघर्क्ष्यत लुङि अगर्हिष्ट इडभावे ह शषांतादितिसक् होढ इति ढत्वं आदिज
वानामिति घः षढोरिति कः षत्वं च अघृक्षत आतिसको लोपः स्वरे स्वरादावात्मनेपदे परे सको लोपः षष्ठीनिर्दिष्टस्येत्यंत्यस्य लोपः अघृक्षाताम् इत्यात्मनेपदप्रक्रिया राजृ दी
प्तौ दीप्तिस्तेजः फणां राजृ इत्येत्वपूर्वलोपौ रेजतुः रराजतुः खनु खनने खननमवदारणं ऊदित्वात्कायां वेट् खनित्वा खात्वा गमां स्वर इत्युपधालोपः चख्नतुः जनसनखनामित्या

राम
२३

भारंहरतिप्रापयतीत्यर्थः अंशंहरतिस्वीकरोतीत्यर्थः स्वर्णंहरतिचोरयतीत्यर्थः पापंहरतिनाशयतीत्यर्थः अ
हस्त हरणेह रणंप्रापणंस्वीकारः स्तेयंनाशनंचेतिचत्वारोऽर्थाः भारंहरतिप्रापयतीत्यर्थः अंशंहरतिस्वीकरोतीत्यर्थः स्वर्णंहरतिचोरयतीत्यर्थः पापंहरतिनाशयतीत्यर्थः अ
हंतात् थप इतिनेट् जहर्थ क्रादेरितीट् जह्रिव या द्राद्रावितिरिङ् ह्रियात् उः षष्ठ्येकवचनांतमिदम् ऋवर्णांतस्यधातोर्गुणो नस्यात् अनिटिसिप्रत्ययेसीयादौ चहतृतःस्पप इती
ह हरिष्यति लोपेह्रस्वादितिसिलोपः अहृत दान आर्जवे ऋजोर्भावआर्जवम् तस्मिन्नर्थे अस्माद्गुब्भ्यः इतिसः यःसे इतिपूर्वस्येत्वं मानादीनामितिपूर्वस्यदीर्घः दीदांस
ति शान तेजने तेजनंतीक्ष्णीकरणं शानेर्निशानेसः अर्थांतरेत्वननुबंधकौ चौरादिकाविमौ दानयति शानयति गुहेरूपधाया ऊद्गुणहेतौ स्वरे गुहउपधायाऊत्स्यात् गुणविधायकेस्व
रादौप्रत्ययेपरे गूहति ऊदितोवेतिवेट् जुगूहिथ इड्भावे होढ इतिढत्वंतथोर्धइतियस्यधः ष्टुत्वंच जुगोढ होढ इतिढत्वम् आदिजवानामितिघः षढोरितिकः षत्वंच जुघुक्षे सेदो

हस्त हरणे जहार जहर्थ दन्तात्थपोनेट् जहर्थ जह्रे ह्रियात् उः ऋवर्णस्यसिसोरनिटोनगुणः हृषीष्ट अहार्षीत् अहृत दान आर्जवे गुब्भ्यः दीदांसति दी
दांसते दीदांसा चक्रे दीदांसां चकार शान तेजने शीशांसते गुहू संवरणे गुहेरूपधाया ऊद्गुणहेतौ स्वरे जुगूहतुः जुगूहिथ जुगोढ जुगुहिव जुघुक्षे जुगूहि
षे जुघुक्षे गूहिषीष्ट घुक्षीष्ट गूहिता गोढा गूहिष्यति घोक्ष्यति दुहदिहलिहगुहूभ्यस्सकोलुग्वावकारतवर्गयोराति अगूढ अघुक्षत अघुक्षाताम्
अघुक्षन्त अगूढाः अघुक्षथाः अघुक्षाथाम् अगूढ्वम् अघुक्षध्वम् अघुक्षावहि अगुह्वहि अघुक्षामहि अगूहिष्ट अघुक्षत अगूहीत् भज से
वायाम् भेजिथ बभक्थ भेजे भक्षीष्ट अभाक्षीत् अभक्त श्रिञ् सेवायाम् शिश्रियतुः शिश्रिये श्रीयात् श्रयिषीष्ट श्रयिता अशिश्रियत् अशिश्रियत
॥ क्षिप दीप्तौ क्षेतिक्षिषे क्षिक्षीष्ट क्षेष्टा क्षेष्यते अक्षिक्षत ॥

हलादित्ति वा ढः जुगूहि ढ्वे इड्भावे होढ इतिढत्वम् आदिजवानामितिघत्वंष्टुभिः ष्टुरितिढः ढिढो
लोप इतिढलोपदीर्घौ जुगूढ्वे लुङि अगूहीत् इड्भावे हशषांतादितिसक् आदिजवानामितिघः अघुक्षत् आति अगूहिष्ट इड्भावेलुसक् दुहदिहलिहगुहूभ्यःसकोलु
ग्वावकारतवर्गयोरातिलोप इत्यनुवर्तमाने लुक्ग्रहणंसर्वलोपार्थम् दुह प्रपूरणे दिह उपचये लिह आस्वादने गुहू संवरणे एभ्यः सकोलुग्वा आत्मनेपदस्थवकारे तवर्गे चपरे

अशिश्रियतर

मि॰ व॰ ओ॰ उ॰ र॰ व॰ लीढ अलिक्षत त्याद्रिढ लत्व धत्व ष्टुत्व ढलोप दीर्घाः अगूढ पक्षे अघुक्षत आतिसको लोपः स्त्रोपः अघुक्षाताम् अघुक्षत तृफल भजेत्स्येत्त्व पूर्व लोपो भेजतुः स्वरांताद्लत्वर

तिवेद् भेजिथ ववन कृ यकु लत्व लेभक्ष्यतिशसादिति सिलोपः अभक्त श्रिसृद्रु स्त्रोड इति डोद्धित्वं अशिश्रियत् लिषदीप्तौ दीप्तिलेजः ह शषांतात्वादिति सकक लषत्वे अ

लिक्षत आतिसको लोपः स्त्रोपः अलिक्षातां ॥ ॥ स्पश बाधन स्पर्शनयोः स्पर्शनं ग्रथनं लषकांतौ कांतिरिच्छा भ्राशृ भ्लाशृ शितिवायः लष्यति लषति लोपः पचामि से

त्वपूर्व लोपो लेषतुः अपिरं जेतिन लोपः रजति कुत्वषत्वे अराङ्क्षीत् सावनिटो नित्यमिति वृद्धिः अरंक्त स्वाविदङ्स्यन उस अरंक्षुः क्रादेर्णो देरितीणव भर्थ आशिषियाद

दानिनिरिङ् भ्रियात उरितिन गुणः भृषीष्ट लृटि हनृतः स्यप इट् भरिष्यति लोपोङ्स्त्वादितिसिलोपः अभृत यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु सिलोपः अभृत दानेषु देवपूजा

स्पश बाधनस्पर्शनयोः पस्पाश पस्पशे अस्पशीत् अस्पाशिष्ट अस्पाशीत लषकान्तौ लष्यति लषति लष्यते लषते लषिता रञ्ज रागे रजति ररञ्जि

थ ररङ्ग थ ररञ्जे रज्यात् रङ्क्षीष्ट अराङ्क्षीत् अरङ्क्त भृञ् भरणे भरति बभर्थ बभृव बभृढ्वे भर्ता धृञ् धारणे दधर्थ दध्रिध्वे दध्रिढ्वे अधा

र्षीत् अधृत णीञ् प्रापणे निनयिथ निनेथ निन्ये अनैषीत् अनेष्ट टुयाचृ याच्ञायाम् याचति ययाचे अयाचीत् अयाचिष्ट यज देवपूजासङ्गतिकरण

दानेषु इयजिथ इयष्ठ अयाक्षीत् अयष्ट अयड्ढ्वम् टुवप बीजतन्तुसन्ताने उवपिथ उवप्थ ऊपे उप्यात् वप्सीष्ट अवाप्सीत् अवाप्ताम् अवप्त वह

प्रापणे वहति उवहिथ उवोढ ऊहे उह्यात् वक्षीष्ट वोढा अवाक्षीत् अवोढाम् अवोढ अवक्षाताम् विञ् तन्तुसन्ताने ॥ त्विह देवतोद्देशेन विधिबोधि

तद्रव्यत्यागः संगतिकरणं मैत्रीकरणम् णवादौ पूर्वस्येति पूर्वस्य संप्रसारणम् अत उपधाया इति वृद्धिः इयाज यजामि तिसंप्रसारणम् ईजतुः छ्वशषेति षः षढो

रिति कः यक्षीष्ट लुङि अयाक्षीत् अयष्ट ध्वे चेति सलोपः अयड्ढ्वम् टुवप बीजसंताने बीजसंतानं क्षेत्रे विकरणं गर्भाधानं च अयं छेदनेपि केशान् वपति ड्वितस्त्रिममि

ति त्रिमम् प्रत्ययः उप्त्रिमं वह हनेर्लिङि होढ इति ढः षढोरिति कत्वं वक्षीष्ट लुटि ढत्वं तथोर्द्ध इति धत्वं ष्टुत्वं ढोढे लोप इति ढलोपः सहिवहोरोदित्यो त्वं वोढा लुङि पूर्ववत्

ढिस्तोढत्वे कृतेइस्सादितिसिलोपः धत्वष्टुत्वढलोपाः औत्वं
च अवोढाम् ध्वे चेति सलोपः अवोढ्वं ॥

राम
२४

वेञो णादौ न संप्रसारणं वेञः संप्रसारणं न स्यात् लिटि णादौ किम् ऊतः ऊतवान् संध्यक्षराणामित्यात्वम् आतो णल औ इति णलो डौत्वं ववौ वेञो वा वय् णादौ वेञो वय् वा स्याल्लि
टि अत उपधाया इति वृद्धिः उवाय ग्रहो ङिति च यजामित्यतः किन्नीति संप्रसारणमिति चानुवृत्तम् एषां किति ङिति च संप्रसारणं स्यात् ग्रह उपादाने ज्या वयोहानौ वेञ् तं
तु संताने ः स्यादेशो वय् व्यध ताडने वश कान्तौ ओव्रश्चू छेदने प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् व्यच व्याजीकरणे भ्रस्ज पाके ङिति गृह्णाति जिनाति किति गृहीतः जीनः ङित्त्व येरु
दाहरणं किति तु यजामिति संप्रसारणं सिद्धं यजादिषु वेञः पाठात् अत एव णादाविति पूर्वं संप्रसारणमपि सिद्धम् वेञो णादाविति संप्रसारणनिषेधस्तु वयो यस्येति नि
षेधारंभात् प्रवर्तते तस्मात् ग्रहिज्यादिषु वयिग्रहणं स्पष्टार्थम् वयोस्यनेत्वम् ग्रहामिति यकारस्य संप्रसारणे प्राप्ते निषेधः लिटि वयो यस्य संप्रसारणं नेत्यर्थः वयेरुदा

वेञो णादौ न सम्प्रसारणम् ववौ ववैथ वेञो वा वय् णादौ उवाय ग्रहाङ्ङिति च ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिविचतिभृज्जतीनां संप्रसा
रणं किति ङिति च वयो यस्य नेत्वम् ऊयतुः ऊयुः उवयिथ ऊयेव वयो यस्य किति लिटि वो वा ऊवतुः ऊवे ऊयात् वासीष्ट अवासीत् अवास्त व्येञ् सं
वरणे व्येञो लिटि नात्वम् विव्याय विव्ययिथ वीयात् व्यासीष्ट अव्यासीत् अव्यास्त ह्वेञ् स्पर्द्धायां शब्दे च ह्वि रुतस्य ह्वयतेस्सम्प्रसारणम् जुहाव।
॥ जुहविथ जुहोथ जुहुवे हूयात् ह्वासीष्ट।

वभावात् यपि नित्यमिट् उवयिथ यस्यानिवृत्तावेव न ञित्त्वादात्मनेपदम् ऊयेव वयो यस्य किति लिटि वो वा वयो यकारस्य वत्वं वा भ
वति किति लिटि ऊवे वयादेशाभावे ववे आशिषि संप्रसारणे हलः ऊयात् संध्यक्षराणामित्यात्वे वासीष्ट व्येञो लिटि नात्वम् व्येञ आत्वं न भवति लिटि संध्यक्षराणामित्यस्यापवा
दः लिटि किम् व्याता व्यास्यति व्येञ पूरिति स्थिते परत्वात् हलादिः शेषं बाधित्वा यस्य संप्रसारणं यजादीनां ग्रहादीनामित्युभयेषां ग्रहणसामर्थ्याच्च धातोर्नामिन इति वृद्धिः वि
व्याय तुधानोरिति यः विव्यतुः अस्य नित्यं व्ययतीनामिति नित्यमिट् विव्ययिथ यमिरमिनमातामितीट् सकौ अव्यासीत् अव्यासिष्टां ह्वेञ् स्पर्द्धायां शब्दे च शब्द इति सामान्योक्ताव
पि संबोधनरूपः शब्द एवात्र गृह्यते तथा च माघे पानोऽन्यतः प्लुतकृतस्वरमाशु दूराद् दुहा हुनाः जुहुविरे मुहुरात्मवर्ग्या इति कर्मणि प्रयोगः ह्वि रुतस्य ह्वयतेः संप्रसारणम् ह्वेञ्

सि॰कं॰
औ॰उ॰
२५

लिपिसिचिह्वयतीनांङो लुङि वा आतिएभ्योङ प्रत्ययो नित्यं स्यात्परस्मैपदे लुङि आत्मनेपदे लुङि तु वा लिप उपदेहे विचक्षरणे अलिपत् असिचत् आत्तोन पीत्या लोपः अह्वत् षच समवाये समवायः संबंधः शप आक्रोशे आक्रोशो विरुद्धाः नुध्यानम् अंचु गतौ याचने च नुगशामितिनुक् आनंचेनो लोपे इतिन लोपः अच्यात् अयमिदिदिति मते तु इदितो न लोपो नेति निषेधात् अंच्यात् रेट् परिभाषणे पः सनिंद उपासं भस्तत्र स्यात्परिभाषणमित्यमरः भदित्वान्नरितइत्युपधाया ह्रस्वोन अरिरेटत् प्रोथृ पर्याप्तौ पर्याप्तिः स माप्तिः मिदृ मेधृ हिंसनयोः यांताविमाविति स्वामी धांताविति न्यासः मेधृ संगमे च चात् सूर्वौ तेथैंप्रजायेगृहमेधिनामित्यत्र गृहे दारैर्मेधंते संगच्छंते इति विग्रहः णिन्

लिपिसिचिह्वयतीनां ङो लुङि वा आति अह्वत् अह्वास्त अह्वत डुपचष् पाके पचति पेचिथ पपक्थ पेचे अपाक्षीत् अपाक्ताम् अपाक्षुः षच समवाये सेचे असाचीत् असचिष्ट शप आक्रोशे शेपे शप्ता अशाप्सीत् अशप्त हिक्क अव्यक्ते शब्दे जिहिक्के अहिक्कीत् अंचु गतौ याचने च आनंचे आंचीत् रेट् परिभाषणे रिरेटे अरेटीत् चते चदे याचने चचते चचदे अचेतीत् चेते अचेतीत् अचेतिष्ट प्रोथृ पर्याप्तौ पप्रोथ पुप्रोथे अप्रोथीत् अप्रोथिष्ट मिदृ मेदृ मेधृ हिंसनयोः मिमिदे अमेदीत् अमेदिष्ट मिमेदे अमेदीत् अमेदिष्ट मेधृ संगमे च मिमेधे मेधिता णिदृ णेदृ कुत्सासन्निकर्षणयोः निनेदे नेदिता भृधु मृधु उंदने शर्द्ध इति शशर्द्ध शमृधतुः शमृधे मर्द्धति ममृधे अमर्धीत् अमर्द्धिष्ट बुधिर् बोधने बोधति बोधते अबोधीत् अबुधत् अबोधिष्ट उबुन्दिर् निशामने बुंदति बुबुन्दे बुबुंदे अबुदत् अबुन्दीत् अबुन्दिष्ट वेणृ गतिज्ञानचिंतानिशामनवादित्रग्रहणेषु वेणति वेणते विवेण अवेणीत् अवेणिष्ट नान्तोप्य

प्रत्ययांतः णि इणे इकुत्सासंनिकर्षयोः संनिकर्षः संबंधः भृधु मृधु उंदने उंदनं क्लेदनं आर्द्रीभाव इत्यर्थः ऊदित्वात् क्त्वायां वेट् शर्द्धित्वा भृध्वा बुधिर् बोधने बुध्यत्तेरेवानिट्का रिका सु पाठादयं सेट् इरितो वेति वाङः अबुधत् अबोधीत् दीप जनेत्नीणत्तुन पूर्वौत्तरसाहचर्येण दैवादिकस्यैव सूत्रे ग्रणात् उबुंदिर् निशामने निशामनं चाक्षुषज्ञा राम
नमित्यर्थः वेणृ गतिज्ञानचिंतानिशामनवादित्रग्रहणेषु गत्यादयः पंचार्थाः वाद्यभांडस्य वादनार्थं ग्रहणं वादित्रग्रहणं वेणिः वेणी वेणुरित्यादि रूपाण्यस्यैव धातोः ६॥ २५

चीव आदानादौ चीवतेरौणादिके रप्रत्यये चीवरं वस्त्रं स्यात्तेतिन वृद्धिः अव्ययीत् भे श्भयेच चाङ्गनौ॥ इति उभयपदप्रक्रिया ॥ः॥ ऋत जुगुप्सायां कृपायां च अर्तनं च ऋतीया च घृणी
याच घृणार्थका इति जुगुप्सा करुणा घृणे इति चामरः ऋतेरीयङ् स्वार्थेऽनपितु वा ऋतिः सौत्रस्तस्मादीयङ् स्यात् स्वार्थे अनपितु वास धातुरिति धातुत्वं आदन्त दात्तङित इत्यात्मनेपदम्

चीव आदानसम्वरणयोः चीवति चिचीव चिचीवे अचीवीत् अचीविष्ट चायृ पूजानिशामनयोः चायति च चाय च चाये अचायीत् अचायिष्ट व्यय गतौ।
वयति वव्याय वव्ये अव्ययीत् अव्ययिष्ट दाशृ दाने दाशति ददाश ददाशे अदाशीत् अदाशिष्ट भ्रेषृ भ्लेषृ गतौ भ्रेषति भ्लेषति भेष भ्लेष गतौ भयेच।
भेषति बिभेष बिभ्रेष अभेषीत् अभेषिष्ट असगतिदीप्त्यादानेषु। असति आस आसे आसीत् आसिष्ट अयं षान्तोऽपि अषति चष भक्षणे च
चाष चेषतुः चेषे अचाषीत् अचषीत् अचषिष्ट छष हिंसायाम् छषति छषते च च्छाष च च्छषे अच्छाषीत् अच्छषीत् अच्छषिष्ट ज्ञष आदानस
म्वरणयोः ज्ञषति जज्ञाष जज्ञषे अज्ञाषीत् अज्ञषीष्ट भक्ष म्लक्ष अदने च भ्रक्षे अभ्रक्षीत् अभ्रक्षिष्ट दासृ दाने दासते ददासे माहृ माने म माह म
माहिषे अमाहीत् अमाहिष्ट इत्युभयपदप्रक्रिया॥ ऋत जुगुप्सायां कृपायां च ऋते रीयङ् स्वार्थेऽनपितु वा ऋतीयते ऋतीयेत ऋती
यताम् आर्तीयत ऋतीयाञ्चक्रे ऋतीयिषीष्ट ऋतीयिता ऋतीयिष्यते आर्तीयिष्यत् आनर्ते अर्त्यात् अर्तिता अर्तिष्यति आर्तिष्यत् आर्ती
त् आर्तीयिष्ट इति भ्वादिप्रक्रिया अद भक्षणे अदादेर्लुक् अदादेः परस्यापो लुक् अत्ति अत्तः अदन्ति अत्सि अत्थः अत्थ अद्मि अद्वः अद्मः अद्यात् हुझल्भ्यो हेर्धिः।
इति भ्वादिगणः॥
ऋतीयतेरीयङः आवेपरतो न्यादिनिपरस्मैपदं नुगशामितिनुक् आनर्ते अद भक्षणे (हुझल्भ्यो हेर्धि भवति अद्धि अत्तात् अत्तम् अत्त॥
भक्षणं खादनम् अदादेर्लुक् अपकर्तरोत्यत अविस्यनुवृत्तं तच्च षष्ठ्या विपरिणम्यते अद आदिर्यस्य सोऽदादिस्तस्माददादेः हुझल्भ्यो हेर्धिः हुझलन्ताद्धेर्धिः हेरिति पदच्छे
दः हस्य हो झलश्च इति धत्वे झषे जवा इति दत्वे हसात्परस्य झसस्ये निदलोपः ह इति लुप्तपंचमीकम् अत्रादित्यत्रस्यानिवद्भावेन तातङो हित्वेपि सहुझ्ताविति न्यायेन धिरादेशो न

सि॰ चं॰ अदादेर्दिप्सिपोरट् अदः प्सयोर्दिप्सिपोरडागमः स्यात् सिसयोरदेर्घस्लृ लिटि तु वा अदो घस्लृ इत्यादेशः स्यात् सिप्रत्यये सप्रत्यये च लिटि तु वा सप्रत्यये जिघत्सति जघास गमामि
उ॰ आ॰ तुपधालोपः रत्व से च पा इति घस्य कः धसादेरिति षत्वं कत्वं च जक्षतुः स स्तादाव भावात् थपि नित्यमिट् जघसिथ पक्षे अत्य र्तिव्ययतीनामिति नित्यमिट् आदिथ
२६ आदं नाट् हि घोल्ह् ङोः न उस् वा आदं नाट्वा तोर्हि प्श्वपरस्यानो वा ऊस् स्यान् उस्या लोप इत्या लोपः अप्सुः लिटि आतो णव्डावित्यौप संयोगादेरादं तस्ये त्येकारो वा प्सेयात्
प्सायात् थमिर मिन मान मितीट् सको अप्सासीत् मा माने अकर्मकः तनीममुस्तत्र न केट भट्टिवरतिमाघे उपसर्गवशेनार्थान्तरे सकर्मकः उदरं परिमाति मुष्टिना इ

अदादेर्दिप्सिपोरट् अदादेश्वपरयोरडागमः आदत् आद्रः अदस्सिसयोर्घस्लृलिटितु वा ज घास गमास्वरे घसादेरितिषः जक्षतुः जघसिथ जक्ष य
थुः जक्ष आद् आदतुः आदुः आदिथ अताच्चृदित्वात् ङः अघसत् प्सा भक्षणे प्साति प्सायात् प्सातु अप्सात् आद नाट्हि घोल्हङोः न उस्वा अप्सुः अ
प्सात् पक्षे आतो लोपः प्सुः प्सायात् प्सेयात् अप्सासीत् मा माने माति अमात् अमुः अमान् ममौ मेयात् अमासीत् रा दाने राति ला दाने ग्रहणे
च लाति ललौ अलासीत् श्रा पाके श्राति श्रायात् श्रेयात् दाप् लवने दाति ददौ दायात् अदासीत् ख्या प्रकथने ख्याति चख्यौ असति वक्ति ख्या
ति भ्यो ङो लुङि सेरपवादः अख्यत् द्रा कुत्सायां गतौ द्राति द्रेयात् द्रायात् अद्रासीत् पा रक्षणे पाति पपौ पायात् अपासीत् भा दीप्तौ भाति बभौ
स्ना शौचे स्नाति स्नायात् स्नेयात् वश कान्तौ वष्टि उष्टः उशन्ति वक्षि उष्ठः उष्ठ वश्मि उश्वः उश्मः उश्यात् वष्टु उष्टात् उष्टाम् उशन्तु उड्ढि उष्ट
म् उष्व वशानि वशाव ॥

सिनेषधेयाप्रापणेप्रापणमिहगतिः रा दाने ला आदाने आदानं ग्रहणं द्वावपि दानइति चंद्रः ख्या प्रकथने चतुर्थे वास्य प्रयोग इति भाष्यम्
अख्याति च कि ख्याति भ्यो ङो लुङि असुक्षेपणे बुवो वचि इत्र च परिभाषणे इत्युभयोर्ग्रहणं एभ्यो ङ प्रत्ययः स्यात् लुङि सेरपवादः वश कान्तौ कान्तिरिच्छा छ शषे राम
तिषत्व म् वशिग्रहामिति संप्रसारणम् उष्टः उश्यात् रवष्टु उशन्तु उशां उशंतु हौ संप्रसारणं छ शषेति षत्वम् झसाढ्हे ढ्हेरिति धिः षोड इति डत्वं ष्टुभिः ष्टुरिति ढत्वं उड्ढि २६

दिस्योर्ईसात् दिपस हचरितस्य से ग्रेहणान्मे हअ तसिन नुसंयोगांतलोपेनैव गतार्थमिदंसत्य सभिन्नस्यरान्नेति सूत्रमनेन ज्ञाप्यते तेन अविभर्भवानित्यादौ सं
योगांतलोपाभावाद स्यारंभः अवट् औरः औशन ४ उवाश ऊश तु ५ उश्यात् ६ वशिता ७ वशिष्यति ८ अवशिष्यत् अतो हलादेरिति वा वृद्धिः अवाशीत् अवशीत् १० लोपश्चानुदा
त्ततनां यमिरमिनमिगमिहनिमन्यनयो ऽनुदात्ताः षट् तनु षणु क्षणु क्षिणु ऋणु तृणु घृणु वनु मनु इति तनोत्यादयो नव अनुदात्तेनेति लुप्तषष्ठीकं पदं तु शब्देन अमान्तानां ग्र
हणं वनसंभक्तौ वनति इह हवयोर्नै डिति इड् निषेधात् किति झसे नस्य लोपः झसे किं गम्यते क्ङिती इति किं गंता गमा स्वरे इत्युपधालोपः हनो घ्न इति घः घ्नंति जह्येधि शाधि

दिस्योर्ईसान् हसान्तयोर्दिप्सिपोर्लोपः अवट् अवड् औशम् औशन् अवट् अवड् औषम् औष औष्व औश्म उवाश ऊशतुः उवशिथ उश्यात्
वशिता अवाशीत् अवशीत् स्वाहिंसागत्योः हन्ति लोपश्चानुदात्ततनाम् अनुदात्तानां अमान्तानां तनादीनाम्वनतेश्च अमस्य लोपो भवति झसे क्ङि
ति हकारे च हतः घ्नन्ति हन्यात् हन्तु हतात् हताम् घ्नन्तु जह्येधि शाधि हन्ते र्जहिरस्तेरेधिः शास्तेः शाधिर्निपात्यते हि विषये जहि हनानि अ
हन् अहताम् अघ्नन् पूर्वात् हन्ते र्हस्य घः जघान जघ्नतुः जघ्नुः जघनिथ जघन्थ हनो लुङ् लिङोर्वधो लुङ्स्यातिवा वध्यात् हनिष्यति जनिवध्योर्न वृद्धिः अवधी
त् युमिश्रणे अमिश्रणे च ओरौ उकारस्याऽद्विरुक्तस्यौकारो भवत्यवादौ पिति तिस्मि यौति युतः युवन्ति यौषि यौमि युवः युयात् यौतु युहि
अयौत् अयौः युयाव युयविथ यूयात् यविता अयावीत् तुगतिवृद्धिहिंसासु ॥ हिसहितानां हनास्त् शासीनां यथासंख्यमेते सुः पूर्वात् हंते र्हस्य

घः द्वित्वे सति पूर्वरूपात् परस्य हंते र्हस्य घत्वं भवति जघनिथ हनो लुङ् लिङोर्वधो लुङ्स्यातिवा लुङ् लिङोः परतो हंतेर्वधः स्यात् आत्मनेपदे लुङि तु वा वध्या
त् हन्तृत इतीट् हनिष्यति जनिवध्योर्न वृद्धिः अनयोर्वृद्धिर्न भवति जन जनने जनी प्रादुर्भावे च वध हिंसायां हनादेशो वधश्च वधादेशो ऽदंतः तेनाद्योच्चारणे ऽने
कस्वरत्वात् नैकस्वरादिती इड् निषेधो न प्रवर्त्तते यत इस्सः ऽस्योपः अवधीत् ओरौ अद्विरुक्तस्य धातोरुत औः स्यात् पिति तकार सकार दकारादौ लुग् विषये उतः किम्

सि॰ कौ॰ यो योतिनुधातोरित्युवङुवंतियेदीर्घःस्यात् यूयात्‌ धातोर्नामिन इतिवृद्धिः अयावीत् नु इतिसौत्रो धातुःगतिवृद्धिहिंसासु अयंचलुग्विकरण इतिस्मरंति॥ ॥ तुरुस्तु
आ॰ उ॰ भ्योऽद्विरुक्तेभ्योहसादीनांचतुर्णामीड्वा आद्विरुक्तेभ्यएभ्यः परेषांहसादिचतुर्णामीडागमोवाभवति स्णुतेजनेतेजनंतीक्ष्णीकरणं स्नुप्रस्रवणेप्रस्रवणमुत्कंठा षुप्रस
२९ वैश्वर्ययोः प्रसवोऽभ्यनुज्ञानंवीगतिव्याप्तिप्रजनकांत्यसनखादनेषुप्रजनोगर्भग्रहणम् असनंक्षेपणं अडागमास्यागुनुधातोरितीय् अवीयन् नित्यत्वादडागमेकृते

तुरुस्तुभ्योऽद्विरुक्तेभ्योहसादीनांचतुर्णामीड्वातौतितवीतितुतःतुवीतःतुवन्तितौषितवीषितुथःतुवीथःतुथतुवीथतौमितवीमितु यात्‌
तुवीयात् तौतुतवीतु तुवीतात्‌ तुवीतादितुतात्‌ तुतादितुहितुवीहि अतौत्‌ अतवीत्‌ तुताव तोता तोष्यति अतौषीत् रुशब्देरौतिरवीतिरुरवि
थ अरावीत् णुस्तुतौनौतिनुतःनुनावनुनविथअनावीत्‌ टुक्षुशब्देक्षौतिक्षुयात्‌ क्षौतु अक्षौत् चुक्षविथ क्षविता अक्षावीत्‌ क्ष्णुतेजने क्ष्णौ
तिचुक्ष्णविथ अक्ष्णावीत् स्नुप्रस्रवणेस्नौतिसुस्नविथ अस्नावीत् द्युअभिगमनेद्यौतिदुद्यविथदुद्योथ अद्यौषीत्‌ षुप्रसवैश्वर्ययोःसौतिसु
षावसुषविथसुषोथ असौषीत् कुशब्देकौतिचुकविथचुकोथ अकौषीत् वी गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषुवेत्तिवीतःवियन्तिवेषि
वेतुवीहि अवेत् अवियन् विवयिथविवेथ अवैषीत् एतिईतःईयात्‌ एतु एयन् आयम् अयाञ्चकार एता ऐषीत्‌ इणगतौएतिइतःइ
णःक्ङितिस्वरेयःयन्तिएषिइयात्‌ एतुयन्तुइहि आयम् ऐवऐम इयाय॥

सत्यःअनेकस्वरत्वाद्यइतिकेचित्‌ अव्यन् अत्रईकारोपिधात्वंतरंप्रश्लिष्यते
तथाचप्रयुंजतेनहितरणिरुदीतेदिकुपराधीन इतिरितिव्याख्यातंच मनोरमायांकर्मव्यतिहारे आत्‌ न च गतिहिंसार्थेस्यात्‌ निषेधः शंक्यःउत्सूर्वस्याऽवि राम
भौवार्थत्वादितिइणगतौ इणःक्ङितिस्वरेयःइणोयत्वंभवतिकितिङितिचस्वरेयंतिलिटिद्विर्वेदेचकृतायाम् असवर्णस्वरेइतीयिइयाय॥ ६ ॥ ॥ २९

इणः किति णादौ पूर्वस्य दीर्घः इणः पूर्वरूपस्य दीर्घो भवति किति लिङि आशिषि येइति दीर्घः ईयात् इक् स्मरणे ककार इह एवदिक इति विशेषणार्थः अयमधिपूर्वः
तथा च भट्टिः समीतयोरा घवयोरधीयन् स्मरन्नित्यर्थः राघवयोरित्यत्र कर्मणि षष्ठी इङ्‌ङिकावितिइङिकावध्युपसर्गं विना प्रयोगं नार्हेत इत्यर्थः इण्वदिकः इणोयत्
कार्यमुक्तं तदिकोपि भवति कार्यमिति देशोयम् विदज्ञाने ज्ञाज्ञिज्ञाने विदो नवानां त्यादीनां णवादिर्नवको वा वर्त्तमानार्थकणादियोगे धातोर्द्वित्वं न उक्तार्थणादियोगे
इत्युक्तत्वात् ह्रसादित्तिधिः विद्धि वेत्ते लौत्याम् गुणाभावः करोत्यनुप्रयोगश्च वा वेहेराम् प्रत्ययो गुणनिषेधः करोतेरनुप्रयोगश्च वा सा ह्वोटित्तनादेरूपतन् आ

इणः किति णादौ पूर्वस्य दीर्घः ईयतुः ईयुः इययिथ इयेथ ईयात् एता गादेः पेइणः सिलोपे गा अगात् अगाताम् अगुः इक् स्मरणे इङ्
कावध्युपसर्गं तो न व्यभिचरतः अध्येति अधीतः अधियन्ति अध्यैत् अध्यैद् इङ् एवदिकः अधीयाय अधीयतुः अधीययिथ अधीयेथ।
अधीयिव अधीयात् अध्येता अध्यगात् विद ज्ञाने वेत्ति वित्तः विदन्ति वेत्सि वित्थः वित्थ वेद्मि विदो नवानां त्यादीनां णवादिर्नवको वा विदः परेषां
त्यादीनां नवानां णवादिर्नवको वा वेद विदतुः विदुः वेत्थ विदथुः विद वेद विद्व विद्यात् वेत्तु विद्धि वेत्ते लोट्याम् गुणाभावः करोत्यनुप्रयोगश्च वा।
तनादेरूपं विदाङ्करोतु ङित्यद्रुः कृ ओ अत उन ङिति विदाङ्कुरुतात् विदांकुर्वन्तु अवेत् अवेद् दस्या विदः अविदुः दःसः पदान्ते दस्य सो वा सिपि अ
वेः॥ अवेद् अवेत् आमि विदेर्न गुणः विदांचकार अवेदीत् असभुवि अस्ति नमसोः स्प्रत्ययस्य नमोः स्तेश्चाकारस्य लोपो ङिति स्तः सन्ति

द्विर्यस्य सतनादिस्त स्यात् तनादेरुप्रत्ययः स्यात् कर्त्तरि चतुर्षु नूपर इति गुणे कृते विदांकरोतु ङिः त्यद्रुः कृ ओ ये इत्यतः कृ अ इत्यत्र उत्वं लङि द्विस्योरिति दिपसि
पोर्लोपः स्यात् अवेत् आदन्तविदेस्यन उस् वा अविदुः दःसः पदान्ते धातोर्दस्य सो वा स्यात् सिपि किं अवेद् पदान्ते किम् वेत्सि आमि विदेर्न गुणः वेत्तेर्गुणो न स्या
त् आमि विदस्तिरिद्वे स्याम् विदांचकार असभुवि सत्तायामित्यर्थः नमसोः स्नम् च असश्चानयोः समाहारो नमस् तस्य नम् इति प्रत्ययो गृह्यते॥ ६ ॥ ६ ॥

सि॰कौ॰ प्रतिपदोक्तत्वात् न धातुः लाक्षणिकत्वात् तस्माद्धि आदेः सः स इति कृते न मन्तिरूपं अस्तेरीडित्यतो सेरित्यनुवृत्त्या स्तेरित्यस्य यो ऽस्तस्येति व्याख्यानात् अस
आ॰उ॰ प्रत्ययस्य अस्तु दीप्तौ असु क्षेपणे इत्यादीनां च ग्रहणं न भवति डित्यदुरित्यतो डि इति ओर्वर्णमोरित्यतो लोप इति चानुवृत्तं ॥ सिसः न मसोस्येत्यतोः सग्रहणमप्य
२८ नुवृत्तं जहोधीति एध्यादेशः एधि अस्तेरीट् दिस्योरीट् सादित्यतो दिस्योरित्यनुवृत्तं अस्तेरिति तु तन्त्रादिना व्याख्येयं तेन विद्यमानादस्तेरिति लभ्यते विद्यमानात्किं अस्ते
र्भूरित्यादेशे ऽभूदित्यादौ मा भूत् स्यानिवद्भावेन न मसो सेस्यत्र ओर्वर्णमोर्वेत्यतो वानुवृत्त्या व्यवस्थया लोपाभावे स्वरादित्वात् द्वितीयो ऽट् आस्तां अस्तेरनपि भूः अस्तेर्भूरादेशः स्या

सिसः अस्तेः सस्य लोपो भवति सादौ असि स्थः स्थ अस्मि स्वः स्मः स्यात् अस्तु स्तात् सन्तु जहो एधि शाधि एधि असानि अस्तेरीट् विद्यमानादस्तेः
रुदादेश्च परयोर्दिप्सिपोरीट् आसीत् आस्ताम् आसीः आसम् अस्तेरनपि भूव भूव इत्यादि सिद्धम् मृजू षशुद्धौ मृजेर्वृद्धिः क्ङिति स्वरे वा मार्ष्टि मृ
ष्टः मृजन्ति मार्जन्ति मार्क्षि मृज्यात् मार्ष्टु मृड्ढि मार्जानि अमार्ट् अमार्ड् ममार्ज ममृजतुः ममार्जतुः ममार्जिथ ममार्ष्ठ मृज्यात् मार्जिता
मार्ष्टा अमार्जीत् वच परिभाषणे वक्ति नहि व चि रन्ति परः वक्षि वक्थः वच्मि वच्यात् वक्तु वग्धि अवक् अवग् उवाच ऊचतुः उवचि
थ उवक्थ उच्यात् वक्ता वक्ष्यति अवक्ष्यत् अस्यति वक्तोतिङः वचेरुम् अवोचत् अवोचताम् अवोचन् ॥ दः चतुर्षु मृजू शुद्धौ अयं न षित्

भिदादिपाठसामर्थ्यात् मृजेर्वृद्धिः गुणापवादः अक्ङिति प्रत्यये परे मृजेर्वृद्धिर्भवति क्ङिति स्वरे वेष्यते छशषेति षत्वम् मार्ष्टि झसादिति हेर्धिः छशषेति षत्वं ष्टु
त्वं शवे जवा इति षस्य डः स्थाने कृत्वात् मृड्ढि दिस्योरीति दिप्सिपोर्लोपः अमार्ट् अमार्ड् लुङि इड भावे षत्व कत्वे अमार्क्षीत् झसादिति सिलोपः अमार्ष्टां स्या
दित्यत्र उस् अमार्क्षुः वच परिभाषणे अयमन्तिपरो न प्रयुज्यते इत्येके बहुवचनपरो न प्रयुज्यते इत्यपरे झसादिति हेर्धिः चोः कुरिति कः शवे जवाः इति गः वग्धि राम
दिस्योरीति दिप्सिपोर्लोपः अवक् गावादौ पूर्वस्येति संप्रसारणं अत उपधाया इति वृद्धिः उवाच अस्यति वक्ति ख्याति भ्य इ तिङः वचेरुम् वचेरुमागमः स्यात् ङः प्रत्य २८

रुदिर् अश्रुविमोचने अश्रुविमोचनं रोदनं रुदादेश्चतुर्णां व्हसादेः ह च व स श्व व्हसौ तौ आदौ यस्य स व्हसादिस्तस्य रोदितिः स्वपिति श्वैव श्वसितिः प्राणितिस्त
था जक्षिति श्चेति विज्ञेयो रुदादिः पंचको गणः व्हसादेः किं रुदंति चतुर्णां किं स्वप्ताहो परत्वादिटि कृते धि रादेशे न रुदिहि रुदादेर्दिस्योरीड दौ रुदादेः परयोर्दि
पसिपोरीड दावागमो भवतः लुङि इरित इति वाङः अरुदत् णवादौ पूर्वसेति संप्रसारणं यजामिति संप्रसारणं सुषुपतुः अत उपधाया इति वृद्धौ अस्वाप्सीत् ह्यंते

रुदिर् अश्रुविमोचने रुदादेश्चतुर्णां व्हसादेः रुदादेःपञ्चानिवादिचतुर्णां मध्ये हकारवसादेः प्रत्ययस्येट् रोदिति रुदितः रुदन्ति रोदिषि रुदिथः
रुदिथ रुद्यात् रोदितु रुदिहि रुदादेर्दिस्योरीड्दौ अरोदीत् अरोदत् अरुदिताम् अरुदन् इरितो वा अरुदत् ञिष्वप् शये स्वपिति स्वप्यात् स्वपितु अस्व
पीत् अस्वपत् सुष्वाप स्वप्ता अस्वाप्सीत् श्वस प्राणने श्वसिति श्वस्यात् श्वसितु अश्वसत् अश्वसीत् शश्वास अन प्राणने अनिति
प्रादेरेफाद् अनितेर्नस्य णत्वम् प्राणिति प्राणिहि आनीत् आनत् आन आनतुः अन्यात् अनिता आनीत् जक्ष भक्ष हसनयोः जक्षिति ज
क्षितः जक्षादेरन्तोः दनउस् जक्ष जागृ दरिद्रा शासु चकासृ भ्यः परस्यान्तोः त् अन् उस् उसि गुणः जक्षति जक्ष्यात् जक्षितु जक्षिहि अज
क्षीत् अजक्षत् जक्षिता इति रुदादयः जागृ निद्राक्षये जागर्ति जागृतः जाग्रति जागृयात् जागर्तु अजागः अजागृताम् उसि गुणः अजागरुः जजागार
जागर्तेर्वौ णवा वृद्धिङिद्भिन्ने षुगुणः जजागरतुः जजागरुः जजागरिथ जागराञ्चकार जागर्यात् जागरिता जागरिष्यति अजागरिष्यत् अजागरीत्

तिव वृद्धिः अश्वसीत् प्रादेरेफाद् अनितेर्नस्य णत्वं प्रादि स्थरकारात्परस्यानेर्नस्य णत्वं स्यात् जक्षादेरंतो दन उस् जक्षप्रभृतयः सप्त उक्तं च जक्षजागृ दरिद्राति
चकास्ति शास्त यस्तथा दीधीङ् वेवीङ् च विज्ञेयो जक्षादिः सप्तको गणः दिस्योरिति दिप्सिपोर्लोपः अजागः उसि गुणः नाम्यन्तस्य धातोर्गुणः स्याद् न आदेशो उसि
परे विदद् दरिद्रेति वा ऽ म् जागराञ्चकार जागर्तेर्वौ णवा वृद्धिङिद्भिन्ने षुगुणः जागर्तेर्विइ णवा वृद्धिः ङिद्भिन्नप्रत्यये गुणः स्यात् विइ णि ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥

मा॰ णौ वृद्धिः। ओः अन्यस्मिन् वृद्धिविषये प्रतिषेधविषये च विशब्देन वादिप्रत्ययो गृह्यते इकारस्तु उच्चारणार्थः क्ङसु प्रत्ययेषु जजागृवान् जजागृवांसौ इति इणि अजागारि
सि॰ कौ॰ णपि जजागार। डिति जागृतः वृद्धिविषये वुणि जागरकः घञि जागरः ञ्णिप्रत्यये जागरयति न चैवं गुणे कृते ण्यन्त उपधाया इति वृद्धिः स्यादिति वाच्यम् गुणविधे
उ॰ रिणाप् प्रतिषेधस्य चानर्थक्यापत्तेः लुङि जागृ इदित्यत्र रत्वं प्राप्तं तद्गुणो बाधते तं णित्वे इति सेर्णित्वाद्वा तो र्नामिन इति वृद्धिर्बाधते तां जागर्तेरित्ति गुणो बाध
२४ ते तत्र गुणे कृते अतो हसादेरिति विकल्प्यं बाधित्वा ल्रान्तस्येति वृद्धिः प्राप्ता सा ह्यन्तेति सूत्रेण निषिध्यते अजागरीत्॥ ॥ दरिद्रा दुर्गतौ दरिद्राते रिदालोपश्चाङि
दरिद्राद्दुर्गतौ दरिद्राति दरिद्राते रिदालोपश्चाङिति दरिद्राते रातो लोपो ङिति स्वरे इकारश्चाङिति हसे दरिद्रितः दरिद्रति दरिद्रियात् दरि
द्रातु अदरिद्रात् अदरिद्रिताम् अदरिद्रुः दरिद्राते रनप्यालोपः सौवाणवुण अनिट्सयुट्सु न दद्दरिद्रौ ददरिद्रतुः दरिद्रा म्वकार दरि
द्र्यात् दरिद्रिता अदरिद्रीत् अदरिद्रिषाम अदरिद्रासीत् शासु अनुशिष्टौ शास्ति शासेरिः शासेरातो हसेङ्किति ङेच इत्त्वं भवति शादेयः शिष्टः शा
सति शास्सि शिष्टः शिष्ट शास्मि शिष्यात् शास्तु जहयोधि शाधि शाधि दिपि धातोः सस्य तः स्यादिपि अशात् अशात् अशिष्टाम् अशासुः
सिपि वा धातोः सस्य वा तः स्यात् सिपि अशाः अशाद् अशात् अशाः शशास शिष्यात् शासिता अशासिष्यत् अशिषत्॥ ९॥ ६॥ ६॥

ति हसे इति स्वरे इति चानुवृत्तं दरिद्राते रनप्यालोपः सौवाणवुणः निट्सयुट्सु न दरिद्राते रातो लोपः स्यात् अचतुर्षु सिप्रत्यये तु वाणवादिषु परेषु न वुणि दरिद्रायकः
अनिटि सप्रत्यये दिदरिद्रासति सुटि दरिद्राणः लुङि आल्लोपाभावे यमिरमीतीट्सकौ अदरिद्रासीत् अदरिद्रासिष्टां शासु अनुशिष्टौ अनुशिष्टिरनुशासनं शासेरिः शा
स उपधाया इत्त्वं स्यात् ङप्रत्यये हसादौ क्ङिति च ङस्यानुवर्तनात् आङः शासुरिच्छायामित्यस्य तु न ग्रहणं अर्तिसर्तिसाहचर्यात् परस्मैपदि न एव शासेङे विधानात् राम
तेनैव एवेत्त्वं नेह आशास्ते अन्ये तु व्यतिशिष्टे व्यतिशिड्ढ्वे इत्यात्मनेपदेपि इत्त्वं स्वीकुर्वन्ति हौ जद्धोधि शाधीति शाधिरादेशः आधिसर्ति शास्तीति ङः अशिषत्॥ २९

चकास्ट दीप्तौ दीप्तिस्तेजः जक्षादेरित्यन्तो ऽन्तः चकासति धि च सस्लोपः धातोः सकारस्य लोपः स्यात् धकारे परे दिस्सोरिति दिप्सिपोर्लोपः दिपि सस्येति तः अच
कात् सिपि तु वा तः अचकाः अचकात् कासादिप्रत्ययादित्याम् चकासां चकार दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः देवनं शोकः वेवीङ् तिना तुल्ये वीगतौ त्यनेन तुल्येऽर्थे व
र्तते इत्यर्थः छान्दसाविमौ अत एव न व्याख्यातौ इति परस्मैपदम् चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि अयं दर्शनेपि इकार उदात्तः इदितो नुम् इति नुम् तु न अन्ते दित इति व्याख्या
नान् ङकारस्तु अनुदात्तेत्वप्रयुक्तमात्मनेपदमनित्यमिति ज्ञापनार्थः स्कोरिति कलोपः ष्टुत्वं चष्टे आतो न्तो दनत इत्यत् चक्षते मध्यमे तु स्कोरिति कलोपः षढोरिति कः षत्वं

चकास्ट दीप्तौ चकास्ति चकास्तः चकासति धि सलोपः चकाधि अचकात् अचकासुः अचकाः अचकात् अचकाद् चकास
ञ्चकार अचकासीत् इति परस्मैपदम् चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि स्कोराद्यो श्च चष्टे चक्षाते आतो ऽन्तो दनतः चक्षते चक्षे चक्षाथे च
ड्ढे चक्षे चक्ष्वहे चक्ष्महे चक्षीत चशाम अचष्ट चक्षिङो ऽनपि ख्याञ् कशाञ् ओणादौ तु वा चख्यौ चख्यतुः चख्ये चख्याते॥ च
कशौ चकशे चचक्षे ख्येयात् ख्यायात् ख्यासीष्ट कशायात् कशेयात् अख्यत् अख्यत अकशास्त ईर् गतौ कम्पने च ईर्ते ईरा
ते ईर्ते ईर्ताम् ईराताम् ऐर्त ईराञ्चक्रे ईरिषीष्ट ऐरिष्ट॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥

चक्षो कलोपः ष्टुत्वे कृते जश्त्वे ज बा इति ड चड्ढ्वे लङि अचष्ट चक्षिङो ऽनपि ख्याञ् कशाञ् ओणादौ तु वा चक्षिङः ख्याञ् कशाञ् आदेशौ भवतः अचतुर्थे लि
टि परे तु वा अजित्वात् पदद्वयं आतो णल् डौ विति डौ चख्यौ आतो न पीत्यालोपः चख्ये चकशौ चकशे चचक्षे संयोगादेरादन्तस्य एकारो वा ख्यायात् ख्ये
यात् कशायात् कशेयात् ख्यासीष्ट कशासीष्ट ख्याता कशाता ७ ख्यास्यति ख्यास्यते ८ कशास्यति कशास्यते ८ अख्यास्यत् अख्यास्यत अक
शास्यत् अकशास्यत ९ अस्यति वक्ति ङः आतो न पीत्यालोपः अख्यत् अख्यत अकशासीत् अकशास्त १० वर्जने ख्याञ् कशाञ् ओने दोसम चक्षिङ् ॥ ६ ॥

सि॰ चं॰ आङः शासु इच्छायां आङ्पूर्वकत्वं प्रायिकं तेनन नमो वाकं प्रशास्महे इति सिद्धम् वचेर्घं अ्च जोरिति कः कसि गति शासनयोः शासनमाज्ञा तालव्यांतोप्यनिरि
आ॰ अ॰ त् द्ध शवेनिषत्वं शूत्वं कशे घ्वढोरिति कः षत्वं च कक्षे षत्व ष्टुत्वे झवे इतिङः कड्ढे णिजि शुद्धौ अनिट् के षु णिजिरिति जौ हो त्यादिकस्य ग्रहणाद् यं सेट् चोः कु
३० रिति जस्य गः खसे च पा इति कः निंके गत्व कत्व षत्वानि निंक्षे शिजि अव्यक्ते शब्दे क्त प्रत्यये शिजितं णिन्यंता दीपि कूजेशिंजिनो भूषणानां तु शिंजितमित्यमरः मौर्वी
ज्याशिंजिनी गुण इति चामरः चोः कुरिति जस्य गः खसे च पा इति कः शिंक्ते पिजि वर्णे संपर्चने च संपर्चनं मिश्रीभावः ईडीशिभ्यां सध्वयोरिट् आभ्यां परयोः सध्वशब्दयो

आङः शासु इच्छायाम आशास्ते आशशासे आशासिष्ट कसि गति शासनयोः कंस्ते कंसाते अयमनिदिदित्येके कस्ते तालव्यान्तोऽप्यनि
दित् कष्टे कशाते कक्षे कड्ढे अकशिष्ट णिसि चुम्बने निंस्ते निंसाते निंस्से निंसिता णिजि शुद्धौ चोः कुः निंक्ते निंक्षे निंजिता शिजि अव्यक्ते शब्दे शिं
क्ते शिंक्षे शिंजिता पिजि वर्णे सम्पर्चने च पिङ्क्ते पिपिञ्जे पिंजिता वृजि सम्पर्चने च पृङ्क्ते पपृञ्जे पृंचिता पृची सम्पर्चने पृक्ते पपृचे अपर्चि
ष्ट ईड स्तुतौ ईट्टे ईडी शिभ्यां सध्वयोरिट् ईडिषे ईडिध्वे ऐट्ट लङो ध्वस्य नेट् ऐड्ढ्वम् ईडां चक्रे ऐडिष्ट ईश ऐश्वर्ये ईष्टे ईशिषे ईशिध्वे ईशा
ञ्चक्रे ईशिता से आस उपवेशने आस्ते आध्वे आसाञ्चक्रे वस आच्छादने वस्ते ववसे अवसिष्ट षूङ् प्राणिगर्भविमोचने सूते धातोः
सुवाते सूताम् सुवोन गुणश्चतुर्षु सुवावहै सुषुवे सविषीष्ट सोषीष्ट सविता सोता शीङ् स्वप्ने ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ६ ॥

रिट् स्यात् लङो ध्वस्य नेट् ईडी शिभ्यां परस्य लङो ध्वशब्दस्य इण्न स्यात् आस उपवेशने उपवेशनं स्थितिः धे चेति सलोपे आध्वं कासादिप्रत्ययादित्याम् आ
सांचक्रे वस आच्छादने धे चेति सलोपे वध्वे शसद्दे स्येत्व पूर्वं लोपो न ववसे षूङ् प्राणिगर्भविमोचने प्राणिगर्भविमोचनं प्रसवः सुवो न गुणश्चतुर्षु सुवो गुणो न स्या राम
त् स्वादिषु चतुर्षु स्वरतिसू तीतिनि विकल्पं बाधित्वा कितः इति निषेधं प्राप्ते क्रादेर्णादेरिति नित्यमिट् न धातोरित्युवङ् सुषुवे स्वरतिसूतीति वेट् सविषीष्ट सोषीष्ट शीङ् स्वप्ने ३०

शीङोगुणश्चतुर्ष्वेक्ङिति ह्युसीत्यस्यापवादः शीङोतो रुट् शीङः परस्यात प्रत्ययस्य रुडागमः स्यात् नु धातोरितियः शिश्ये इङ् अध्ययने अध्ययनं पठनं नु धातोरितीयङ्
अधीयाते आतो द नत इत्यन् अधीयते लोटि उत्तमपुरुषे गुणायादेशयोः कृतयोरुपसर्गस्य इयङ् स्वरे इति यत्वं अध्यये लङि अध्यैत प्रथममियत्ततोऽटो अध्यै
यातां अध्यैयत उत्तमे तु अध्यैयि अध्यैवहि इङो गा दो गाङ् इङो गाङादेशः स्याल्लिटि आतो न पीत्या लोपे अधिजगे इङो वा गी लुङ् लृङोर्गणाभावश्च इङो गी
इत्यादेशो वा स्यात् गुणनिषेधश्च लुङ् लृङोः परयोः इत्यात्मनेपदं द्विष अप्रीतौ अप्रीतिः शत्रुता ष्टुत्वं द्वेष्टि द्विष्टे द्विष्यात् द्विषीत द्विषां हो ष्टुत्वं झवेजवा इति ड त्वं द्विड्ढि

शीङो गुणश्चतुर्षु शेते शयाते शीङोऽतो रुट् शीङः परस्यातो रुडागमः शेरते शेताम् अशेत अशेरत शिश्ये अशयिष्ट इङ् अध्ययने अधिपूर्वः
अधीते अधीयाते अधीयीत अधीयीताम् अध्यैये अध्यैत अध्यैयाताम् इङो गा दो गाङ् अधिजगे अध्येषीष्ट इङो वा गी लुङ् लृङोर्गुणाभा
वश्च अध्यगीष्यत अध्यैष्यत अध्यगीष्ट अध्यैष्ट इत्यात् द्विष अप्रीतौ द्वेष्टि द्विष्टः द्वेष्टि द्विड्ढि अद्वेट् अद्वेड् अद्विषाम् अद्विषुः अद्विषन् दिद्वे
षिथ द्विक्षीष्ट अद्विक्षत् दुह प्रपूरणे दादेर्घः नथोर्धः दोग्धि दुग्धः दुहन्ति धोक्षि दुग्धे दोग्धु दुग्धि दोहानि अधोक् अधोग् दुदोह धुक्षीष्ट अधु
क्षत् अदुग्ध अधुक्षत अधुक्षाताम् अदुग्धाः अधुक्षथाः अधुग्ध्वम् अधुक्षध्वम् अदुह्वहि अधुक्षावहि ॥ द्वेषाणि द्वेषै उ दिस्योरिति दिप्सिपोर्लोपः वा

वसाने इति वा दः अद्वेट् अद्वेड् आदंत द्विष इत्यत उस् वा अद्विषुः अद्विषन् आनि तु अद्विष ४ दिद्वेष ५ दिद्विषे द्विष्यात् षढोरिति कः षत्वं च द्विक्षीष्ट द्वेष्टा द्वेक्ष्यति द्वेक्ष्य
ते अद्वेक्ष्यत् अद्वेक्ष्यत ६ हशषान्तादिति सक् अद्विक्षत् अद्विक्षत आनि सको लोपः इत्यस्य लोपे अद्विक्षाताम् १० दुह प्रपूरणे प्रपूरणं त्यजनम् दादेर्घ इति घः नथोरि
ति तस्य धः रुवेजवा इति गः दोग्धि सिपि तु घत्व आदिजबानामिति घः रवसेच पा इति कः षत्वं च धोक्षि लङि दिस्योरिति दिप्सिपोर्लोपः घत्व ढत्व कत्वानि अधोक् लुङि हशषां
तादिति सक् घत्व ढत्व कत्व षत्वानि अधुक्षत् आनि तु अधुक्षत दुह दिह इति सको लुक् पक्षे तन् यास् ध्वं वहिषु लङ् वत घत्वं तथोर्ध इति धत्वं झवेजवा इति गः अदुग्ध अदु

सि॰ कौ॰ दिहउपचये उपचयो वृद्धिः लिह आस्वादने होढ इति ढः लेयोर्ढ इति धः ष्टुत्वं ढि ढो लोपो इति ढलोपः लेढि सिपि ढत्वं षढोः कः सि इति कः षत्वं लेक्षि होढ त्वं झसादि निहे र्धिः ष्टुत्वं
आ॰ प॰ ढिढ इति ढलोप पूर्वदीर्घौ लीढि लुङि शल इगुपधादनिट इति क्सः अलिक्षत आतितु अलिक्षत दुहदिहेति सकोलुक् पक्षे ढत्वधत्वष्टुत्व ढलोप पूर्वदीर्घाः अलीढ आतिसक
३१ स्य लोपे अलिक्षाताम् अलिक्षन्त अलीढाः अलिक्षथाः अलोपः अलिक्षाथाम् अलीढ्वम् अलोक्षध्वं अलिक्षि अलिह्वहि अलिक्षावहि अलिक्षामहि ओ
ऐरौ सौतित्रुर स्तुष्य इतीड्वा स्तवीतिलुधातोरित्युवङ् स्तुवंति स्तुस्तु धूञांपेसेरिट्ट्टु नस्तुतौ षुञ् अभिषवे धू ञ् कंपने एषां परस्मैपदस्य सेरिट् आतितु नधा
दिहउपचये देग्धि लिह आस्वादने लेढि लीढः ष्टु ञ् स्तुतौ स्तौति स्तवीति स्तुतः स्तुवीतः स्तुवन्ति स्तौषि स्तुवीषि स्तुते स्तुवीते स्तुवीध्वे अ
स्तौत् तुष्टोथ तुष्टुव तुष्टुम स्तोषीष्ट स्तुसुधूञांपसेरिट् अस्तावीत् अस्तोष्ट ब्रू ञ् व्यक्तायां वाचि । अवादौ पितितस्मिं ब्रू ञ् ईप्रत्य
यः ब्रवादौ पिति तस्मिं ब्रवीति । ब्रूतः ब्रुवन्ति । ब्रुवआहश्च पञ्चानाम् ब्रुवः परेषां पञ्चानां तिवादीनां णवादयः पञ्चादेशा वा स्युः ब्रुव
आहश्च आह आहतुः आहुः तः स्थे आहो हस्यतः स्थेपरे आत्थ आहथुः ब्रूते ब्रवीतु अब्रवीत् ब्रूओऽनपि वच् उवाच ऊचे अवो
चत् अवोचत । आदायदः अवोचेताम् अवोचन्त अवोचथाः अवोचेथाम् अवोचध्वम् अवोचे अवोचावहि ॥ ६ ॥ ६ ॥

तोर्नीमिन इति वृद्धिः अस्तावीत आतितु गुणः षत्व ष्टुत्वे अस्तोष्ट अवादावीड् पितितस्मिं ब्रुवः परेषां तिवादीनां चतुर्णां नकारसकारमकारादि प्रत्ययानामीडागमः
स्यात् ब्रुव आह अपंचानां ब्रूधातो राहादेशः अकार उच्चारणार्थः तिवादीनां पंचानां क्रमेण णवादयः पंचादेशा आत्त्वादि श्वेति द्वित्वं न उक्तार्थ इत्युक्तत्वात् नस्ये आ
हइत्यत्र वर्त्तेते तत्वषस्थाविपरिणम्यते षष्ठीनिर्दिष्टत्वेनांत्यस्य हस्येत्यर्थः ब्रुवोनपि वच् ब्रू ओ वचादेशः स्यात् चतुर्षु णवादौ पूर्वस्येति पूर्वस्य संप्रसारणं उवा राम
चयजामिति संप्रसारणम् ऊचतुः अस्यति वक्ति तिङः डे वचेरित्युम् अवोचत् ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ◌ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ३१

ऊर्णुञ् आच्छादने आच्छादनमावरणम् ऊर्णोतेर्वा वृद्धिर्हसादौ पिति च तुर्षु औरो इति नित्ये ओत्वे प्राप्ते इति विभाषा हसादौ किं ऊर्णवानि पिति किं ऊर्णुनः वृद्धा
भावे गुणः ऊर्णौति ऊर्णोति गुधातोरिगुवृ ऊर्णुवंति ऊर्णोतेर्गुणो दिस्योः ऊर्णोतेर्गुणः स्यात् दिपिसिपि च ऊर्णोतेर्वा इत्यस्यापवादः ऊर्णोतेराम्न अनेकस्वरत्वात्प्राप्त
आमनेन निषिध्यते स्वरात्परः संयोगादयो वनदराद्विर्न संयोगस्यादयः संयोगादयो वकार नकार दकार रकारास्तेषां द्वित्वं नेत्यर्थः यथा उंदी उंदिदिषति ईदिईदि
दिषति अड्ड अड्डि डिषति अर्च अर्चिचिषति स्वरादेः परः सस्वर आदिरित्यस्यापवादः अद्विरुक्ते सुक्तत्वात् इयायेत्यादौ नातिप्रसंगः आद्योच्चारणनकार एव ण

ऊर्णुञ् आच्छादने ऊर्णोतेर्वा वृद्धिर्हसादौ पिति च तुर्षु ऊर्णोति ऊर्णौति ऊर्णुतः ऊर्णुवंति ऊर्णुते ऊर्णुयात् ऊर्णुवीत् ऊर्णौतु ऊर्णोतु ऊर्णुहि
ऊर्णोतेर्गुणो दिस्योः इत्यस्यापवादः और्णोत् और्णौः ऊर्णोतेराम्न स्वरादेः परः स्वरादेर्द्वितीयो ऽवयवो द्विरुक्तः सस्वरो द्विर्भवति स्वरात्स
रात्संयोगादयो वनदराद्विर्न ऊर्णुनाव ऊर्णुनुवतुः ऊर्णोतेरिडादिप्रत्ययो वा डित् ऊर्णुनुविथ ऊर्णुनविथ ऊर्णुविता ऊर्णविता ऊर्णोतेर्वा वृद्धि
सौ प परस्मैपदेषु गुणः और्णावीत् और्णाविष्टाम् और्णवीत् और्णुवीत् और्णुविष्टाम् और्णविष्ट और्णुविष्ट इत्यादयः हु दानादनयोः ह्वादेर्द्विश्च
हु इत्यादेरुत्पन्नस्यापो लुक् धातोश्च द्वित्वम् जुहोति जुहुतः द्विरुक्तात्परस्यान्तोः तं जुह्वति जुहोषि जुहुथः जुहुथ जुहोमि जुहुवः जुहुमः
त्वं तु पुर्नौणू इत्यनेन विधीयते तेनेन नु शब्दस्य द्वित्वं ऊर्णोतेरिडादिप्रत्ययो वा डित् डित्त्वपक्षे तु नु धातोरिगुवृ ऊर्ण जुहुयात् जुहोतेर्हर्द्धिः जुहुधि अजुहोत् ॥
नुविथपक्षे गुणः ऊर्णुनविथ और्णावीत् और्णवीत् और्णुवीत् इत्यासे इत्यादयः ॥ ॥ हु दानादनयोः ॥ आदाने चेत्येके प्रीणनेपीति भाष्यं दानं चेह प्रक्षेपः ह्वादेर्द्विश्च
हु आदिर्यस्य सः ह्वादिस्तस्य ह्वादेः अदादेरित्यतो लुगित्यनुवृत्तं सप्तम्या विपरिणम्यते ह्वादेरिति कर्म्मणि षष्ठी उच्चारणक्रियायाः कर्म्मत्वात् तथा च लुकि
सति ह्वादिर्द्विर्वा रुच्चारणीय इति फलितम् द्विः प्रयोगो द्विर्वचनमिति सिद्धांतः हे हे किं युवंति हुन्वो रिति वः जुहूति जुहोतेर्हर्द्धिः जुहोतेः परस्य हेर्धिः स्यात् लो

हलस्मिन्परस्प... जुहवानि ॥

सि· चं·
आउ·
३२

अनउस्ह्रे रित्यनुवृत्तं अध्युसी तु नेर्गुणः अजुहवुः भी ह्री भृ हु वमांवास चलुग्वत् एभ्य श्रन्तुर्म्यो वाम् प्रत्ययो भवति सिरिति सचाऽऽम् लुग्वत् कार्य्यातिदेशो यं तेन लुकि सति
यत्कार्य्यं द्वित्वादि नदामिपरेपि भवतीत्यर्थः जुहवांचकार पक्षे जुहाव येरिति दीर्घः हूयात् होता होष्यति अहोष्यत् धातोर्नामिन इति वृद्धिः अहौषीत् ङिति हसे भी हा
कोरिद्वा अनयोः स्वरस्य वेकारो भवति ङिति हसे परे अर् प्रोरिः पूर्वस्य अर् गतौ पृ पालनादो गुणे कृते पिपर्त्ति पोरुर् पवर्गात् वकाराद्युत्तरस्य ऋत उर् यथा वुवूर्षति य्वोर्विंह
से इति दीर्घः पिपूर्त्तः हेरित्यंतोऽत् पिपुरति द्विस्योरिति दिप्सिपोर्लुक् अपिपः उसि तु गुणः अपिपरुः ऋसंयोगादित्यकित्वाद्गुणः पपरतुः वृङ्वृञि तिवेटो दीर्घः परिता

अनउस ह्रिरुक्तादनउस् उसि गुणः अजुहवुः जुहाव भी ह्री भृ हु वामाम्वास चलुग्वत् जुहवाञ्चकार ये हूयात् होता होष्यति अहौषीत् ञि
भी भये बिभेति ङिति हसे भी हा कोरिद्वा बिभीतः बिभितः बिभ्यति बिभीयात् बिभियात् बिभेतु बिभितात् बिभीतात् अबिभयुः बिभयाञ्चकार बिभाय अ
भैषीत् ह्री लज्जायाम् जिह्रेति अजिह्रयुः जिह्रयाञ्चकार जिह्राय ह्रीयात् ह्रेता अह्रैषीत् पृ पालनपूरणयोः अर् प्रोरिः पूर्वस्य अर् प्रोः पूर्वस्यात्त
इत्त लुकि पिपर्त्ति पोरुर् पवर्गाद्दकाराच्च ऋत उर् अगुणवृद्धौ प्रत्यये य्वोर्विंहसे पिपूर्त्तः पिपुरति पिपूर्य्यात् पिपर्त्तु पिपूर्तात् पिपूर्ताम् पिपुरतु द्विस्यो
र्हेस्यात् अपिपः पपार पपरतुः पपरिथ पूर्य्यात् परिता परीता परिष्यति परीष्यति अपारीत् पृ पालनपूरणयोः पिपर्त्ति पिपृतः पिप्रति पिपृयात् पिपर्त्तु पि
पृतात् पिपृताम् पिप्रतु पिपृहि पिपृतात् पिपृतम् पिपृत पिपराणि पिपराव पिपराम अपिपः अपिपृताम् पपार पप्रतुः पप्रुः पपर्थ प्रियात् पर्त्ता परिष्य
ति अपरिष्यत् अपार्षीत् अपार्ष्टाम् ओहाक् त्यागे जहाति हेत्यौ द्विरुक्तस्य धातोरातो लोपः ङिति स्वरे ईकारश्च ङिति हसे जहीतः जहितः जहति जहातु हे
॥ यादादावा लोपः जह्यात्

परीता हेत्यौ हेत्यौ वा रुपेति द्विरुच्चारणं सुप्रत्ययः द्विरकारि इति जिर्डि त्वरणे इति जि औ स्वं तस्य रिलोपः औणादिके इप्रत्यये जिलोपः अत्रानु
वृत्तेश्च ईलोपयोर्लोमेपि अनंतरत्वादीकारस्यैव ग्रहणं माभूदित्येन दर्शितावित्युक्तं नत्र नहि हे श्चेति पाठः अनंतरत्वादीश्वाल्लोपोनुवर्ततामेवं ङिति हसे लोपः ङिति स्वरे राम·
ईरिति विपर्य्यस्यापि संभवात् नाविलुकेतु नातः ई हसे अनयोर्यादेशो दृष्टो तावेवाऽत्रत्स इति न दोषः पक्षे भी हा कोरिति इत्वं जहितः लोको यादादावा लोपः ॥ ९ ॥ ९ ॥ ३२

ई र्वा हो जहाते हीं परे इ त्वमी त्वमा त्वं च भवति अत एव भट्टिः प्रायुंक्त जहिहि जहीहि जहाहि रामभार्यामिति दादेरित्येत्वं हेयात् यमिरमिनमातामितीट् सको अहासी
त् ऋ ऐपोरिति पूर्वस्येत्वं असवर्णे स्वरे इतीय इयर्ति लङि अडागमो दिस्योरिति दिप् सिपोर्लोपः ऐयः उसितुगुणः ऐयरुः अत्यर्ति व्यतीनामिति यपि नित्यमिट् आरिथ
आशिषि गुणो र्तीति गुणः अर्यात् हन्नृत इतीट् अरिष्यति सर्ति शास्त्यर्तिभ्य इति ङः ऋवर्ण इशोरिति गुणः आरत् आरतां आरन् इति परस्मैपदं भृ ओं लुकि बहु वचनेन ड्भृ

ई र्वा हौ जहाते हीं परे इकार ईकार श्च वा जहिहि जहीहि जहाहि अजहात् अजहिताम् अजहीताम् अजहुः जहौ दादेरे हेयात् अहासीत् ऋ ग
तौ असवर्णे स्वरे इय इयर्ति इयृतः इय्रति इयृयात् इयर्तु ऐयः ऐयृताम् ऐयरुः आर आरतुः आरुः अत्यर्ति व्यतीनामितीट् आरिथ आरत्
सृगतौ ससर्ति ससर्थ स्रियात् असरत् इति पम् ओ हाङ् गतौ भृ ओं लुकि ङ् भृ भ हाङ् माङ् मापूर्वस्यात्त इत्त्वं लुकि जिहीते जिहाते जिह
ते जहे अहास्त माङ् माने मिमीते ममे अमास्त इत्यात्तं ड् भृञ् धारणपोषणयोः बिभर्ति बिभृतः बिभ्रति बिभृयात् बिभर्तु अबिभः बिभराञ्चका
र बभर्थ बभृव बभृम बभ्रे बभृद्वे भृषीष्ट अभार्षीत् अभृत डुदाञ् दाने ददाति दादेः हिरुक्तानामपि द्धाधामात्तो लोपो ङिति ददतः ददति दत्ते द
दातु दाहि श्नाभ्यस्तयोरात इति ध्वामेत्वं पूर्वस्य च लोपा हौ देहि अददात् ददौ ददिथ ददाथ देयात् अदात् अदित अदिषाताम् ॥

भृ हाङ् माङामिति त्रया
णां अभ्यासस्येत्यतो अत् जिहते आतो न पीत्या लोपः जहे जहाते इत्यात्मनेपदं डु भृञ् धारणपोषणयोः ड्वितः क्त्रिमक् इति त्रिमक् भृत्रिमं भृञो लुकि इति पूर्वस्ये
त्वं बिभर्ति बिभृते २ बिभृयात् बिभ्रीत बिभर्तु बिभृतां ३ दिस्योरिति दिप् सिपोर्लोपः अबिभः उसितुगुणः अबिभरुः अबिभृत भीह्रीभृहुवामामिति वाम् बिभरांचकार बि
भरांचक्रे पक्षे बभार बभ्रे यादा दौ येइति रिङ् भ्रियात् उरिति न गुणः भृषीष्ट भर्त्ता हन्नृत इतीड् भरिष्यते अभरिष्यत् धातोर्नामिन इति वृद्धिः अभार्षीत् लोपो ह्रस्वादिति सि

हेरित्यनुवर्त्तते हेत्सङरस्य स्थापवादोयेननाप्राप्तिन्यायात् दांहोवहुवचनेनदारूपाणांधेरधाजो श्च्यग्रहणं लिटि आतोणविस्यौकारः ददौ आतोपीत्यालोपः ददे द्दादेरि सेत्वं दे यात् दांदः पेइतिसेर्लुक् अदात् आतितु अपिद्दाधास्यामितीत्वं स्योलोपोहुस्वादिनिसिलोपः अदित॥ ॥ डुधाञ् धारणपोषणयोः दानेपीत्येके पूर्वस्यडिःतिझसे धः धाञ् धातोरेवेत्यर्थः झसेकिम् दधति दधाति दादेरित्यालोपे तयोर्धइतिधत्वं नदधातेर्नेसुक्तत्वात् धत्तः धत्ते दादेरित्यालोपः दध्यात् दधीत दधातु धत्तां अद धात् अधत्त दधौ दधे धेयात् धासीष्ट धाता धास्यति धास्यते अधास्यत् अधास्यत दादेः पेइतिसिलोपे अधात् आपिद्दास्यामितीत्वं अधित निजांगुणः वहु वचनमाद्यर्थं वहुवचनेनत्रयाणां ग्रहणं णिजिर् शौचपोषणयोः विजिर्पृथक्भावेविष्लृव्याप्तौएषांपूर्वस्यगुणोलुकि हेः स्वरेपिनोपधायागुणः द्विरुक्तस्य धातोरु

डुधाञ् धारणपोषणयोः दधाति पूर्वस्यडितिझसे धः धाञ्पूर्वस्य दकारस्य धो भवति डितिझसे परे धत्तः दधति धत्ते धेहि अधात् धेया त् अधित अधिषातां णिजिर् शौचपोषणयोः निजांगुणः णिजिविजिविषांपूर्वस्यगुणो लुकि नेनेक्ति नेनिक्तः नेनिजति नेनेक्षि नेनिक्थ नेने निज्यात् नेनेक्तु नेनिग्धि हेः स्वरेपिनोपधायागुणः द्विरुक्तस्यधातोरुपितिविषयेस्वरेपरे उपधायागुणोन नेनिजानि अनेनेक् अनेनेग् निनि जिथ निनेजनि निजेनिक्षीष्ट अनिजत् अनैक्षीत् अनैक्ताम् अनिक्त विजिर्पृथक्भावे वेवेक्ति विवेजिथ विक्षीष्ट अविजत् अवैक्षीत् अविक्त।

पधायागुणोनच तुर्षु पिति स्वरेहित्तत्संबंधे पाणिस्वरे किं वेवेष्टि चतुर्षुकिम् निनेज नेनेक्ति नेनिक्ते नेनिज्यात् नेनिजीत् नेनेक्तु नेनिक्तां दिस्योरितिदिप् सिपोर्लोपः अनेनेक् अनेउसि अनेनिजुः अनेनिक्त निनेज निनिजे॥ ॥ निज्यात् सिस्योरिति नगुणः निक्षीष्ट नेक्ता नेक्ष्यति नेक्ष्यते अनेक्ष्यत् अनेक्ष्यत इरितो वेतिवाङः अनिजत् अनिदीनामिवत इतिवृद्धिः अनैक्षीत् आनितुझसादिनिसिलोपः अनिक्त अनिक्षातां विजिर्पृथक्भावे विवेजिथ अत्र विजेरिडादिप्रत्ययइतिडि त्वं न ओविजी भयचलनयोरित्यस्यैवतत्रग्रहणात् णिजिविजीरुधादावपि॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

विभृव्याप्तौ व्याप्तिः कार्त्स्न्यं ष्णिसुषादेरितिङः अविषत् आतितुहशषांतादिति सक् षढोरितिकः अविक्षत आतिसकोलोपः इति स्वरे अल्लोपः अविक्षातां अविक्षंत इत्या
द्येइति जुहोत्यादयः ३ दिवु क्रीडा विजिगीषा व्यवहार द्युति स्तुति मोद मद स्वप्न कांति गतिषु उदित्करणं क्त्वाप्रत्यये इड् विकल्पार्थं क्तक्तवतोरनिडर्थं च क्त्रिति श्य सेक्तौ भ
म चेत्यूः द्यूत्वा देवित्वा द्यूतेन दीव्यंति माणवकाः क्रीडंतीत्यर्थः शत्रुं दीव्यति विजिगीषतीत्यर्थः कांतिरिच्छा द्युतेः पृथग्ग्रहणात् दिवादेर्यः दिव आदिर्यस्य स दि
वादिस्तस्माद्यप्रत्ययः स्यात् कर्त्रर्थे शपुचतुर्षु परतः व्वोरितिदीर्घः दीव्यति षिवु तंतुसंताने आदेः सः स्न इति सः सीव्यति सिवाड्व्यवायेवा षः उपसर्गस्थान्निमित्तात्सस्य

विभृव्याप्तौ वे वेषि विविषी ध्वे विक्षीय अविषत् तनि हशषान्तात्सक् अविक्षत अविक्षाताम् अविक्षन्त इत्युभयपदप्रक्रिया इति ह्वादयः॥
दिवु क्रीडा विजिगीषा व्यवहार द्युति स्तुति मोद मद स्वप्न कान्ति गतिषु दिवादेर्यः कर्तरि चतुर्षु अपोऽपवादः व्वोर्विहसे दीव्यति दीव्ये
त् दिदेव दीव्यात् अदेवीत् षिवु तन्तुसन्ताने सीव्यति सिवादेर्ड्व्यवायेवा षः न्यषेवीत् न्यसेवीत् सिवु गति शोषणयोः सीव्यति सिषेव षिवु नि
रसने षीव्यति ष्णुसु अदनादानदर्शनेषु स्नो सा स्नसु निरसने स्नस्यति क्नसु कौटिल्ये दीप्तौ च चक्नास अक्नासीत् अक्नसीत् व्युष ब्लुषु दाहे वु
व्योषन् नृती गात्रप्रक्षेपे नृत्यति ननर्त नृततरदकृदचृतरुद्धोऽसेः सादेरिड्वा नर्तिष्यति नर्स्यति अनर्तीत् त्रसी उद्वेगे भ्राशभ्लाशेति वा यः त्रस्यति त्र
॥ सति तत्रास तत्रसतुः॥
दिवादेः सस्याड्व्यवधाने वा षः स्यात् प्रादेश्चेत्यत्र सिवादिरुक्तः नृती गात्रविक्षेपे नर्तने इत्यर्थः ईदित्करणमादीदितइत्यनेन क्तक्तव
तोरिण्निषेधार्थम् यद्यपि नृत्त त्तदेतीदो विकल्पितत्वात् क्वचिद्धेट् इत्यनेनैवेष्टं सिद्ध्यति तथापि क्वचिद्धेट् इति सूत्रस्यानित्यत्वज्ञापनार्थमीदित्करणम् तेन धावु
गति शुद्ध्योरित्यस्मान्तक्तप्रत्यये इरिच धावितमिभराजधियेत्यादि सिद्धं नृततरदकृदचृदरुद्धोऽसेः सादिरिड्वा एभ्यः परस्य सिभिन्नस्य सादेः प्रत्ययस्ये ड्वा स्यात् उच्छृदि
र् हिंसानादरयोः उछृदिर् दीप्ति देवनयोः कृती छेदने असेरित्युक्तत्वादिह नित्यमिट् अनर्तीत् सप्रत्यये निनर्तिषति निनृत्सति भ्रासभ्लाशेनिवा यः त्रस्यति त्रस ति फणरजृ

कुथपूतीभावे पूतीभावः पवित्रभवनं कुथ्यति भूमिः पवित्री भवतीत्यर्थः पुष्पविकसने पांतो यंशत्प्रत्यये पुष्प्यत्‌ पचाद्यच्प्रत्यये पुष्यं संज्ञायां कप्रत्यये पुष्यकं व्रीडनोदने ल
ज्जायां च नोदनं प्रेरणं गुरोर्हसादित्य ड्‌ प्रत्यये आवत इत्याप्‌ व्रीडा घञि तु व्रीडः अत एव व्रीडादिवाभ्यासगते विंतिस्येद्‌ इति माघः व्रीडमाऽवह निमेससंपनी
नि कालिदासः षह षुह चक्यौ तृप्तिस्तर्पणम्‌ इषुसहेतीड्विकल्पस्तस्य न भवति सहेत्यपानिर्देशात्‌ नपुंसके भावे क्तप्रत्यये सुहितं तृप्तिः जॄषिर्‌ वयोहानौ षित्वात्‌ षिद्भि
दामित्यङ्‌ प्रत्यये जरा ऋत इद्धातोरित्वोरिति दीर्घः जीर्यति ऋसंयोगाण्णादिरित्यकित्वाद्गुणे कृते शशदद्देति गुणशब्देन भावितस्यनिषेधात्‌ लोपः पचामित्यस्याऽप्रवृत्तेः पणा

कुथपूतीभावे कुथ्यति। पुथ्यति अपोथीत्‌ गुध परिवेष्टने गुध्यति अगोधीत्‌ क्षिप प्रेरणे क्षिप्यति क्षेप्ता अ
क्षैप्सीत्‌ पुष्प विकसने पुष्प्यति पुपुष्प्यति मतौ मृषि मृष्टी मृ आर्द्रीभावे तिम्यति स्तीम्यतीति नेमतिष्टीम व्रीड लज्जायाम्‌ व्रीड्यति विव्रीड इष
गतौ इष्यति इयेष ईषतुः एषिता एषिष्यति पीतम्‌ षह षुह चक्यौ सह्यति ससाह सेहतुः सेहुः असहीत्‌ सुह्यति जॄषिर्‌ झॄष्‌ वयोहानौ जीर्यति
जजरतुः जेरतुः जीर्यात्‌ जरिता जरीता ऋवर्णादृशोरित्यनेन गुणः अजरत्‌ अजारीत्‌ झीर्यति जझरतुः अझारीत्‌ शो तनूकरणे ओतः श्यनि
येपरे धातोरोतो लोपः श्यति शशौ शाता अशात्‌ अशासीत्‌ छो छेदने छ्यति अछात्‌ अछासीत्‌ षो अन्तकर्म्मणि स्यति सेयात्‌ असात्‌ अ
सासीत्‌ दो अवखण्डने द्यति देयात्‌ अदात्‌ राघसाघसंसिद्धौ

राजॄ इत्येत्त्वपूर्वलोप विकल्पः जेरतुः जजरतुः वृङ्‌ वृञ्‌ ऋदन्तानामिनि वा दीर्घः जरिता जरी
ता इटि नेटि वा ङः ऋवर्णादृशोरिति गुणः अजरत्‌ पक्षे णित्येइति णित्वाद्धातोर्नामिन इति वृद्धिः अजारीत्‌ श्योः पि ओरिति च्छेदः धातोरोतो लोपः स्यात्‌ दिवादिविकर
णे येपरे तेन लभ्यमित्यादौ न शाछेति वा सेर्लुक्‌ अशात्‌ लुगभावे यमिरमीतीट्‌ सकौ अशासीत्‌ षोंतकर्म्मणि अंतकर्म नाशः दादेरेद्‌ इत्येत्वं सेयात्‌ राघवस्य शरैर्घोरैर्घोरं रा
वणमाहवे इत्यत्र राघवे तिसंबोधनं स्येति लोटो मध्यमस्यैकवचनांतम्‌ दादेरित्येत्वम्‌ देयात्‌ उपसर्गस्यानिमित्तान्नेरिति णत्वम्‌ प्रणिदाता दादेः पे इतिसिलुक्‌ अदात्‌

राधोऽकर्म्मकादेवयः अकर्म्मकाद्राधेर्यप्रत्ययः स्यात् सकर्म्मकात्तु न यन्म ह्यमपराध्यति द्रुह्यतीत्यर्थः विराध्यंतं क्षमेत कः द्रुह्यंतमित्यर्थः राध्यत्योदनः सिध्यतीत्यर्थः
अकर्म्मकात् किं शत्रुमपराध्नोति हिनस्तीत्यर्थः राधसिद्धौ हिंसायां च स्वादिः श्रुरादिश्वायम् राधो हिंसायाम् राधो हिंसायामित्यनेनैत्वपूर्वलोपाविहन हिंसार्थकस्य सक
र्म्मकतयाऽदेशादि कत्वात् योगात् ग्रहामिति सम्प्रसारणं विध्यति लिसुषादेरिति ङः अपुषत् पठोरिति कत्वं पक्वं च शोष्यति आलिंगने श्लिषेः सक् अनिटः श्लिषेः सक् प्रत्य
यः स्यात् आलिंगनेऽर्थे नान्यत्र प्राणिकर्तृकमुपगूहनमालिंगनम् लिसुषादेरित्यस्यापवादः अनिटः किम् श्लिषदाहे इति सेटो भौवादिकस्य मा भूत् अश्लेषीन्नहशषां

राधोऽकर्म्मकादेवयः राध्यति रराधियराद्धा रात्स्यति अरात्सीत् व्यध ताडने ग्रहादित्ति च विध्यति विव्याध विविधतुः विव्यधिथ विव्यद्ध
व्यद्धा अव्यात्सीत् पुष पुष्टौ पुष्यति पुपोषिथ पोष्टा पोक्ष्यति पुषादित्वात् ङः अपुषत् शुष शोषणे शोष्टा शोक्ष्यति अशुषत् तुष तुष्टौ तोष्टा
तोक्ष्यति अतुषत् दुष वैकृत्ये दोष्टा अदुषत् श्लिष आलिंगने श्लेष्टा आलिङ्गने श्लिषेः सक् ङोपवादः अश्लिक्षत् कन्यां चैत्रः अनालिङ्ग
ने तु समश्लिषज्जतु काष्ठम् ञिष्विदा गात्रप्रक्षरणे स्वेत्ता अस्विदत् क्रुध क्रोधे क्रोद्धा अक्रुधत् क्षुध बुभुक्षायाम् क्षोद्धा अक्षुधत् ॥ शुध शौ
चे शोद्धा अशुधत् षिधु संराद्धौ सेद्धा असिधत् रध हिंसायाम् रध्यति ररन्ध ररन्धतुः ररन्धिथ ररद्ध ररन्धिव रेध्व ररन्धिम रेध्म ॥ श्री

नादिति सकि सिद्धे पुनः सकोविधानं नियमार्थम् तेन कर्म्मणि आनंप्रभृतिषु परतोऽनालिंगने सेरेव न तु सक् यथा इण् तनी तीण् अश्लेषि अश्लिक्षातां अश्लिक्षत
अश्लिक्षाः अश्लिक्षाथाम् अश्लिड्ढम् अश्लिक्षि अश्लिक्ष्वहि अश्लिक्ष्महि ञिष्विदा गात्रप्रक्षरणे गात्रप्रक्षरणं घर्म्मस्रुतिः ञीदिति न्यासकारः नेतिह रदन्तः
ञीतां तकृ वर्त्तमानेऽपि निलक् आदीदितः इति नेट् स्विन्नः भावे कर्तरि चादितः इतीड्वा स्विन्नम् स्वेदितं क्षुध बुभुक्षायाम् भोक्तुमिच्छा बुभुक्षा अनिट् अयं कथं तर्हि
क्षुधितः इति क्लिश्वं त्वादितो जातार्थे इतीन्नमस्य इति माधवः वसु तस्लुवसिक्षुधोरिडिति वक्ष्यते षिधु संराद्धौ संराद्धिर्निष्पत्तिः उदितः क्त्वा वेति क्त्वा प्रत्यये इड्विकल्पः सिद्धा

सि·कं तुमररंधतुमिकृतेसंयोगान्परत्वेनाकि त्वात्नलोपोनररंधतुः स्वरतिसूतीतिसूत्रेरधायष्टकोःवांतरगणोऽयमस्तेनगणनिर्दिष्टत्वाद्यङ्लुकिनवेट्ररधितास्वरती
आ·उ तिवेट्ररंधिथरस्द्लोपःपचामिस्येत्वपूर्वलोपोरेध इट्पक्षेररंधिव॥ ॥लिङ्वर्ज्जेइटिरधेर्नुम्नरधेर्नुम्नस्यात्इटिपरेलिट्संबंधिनीटितुनुम्स्यादेवइटि
३५ किंरंधकःलिङुपादेरितिङःनुम्नोलोपइतिनस्यलोपःअरधत्मस्जिनशोर्म्झसेनुम्अनयोर्नुम्स्यात्झसेपरेइमस्जोशुद्धोणशअदर्शनेकुशधेतिषत्वंशुत्वेननंष्टं
शेरितिकत्वमिहनशंकांपदांतएवतद्विधानात्अन्यथानष्टंनष्टिरित्यादिनसिध्यतितृप्प्रीणनेःप्रीणनंतृप्तिस्तर्पणंचनाग्निस्तृप्यतिकाष्ठानांकरणस्यसंबंध

लिङुर्जिनेइटिरधेर्नुमनरधितारद्धारधिष्यतिरस्यतिं अरधत्णश्अदर्शनेनश्यतिननाशनेशतुःनेशिथमस्जिनशोर्म्झसेनुम्ननंष्ट।
नेशिवनेश्वनेशिमनेशमनशितानंष्टानशिष्यति।नङ्क्ष्यति।अनशत्।तृप्प्रीणने।तृप्यति।ततर्पिथ।ततप्र्थ।ततर्प्थ।तर्पितात्रप्ता
तर्प्तानर्पिष्यति।त्रप्स्यति।तर्प्स्यति।अतृपत्।अतर्पीत्।अत्राप्सीत्।अतार्प्सीत्।दृप्हर्षगर्वयोः।दृप्यति।अद्राप्सीत्।अदृपत्।द्रुहजिघांसा
याम्।द्रुह्यति।दुद्रोहिथ।दुद्रोढ।दुद्रोग्ध।दुद्रुहिव।दुद्रुह्व।दुद्रुहिम।दुद्रुह्म।द्रोहिता।द्रोग्धा।द्रोढा।द्रोहिष्यति।ध्रोक्ष्यति।अद्रुहत्।मुहवैचित्ये।
मुह्यति।मुमोहिथ।मुमोढ।मुमोग्ध।स्नुहउद्गिरणे।स्नुह्यति।सुष्णोहिथ।सुष्णोढ।सुष्णोग्ध।ष्णिहप्रीतौ।सिष्णेहिथ।सिष्णेढ।सिष्णेग्ध।शमुउपशमे॥
विवक्षायांषष्ठीपितृत्।अनार्प्सीत्इत्युभयत्रदर्शनात्स्वरतीतिवेट्ततर्पिथकृषादीनामितिवारःततर्प्थततप्र्थकृषस्पृशमृशतृपदृपामितिवासिःअ
तर्प्सीत् इडभावे अनिटोनामिवत्इतिवृद्धिःअतार्प्सीत्रत्वे अत उपधयाइतिपुनर्वृद्धिःअत्राप्सीत्अतृपत्दृप्हर्षमोहनयोःमोहनंगर्वःमुहवैचित्ये
वैचित्यमविवेकःदुहादेरितिघत्वढत्वेनयोर्दृरितिघस्यधत्वंभष्भावेइतिगःमुमोग्धष्टुत्वेढिढइतिढलोपःमुमोढमुमोहिथलटिघत्वढत्वयोस्तुल्यंरूपंखसेइति राम
षढोरितिचकत्वविधानात्मोक्ष्यतेशमुउपशमेउदित्वात्क्त्वाप्रत्ययेवेट्शमित्वाशांत्वाक्वचिहेट्इतिक्तक्तवतोरनिट्शांतः॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥६ ३५

शमांदीर्घः शमादीनामष्टानांदीर्घःस्यात् श्येपरे लोपः पचामिश्येत्वपूर्वलोपौ शेमतुः दमुशमनायामकर्मकः भ्राशृभ्लाशिति योवा भ्राम्यति भ्रमति फणराज इश्ये
त्वपूर्वलोपौ वाभ्रेमतुः क्षमूषसहने नायंषित् भ्वादिस्तुषित् अषितः क्षाम्यतेः क्षांतिः क्षमूषः क्षमतेः क्षमा ऊदित इति वेट् चक्षमिथ चक्षंयमो नो धातोरिति मस्य नत्वेणत्वे चच
क्षण्व क्लमु ग्लानौ अपीवय प्रत्ययेपिष्ठिवु क्लमुश्चाचमामि स्येव दीर्घे सिद्धे शमादिपाठः शमादिभ्य इति घिनुणर्थः अस्यते स्थुक् ङे असेः थुगागमः स्यात् ङेपरे

शमान्दीर्घः शमादीनान्दीर्घः कर्तरि श्ये शाम्यति। शमिता। अशमत् तमु कांक्षायाम् ताम्यति तताम तेमतुः अतमत् दमु शमनायाम् दाम्य
ति देमतुः अदमत्। श्रमु तपसि खेदे च श्राम्यति। शश्राम शश्रमतुः अश्रमत् भ्रमु अनवस्थाने भ्राम्यति भ्रमति बभ्राम भ्रेमतुः बभ्र
मतुः अभ्रमत् क्षमूष सहने क्षाम्यति च क्षमिथ च क्षण्व। अक्षमत् क्लमु ग्लानौ भ्राशभ्लाशेति यो वा क्लाम्यति ष्ठिवुक्लम्वाचमां दीर्घो ऽपि क्ला
मति मदी हर्षे माद्यति ममाद मेदिथ। अमदत्। शमाद्या ऽष्टौ। असु क्षेपणे। अस्यति अस्येत्। आस। आसतुः आसिथ। अस्यतेस्थुक् ङे। आस्थ
त् यसु प्रयत्ने। अनुपसर्गाद्यसस्संपूर्वाच्च यो वा यस्यति यसति संयस्यति संयसति ययास। येसिथ। अयसत्। उपसर्गेतु प्रयस्यति जसु
मोक्षणे जस्यति जजास जेसिथ अजसत्। तसु दसु उपक्षये तस्यति। दस्यति। ददास देसिथ। अदसत्। वसु स्तम्भे वस्यति ववास ववस
तुः अवसत् विस प्रेरणे। विस्यति। विवेस। अविसत् कुश संश्लेषणे कुश्यति चुकोश। कोशिता। अकुशत् बुस उत्सर्गे बुस्यति बुबोस। बोसिता।
अबुसत्। मुस खण्डने मुस्यति। मोसिता। अमुसत्० ॥ ९ ॥ ६ ॥ ०॥

॥ असेः पुषादित्वान् ङ प्रत्यये सिद्धे अस्यतिवक्तीति वचनमा
त्मनेपदार्थं उपसर्गादस्यत्यूहोरित्यात्मनेपदं वक्ष्यते पर्यास्यत अनुपसर्गाद्यसः संपूर्वाच्च यो वा अनुपसर्गात् संपूर्वाच्च यसेर्यप्रत्ययो वा स्यात् वादि
त्वान्नैत्वपूर्वलोपौ ववसतुः बुस उत्सर्गे उत्सर्गस्त्यागः॥

सि॰ कौ॰ मसीसमी परिणामे परिणामो विकारः इषुसहेति वेट् रोषिनारोषा लुप्यतिः सेट्कः अनिट्कारिकासु लिपिसाहचर्यात् नौदादिकस्यैव ग्रहणात् इषुसहेति वेट् लो
आ॰ उ॰ भिता लोब्धा मिदेर्गुणो येमिदेर्गुणः स्यात् दिवादिविकरणे ये परे लुगशामितिलुक् आनई इति परस्मैपदम् षूङ् प्राणिप्रसवे प्रसव उत्पत्तिः मृत्पिंडो घटं सूयते इत्या
३६

मसीसमीपरिणामे मस्यति मेसिथ। अमसत् लुठ विलोडने लुठ्यति लोठिता। अलुठत् उच् समवाये उच्यति उवोच ऊचतुः औचत् भृशु
भ्रंशु अधःपतने भृश्यति बभर्शिथ अभृशत् भ्रश्यति बभ्रंश। अभ्रशत् वृश वरणे वृश्यति ववर्शिथ। अवृशत्। कृश तनूकरणे कृश्यति।
चकर्शिथ अकृशत् ञितृषु पिपासायाम् तृष्यति। ततर्षिथ। अतृषत् हृष तुष्टौ हृष्यति जहर्षिथ। अहृषत् रुष रिष हिंसायाम् रुष्यति रोषि
ता रोष्टा। अरुषत् रिष्यति रेषिता रेष्टा। अरिषत् डिप क्षेपे डिप्यति। अडिपत् कुप क्रोधे कुप्यति। अकुपत् गुप व्याकुलत्वे गुप्यति अगुप
त् युप रुप लुप विमोहने युप्यति युयोपिथ। अयुपत् रुप्यति रुरोपिथ। अरुपत् लुप्यति लुलोपिथ। अलुपत् लुभ आकांक्षायाम् लु
भ्यति लुलोभ लोभिता लोब्धा। अलुभत् क्षुभ संचलने क्षुभ्यति चुक्षोभ। अक्षुभत् क्लिदू आर्द्रीभावे क्लिद्यति चिक्लेद क्लेता। अक्लि
दत् ञिमिदा स्नेहने मिदेर्गुणो ये मेद्यति मिमेद मिद्यात्। अमिदत् ञिक्ष्विदा स्नेहनमोचनयोः क्ष्वेदिता। अक्ष्विदत् ऋधु वृद्धौ ऋध्य
ति आनर्ध्य आनर्द्ध ऋध्यात् आर्द्धत् गृधु अभिकांक्षायाम् गृध्यति जगर्द्धिथ अगृधत् इति पुषादयः इति परस्मैपदम् षूङ् प्राणिप्रसवे सूय
ते सुषुवे सुषुविषे सविता असविष्ट दूङ् परितापे दूयते दुदुविद्धे दुदुविध्वे अदविष्ट दीङ् क्षेपे दीयते दीङो युट् ङ्किति स्वरस्य दिदीये॥

दिप्रयोगाभावात् प्राणीत्युक्तं स्वादयः ओदितः इति परस्मैपदं वक्ष्यमाणत्वात् ल्वादयः ओदित इत्येतेन निष्ठानत्वं प्रसूनं नानयोरित्सुषुवसुषुव स्वरतिसूतीति विकल्पं बाधित्वा कित्वा राम
तइतीण् निषेधे प्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट् सुषुविषे दीङो युट् ङ्किति स्वरस्य दीङः परस्य स्वरादेः ङ्कितिप्रत्ययस्य युट् स्यात् स्वरादेः किं देदीयते ङ्किति किं उपादाने॥ ३६

मीनातिमिनोतिदीङांगुणवृद्धिविषयेक्यपिचात्वम् एषामात्वंस्यात्गुणवृद्धिविधायकेप्रत्ययेक्यपिचमीञ्हिंसायाम्डुमिञ्प्रक्षेपणेदीङ्क्षयेघञिउपादायःतव्यप्रत्ययेप्र
मातव्यम्लुङि अदास्तेसत्रापिदृाधास्यामितीत्वंनदीङोऽनुकरणेदारूपासंभवात्डीङ्विहायसागतौआकाशेनगमनेडीनःडीनवान्डीङः स्वादिषुपाठसामर्थ्यात् क्त
क्तवत्वोरिण्नइटिसतिव्यवधानात् ल्वाद्योदितश्चेतिनत्वंनस्यात् इत्यर्थःमीङ्प्राणवियोगेमीयतेप्राणैर्वियुज्यतेइत्यर्थःलीलोडोरात्वंवागुणवृद्धिविषयेक्यपिच
अनयोरात्वंवास्यात्गुणवृद्धिविधायकेप्रत्ययेक्यपिचपरेलीश्लेषणेक्र्यादिःलीङ्श्लेषणेदिवादिःक्यपिविलायविलीयव्रीङ्वरणेवरणमंगीकारःव्रीवरणेक्र्या

मीनातिमिनोतिदीङांगुणवृद्धिविषयेक्यपिचात्वम्दासीष्टदातादास्यतेअदास्तडीङ्विहायसागतौडीयतेडयिष्यतेअडयिष्टधीङ्धारणे
धीयतेदिध्येदिध्येदिध्येअधेष्टमीङ्प्राणवियोगेमीयतेमेतारीङ्स्रवणेरीयतेरिर्येअरेष्टलीङ्श्लेषणेलीयतेलिल्येलीलीङोरात्वम्वागुणवृ
द्धिविषयेक्यपिचलातालेताअलास्तअलेष्टव्रीङ्वरणेव्रीयतेविव्रियेव्रेष्यतेअव्रेष्टस्वादयओदितःपीङ्पानेपीयतेअपेष्टमाङ्मानेमाय
तेममेअमास्तअमासातामईङ्गतौईयतेअयाञ्चक्रेप्रीङ्प्रीतौप्रीयतेपिप्रियेअप्रेष्टजनीप्रादुर्भावेज्ञाजनोर्जाकर्तरिचतुर्थेजायतेगमांस्व
रेजज्ञेजनिताटीपजनेति इग्जनिवध्योर्नवृद्धिःअजनिअजनिष्टतूरीगतित्वरणहिंसनयोःतूर्यतेतुतूरिषेदीपीदीप्तौदीप्यतेअदीपिअ
दीपिष्टपूरीआप्यायनेअपूरिअपूरिष्टतपऐश्वर्येतप्यतेतेपेतप्ताअतप्तवावृतुवरणेवावृत्तसनेवावर्ताञ्चक्रेपदगतौपेदेपत्तापदेरिण्तनिअपादि
अपत्सातामविददैन्येखेत्ताविदसत्तायाम्विद्यतेवित्सीष्टवेत्ताअवित्तबुधअवगमनेबुध्यतेभुत्सीष्टदीपजनेतिइण्अबोधिअबुद्धयुधसम्प्रहारेयु

दिःस्वादयओदितइतितस्क्तंतुक्तक्तवतोस्तस्यनत्वंल्वाद्योदितइत्यनेनवक्ष्यते प्रीङ्प्रीतौसकर्मकःज्ञाजनोर्जाअनयोर्जादेशःस्यात् चतुर्थेज्ञाअवबोधनेजनी
प्रादुर्भावेचतुर्थेविकरम् ज्ञातादीपजनेतीण्वाअजनिवारतुवरणेततोवावृत्यमानासारा मशालांन्यविक्षतेतिभट्टिःपदेरिण्तनिपदेरिण्प्रत्ययःस्यात्कर्त्रर्थेत
निपरेअपादिदीपजनइतीण्वालुमितितनोलुक् अबोधिझमादितिसिलोपःअबुद् आदिजवामितिभःअभुत्सातम्॥ ॐ ॥ ९ ॥ ॐ ॥

सि॰कौ॰ अनोरुध कामे अनूपसर्गात्परो रुध् धातुरिच्छायामस्ति दिवादिपाठसामर्थ्यात् रुधादेरिति नमं वाधित्वाय: युज समाधौ समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोधः अकर्मकः सृज
आ॰उ॰ विसर्गे अकर्मकः संसृज्यते सरसिजेरुणा शुभिन्नैरिति सिस्योरिति न गुणः सृक्षीष्ट कुशषेति षत्वं ष्टुत्वं झसादिति सिलोपः असृष्ट लिश् अल्पीभावे अनल्पस्याल्प
३७ त्वेन भवनमल्पीभावः सिस्योरिति न गुणः कुशषेति षत्वं षढोरिति कत्वं लिक्षीष्ट लुङि हशषांतादिति सक् अलिक्ष तङ्स्यात् ई शुचिर् क्लेदे आदीदित इति नेट् ष्णु

अनोरुध कामे अनुरुध्यते अनुरुरुधे अनुरुत्सीष्ट अनुरोद्धा अन्वरुद्ध मन ज्ञाने मन्यते मेने मेनिषे मन्ता अमंस्त युज समाधौ युज्यते योक्ता अ
युक्त सृज विसर्गे सृज्यते ससृजे सृजे स्रष्टा असृष्ट असृक्षाताम् लिश अल्पीभावे लिश्यते लिलिशे लेष्टा अलिक्षत अलिक्षाताम् इत्यात् शु
चितिक्षायाम् मृष्यति मृष्यते ममर्ष ममृषे अमर्षीत् अमर्षिष्ट ई शुचिर् क्लेदे नेशुच्यति शुच्यते अशुचत् अशोचीत् अशोचिष्ट रञ्ज रागे
अपि रञ्ज दंशेति नलोपः रज्यते रज्यति अराङ्क्षीत् अरङ्क्त शप आक्रोशे शप्यति शप्यते शेपतुः शेपे शप्ता अशाप्सीत् अशप्त शकमर्ष
णे शेकिथ शशक्थ पुषादित्वात् ङः अशकत् अशक्त सेट् कोऽयमित्येके शकिता णह बन्धने नह्यति नह्यते नेहिथ ननद्ध नत्सीष्ट नद्धा अनात्सी
त् अनद्ध इति दिवादयः षुञ् अभिषवे ३ ई स्वादेर्नुः कर्तरिच तु शुनूपः नु प्रत्ययस्य उ प्रत्ययस्य च गुणो भवति पिति सुनोति सुनुते ओ र्वोर्वा
लोपः सुन्वः सुनुवः सुनोतु ओर्वा हेः सुनु सुनवानि सुनवै असुनोत् असुनुताम् सुषाव सुषुवतुः सोषीष्ट असावीत् स्तुसुधूञ्भ्यः सेरिट् अ
सोष्ट षिञ् बन्धने सिनोति सिनुते सिष्यात् सिष्यात् असैषीत् असेष्ट शिञ् निशाने शिनोति अशेष्ट अशेषीत् डु मिञ् प्रक्षेपे॰ ॥ क्तमल्लिनं इरितइति वा

ङः अशुचत् स्वरांतादत्वत श्चेति वेट् नेहिथ ननह इति पः तथोरिति थस्य धः ननद्ध् अत उपधाया इति वृद्धिः अनात्सीत् इत्यासे इति दिवादिगणः षुञ् अभिषवे स्नपनं
स्नानं पीडनं सुरासंधानं चाभिषवः स्नाने ऽकर्मकः स्वादेर्नुः सुरादिर्यस्य सः स्वादिस्तस्मान्नु प्रत्ययः स्यात् कर्त्रर्थे शुपरे सुनूपः उपास्ताहचर्यान्नुः प्रत्यय एव गृह्यते न धातुः राम
हुन्वोरिति वः सुन्वंति ओर्वमोरित्युकारलोपो वा सुन्वः सुनुवः ओर्वा हेरिति हेर्लुक् सुनु नानप्योरित्यवङ्शुषुवे सुसुधूञामितीट् असावीत्॰ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ॥ ३७

मीनातिमीनोतीत्यात्वं ओनोणवित्यौकारः मभोज्ञुधातोरितियः मिम्यतुः यमिरमीतीइस कौ अमासीत् चिञ् चयने चयनं रचनाविशेषः चिनोतेः सणा दौकिर्वा चिनोतेः किरादे
शः स्यात् लिटि सप्रत्यये च से परे चिकीषति चिचीषति णौ दौतु चिकाय चिचाय गुणोर्तिसंयोगाद्योरिति गुणः तस्तरतुः स्तर्यात् ऋदंतात् संयोगादेः सिस्योरि
ड्वाति ऋदंतात्संयोगादेर्द्वितोः परयोः सिस्योरिड्वा स्यादात्मनेपदे परे स्तरिषीष्ट उरितिन गुणः स्तृषीष्ट क्रादिनियमादिण न च कर्थया द्वौ दौपे इति रिङ् क्रियात्

मीनातिमीनोतीत्यात्वम्' ममौ' मिम्यतुः' ममिथ' ममाथ' मिम्ये' अमासीत्' अमास्त' चिञ् चयने' चिनोति' चिनोते' सणा दौ किर्वा। चिकाय' चिचाय' चि
च्यतुः' अचैषीत्' अचेष्ट' स्तृञ् आच्छादने' स्तृणोति' स्तृणुतः' स्तृण्वन्ति' तस्तार' गुणोर्तिसंयोगाद्योः। तस्तरतुः। ऋदन्तात्यपो नेट्' तस्तर्थ।
तस्तरे' स्तर्यात्' ऋदन्तात्संयोगादेः सिस्योरिड्वाति' स्तरिषीष्ट' स्तृषीष्ट। अस्तार्षीत्। अस्तरिष्ट' अस्तृत' लोपो ह्रस्वाज्झ से' कृञ् हिंसायाम्
म्' कृणोति' कृणुते' चकर्थ' च कृवहे। अकार्षीत्। अकृत' वृञ् वरणे' ववार। वव्रतुः। वृञस्थप इट्। ववरिथ' वृङ् वृञ् ऋदन्तात्सिस्यो
रिड्वाति' वरिषीष्ट' वृषीष्ट' वरिता' वरीता' वरिष्यति' वरीष्यति' अवारीत्। अवारिष्टाम्। अवरिष्ट। अवरीष्ट' अवृत' धुञ् कम्पने' धुनोति'
धुनुते' दुधाव' दुधुवतुः' धोष्यति' अधौषीत्। अधोष्ट' दीर्घान्तो प्ययम्' धूनोति' स्तुसुधूञ्भ्यामिनीट्। अधावीत्' स्वरति सूतीनि वेट्' अध
विष्ट' अधोष्ट' इत्युभयपदिनः' टुदु उपतापे' दुनोति' दुदाव' दुदुवतुः। अदौषीत्' हिगतौ वृद्धौ च' हिनोति॰ ॥ ६ ॥ १ ॥ ६ ॥॥

उरितिन गुणः वृषीष्ट वृञः स्थपइट् वृञः परस्मैपद इट् स्यात् ववरिथ वृङ् वृञ् ऋदन्तात्सिस्योरिड्वाति वृङ् वृञ्भ्यां ऋदन्ताच्च परस्य सिप्रत्ययस्य सीष्टादेश्चे
ड्वा स्यात् आत्मनेपदे परे पेसेरिटो न दीर्घः सीष्टादेरिति न दीर्घः वरिषीष्ट वृङ् वृञिति वा दीर्घः वरीता वरिता स्वरति सूतीति वेट् टुधविश्रद्धोधकिति लिटि
तु कित इट् नीण् निषेधं बाधित्वा क्रादिनियमान्नित्यमिट् नानयोरिस्तु वट्टुधुविवस्तुसुधूञ्भ्यामिनीट् अधावीत् इत्यासेः॰ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ॥ १ ॥ ६ ॥

सि.चं. पूर्वान् हिनोतेर्हस्य घोनत्वं डि॰ हिलेसति पूर्वात्परस्य हिनोतेर्हस्य घः स्यात् अडि नुन अडि॰ किम् अजीहयत् संयोगपूर्वकत्वात् ओर्वाहेरि ति न हेर्लुक् आप्नुहि राधो
आ.उ. हिंसायामेत्वपूर्वलोपौ किति लिटि सेटि थपि च हिंसार्थकस्य राध एत्वपूर्वलोपौ स्तः नान्यार्थकस्य दंभु दंभे लोकवंचनाय विहितकर्मानुष्ठानं दंभः श्रंथि ग्रंथि
३८

पूर्वाद्धिनोतेर्हस्य घोनत्वङि। जिघाय। जिघ्यतुः। अहैषीत्। आप्ऌ व्याप्तौ। आप्नोति। आप्नुवन्ति। आप्नुहि। आप। आपतुः। आप्ता। आपत्। शक्ऌ शक्तौ। शक्नोति। शशाक। शेकतुः। शक्ता। अशकत्। राध साध संसिद्धौ। राध्नोति। राध्नुवन्ति। राधो हिंसायामेत्वपूर्वलोपौ किति लिटि सेटि थपि च। रराध। रेधतुः। रेधिथ। अरात्सीत्। ञिधृषा प्रागल्भ्ये। धृष्णोति। दधर्ष। अधर्षीत्। दम्भु दम्भे। दभ्नोति। श्रन्थि ग्रन्थि दम्भिभ्यो लिटः कित्त्वं वा। दम्भेर्लिट्येत्वपूर्वलोपौ। देभ। ददम्भ। देभतुः। ददम्भतुः। देभिथ। ददम्भिथ। अदम्भीत्। ऋधु वृद्धौ। आनर्द्ध। नुगशाम्। आनृधतुः। अर्द्धिता। क्षि हिंसायाम्। क्षिणोति। क्षिण्वन्ति। क्षेता ॥ ॥ इति पम् ॥ अशूङ् व्याप्तौ संघाते च। अश्नुते। नुगशाम्। आनशे। अशिषीष्ट। अक्षीष्ट। अशिता। अष्टा। आशिष्ट। आक्षाताम्। ष्टिघ आस्कन्दने। स्तिघ्नुते। स्तिघ्नुवाते। तिष्टिघिध्वे। अस्तेघिष्ट ॥ ॥ इति स्वादयः ॥ ५ ॥

दंभिभ्यो लिटः कित्त्वं वा एभ्यः परस्य लिटः कित्त्वं स्याद्वा श्रंथ ग्रंथ संदर्भे दंभु दंभे दंभेः किति लिट्येत्वपूर्वलोपौ श्रंथीति कित् संज्ञायां नोल्लोपः इति नलोपस्तस्या राम
सिद्धत्वादेत्वपूर्वलोपयोरप्राप्तौ सत्यामारंभः ॥ इति पं ॥ नुगशामिति नुक् आनशे ष्टिघ आस्कंदने आस्कंदनं संग्रामः स्तिघ्नुते इत्यादि ॥ ॥ इति स्वादयः ॥ ३८

रुधिर् आवरणे रुधादेर्नम् रुध् आदिर्यस्य स रुधादिस्तस्माद्रुधादेर्नम् प्रत्ययः स्यात् कर्त्रर्थेषु चतुर्षु मित्वादन्त्यात्स्वरात्परः नित्यत्वाद्गुणं बाधते नश्चेति धत्वं णत्वं रुणद्धि नमसो
श्नसोरल्लोपः रुन्द्धः दिस्योर्निनि दिप्सिपोर्लोपः वावसाने इति धस्य दकारस्तकारो वा सिपि दः सश्तिदस्य वा सः अरुणत् अरुणद् अरुणः नृततदेति वेट्च छृदिषे च

रुधिरावरणे रुधादेर्नम् कर्तरि चतुर्षु रुणद्धि नमसोः श्नसोरल्लोपः रुन्द्धः रुन्धन्ति रुणत्सि रुन्द्धे रुन्धाते अरुधत् अरुद्ध भिदिर् विदारणे अभिदत् अभै
त्सीत् अभित्त छिदिर् द्वैधीकरणे अच्छिदत् अच्छैत्सीत् अच्छित्त रिचिर् विरेचने रिणक्ति अरिणग् अरिणक् अरिचत् अरैक्षीत् अरिक्त।
विचिर् पृथग्भावे विङ्क्ते अविचत् अवैक्षीत् अविक्त क्षुदिर् संपेषणे अक्षुदत् अक्षैत्सीत् अक्षुत्त युजिर् योगे अयुजत् अयौक्षीत्।
अयुक्त उछृदिर् दीप्तिदेवनयोः छृणत्ति छृन्ते नृततदेति वेट् छर्त्सीष्ट छर्दिषीष्ट अच्छृदत् अच्छर्दीत् अच्छर्दिष्ट उतृदिर् हिंसानादरयोः।
अतृदत् अतर्दीत् तृत्सु भयपदप्रक्रियायां शिष्लृ विशेषणे शिनष्टि शिंष्टः शिषन्ति शेष्टा शेक्ष्यति अशिषत् पिष्लृ संचूर्णने पिनष्टि पेक्ष्यति अपिष
त् भञ्जो आमर्दने भनक्ति बभञ्जिथ बभंक्थ भङ्क्ता अभाङ्क्षीत् भुज पालनाभ्यवहारयोः भुनक्ति भुंक्तः अभुनक् अभुनग् अभौक्षीत् तृह हि
सि हिंसायाम् तृहो नमि कृते इमागमः पिति हसे तृणेढि अतृणेट् अतर्हीत् इदितो नुम् नमः नमप्रत्ययात् परस्य नस्य लोपः हिनस्ति हिंस्तः
हिंसन्ति धस्य लोपः हिन्धि अहिनः जिहिंस अहिंसीत् उन्दी क्लेदने उनत्ति उन्तः उन्दन्ति औनत् औन्दन् उन्दाञ्चकार औन्दीत् ॥ ६ ॥ ६ ॥

कृत्से ॥ इत्यासे ॥ हसादिति हेर्धिः श्चेरिति षस्य डत्वं ष्टुत्वं अनुस्वारपरसवर्णौ शिण्ड्ढि हसात्परस्य झसस्येति डलोपे शिण्ढि लिसुषादेरिति डः अशिषत्
भञ्जो आमर्दने ओदित्करणस्वाद्योदित इति नत्वार्थं भग्नः भुज पालनाभ्यवहारयोः भुजोऽपालने इत्यात्मनेपदं वक्ष्यते तृहो नमि कृते इमागमः हसे पिति
तृहेः पूर्वं नमतः इमस्यात् पिति हसे परे नुम्प्रकरणात् प्रत्ययस्य ग्रहणे उंदी क्लेदने

सि॰चं॰ ङ्के इनमार्द्दीभावः नम इति नलोपः उनत्ति उंद्यात् उनत्तु औनत् उंदांचकार उंद्यात् उंदिष्यति औन्दिष्यत् औन्दीत् ॥ ॥ अंजू व्यक्तिम्लक्षणकांतिगतिषु
आ॰उ॰ व्यक्तिर्विवेचनं म्लक्षणं स्निग्धता नुगशामिति नुक् आनंज अंजेः सेर्नित्यमिट् अंजेः परस्य सिप्रत्ययस्य इडागमः स्यात् उदित्वाद्विकल्पे प्राप्ते इदं विजेरिड्डादि
३९ प्रत्ययो ङित् विजेः परस्य इट् सहितस्य प्रत्ययस्य ङित्वं स्यात् । इतियं ॥ जिइंधी दीप्तौ नथाई इति धत्वं झषे जबाइति दत्वं इंधेर्नमो नकारस्यानुस्वार परसवर्णौ
नो लोप इति नलोपस्तु न भवत्य ह्लोपस्यासिद्धत्वात् स्थानिवत्वाद्वा ॥ इस्यात् ॥ इति रुधादयः ॥ तनुविस्तारे तनादेरूप तन् आदिर्यस्य सतनादिस्तस्मादुप कर्त्रर्थेषु चतुर्षु

अंजू व्यक्तिम्लक्षणकांतिगतिषु अनक्ति नुगशाम् ऊदितो वा आनञ्जिथ आनङ्क्थ अञ्जिता अङ्क्ता अंजेः सेर्नित्यमिट् आञ्जीत् न
न्वसेकोचने ननक्ति अतनक्तीत् अतांक्षीत् ओविजी भयचलनयोः विनक्ति विजे रिड्डादि प्रत्ययो ङित् विविजिथ विजिता अविजीत् व
जी वर्ज्जने वृणक्ति अवर्जीत् पृची संपर्क्के पृणक्ति अपर्चीत् ॥ इति पम् । जिइन्धी दीप्तौ इंद्धे इन्धीत ऐंद्ध इन्धाञ्चक्रे ऐन्धिष्ट खिद दैन्ये खि
न्ते खिन्ते खित्सीष्ट अखिन्त विद विचारणे विन्ते वित्सीष्ट अवित्त ॥ इति रुधादयः ॥ तनु विस्तारे तनादेरूप कर्त्तरि चतुर्षु रूपः तनोति तनुतः तन्व
न्ति ओ व्यो र्वा लोपः तनुवः तन्वः तनुते ननतानतेनतुः तेने अतानीत् अतनीत् तनादेस्तथासोर्वा सेर्लुक् लोपस्त्वनुदात्त तनाम् अतत अतनि
ष्ट अतथाः अतनिष्ठाः षणु दाने सनोति सनुते सेनतुः सेने जन सनखनामात्वमिति सायात् सन्यात् असात् असनिष्ट असाथाः असनिष्ठाः ॥ अपोऽप

वादः तनोति तनुते तनुयात् तन्वीत ननो तु तनुतां अतनोत् अतनुत ततान तेने तन्यात् तनिषीष्ट तनिता तनिष्यति तनिष्यते अतनिष्यत् अतनिष्यत अनोहसादेर्लघो
रिति वा वृद्धिः अतनीत् अतानीत् तनादेस्तथासोर्वा सेर्लुक् तनादेः परस्य सेर्लुग्वा भवति तनियासि च परे अतत अतनिष्ट षणु दाने नांतोयं णकारस्तु लाक्ष राम
णिकः तेन यङ् लुकि संसन्ति संसन्तः इत्यादावनुस्वार परसवर्णौ स्तः जनसनेत्यात्वं सायात् सन्यात् असात् असनिष्ट असाथाः असनिष्ठाः ॥ ६ ॥ ६ । ३९

क्षणु क्षिणु हिंसायां इमावपि तनादी णकारोऽनेनयङ्लुक्सिण्वन्नि शे णत्वं नीत्यत्रानुस्वारपरसवर्णौ ह्म्यंतेति न वृद्धिः अक्षणीत् तनादेस्तथासोरिति वा सेर्लुक् लोप
स्त्वनुदात्ततनामिति न लोपः अक्षत अक्षनिष्ट तनादेरुपधाया गुणो वापि तनु षणु क्षणुधातूनां गुणासंभवात् क्षिण्वादिष्वस्य प्रवृत्तिर्बोध्या अतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः उवमिति वः कुर्वे

क्षणु क्षिणु हिंसायाम् क्षणोति ह्म्यन्तक्षणेति न वृद्धिः। अक्षणीत् अक्षत अक्षणिष्ट अक्षथाः अक्षनिष्ठाः तनादेरुपधाया गुणो वापि क्षिणोति क्षेणो
ति अक्षेणीत् अक्षित अक्षेणिष्ट अक्षिथाः अक्षेणिष्ठाः ऋणु गतौ ऋणोति अर्णोति ऋणुतः आनर्ण आनृण आर्णीत् आर्त आर्णिष्ट
आर्थाः आर्णिष्ठाः तृणु अदने तृणोति तर्णोति तृणुते तर्णुते अतर्णीत् अतृत अतर्णिष्ट अतृथाः अतर्णिष्ठाः घृणु दीप्तौ घृणोति घर्णो
ति जघर्ण अघर्णीत् अघृत अघर्णिष्ट अघृथाः अघर्णिष्ठाः डुकृञ् करणे करोति डित्यइः कुरुतः कुरुच्छुरोर्न दीर्घः कुर्वन्ति उ ओ नित्यं
वमोरुल्लोपः कुर्वः कुर्मः उ ओ येकुञ उप्रत्ययस्य लोपो ये कुर्यात् न च कर्येकादेरैड् क्रियात् कृषीष्ट अकार्षीत् अकृत अकृथाः संपर्युप
भ्यः करोतेर्भूषणे सुट् संस्करोति अडभ्यासव्यवधानेपि कात्पूर्वः सुट् समस्करोत् संचस्कार ससुटः ऋ ओ लिटि इट् सञ्चस्करिथ संचस्करिवसंस्क्रि
यात् संस्कृषीष्ट एवं परिष्कुरुते उपस्कुरुते परिष्करिष्यते पर्यस्कार्षीत् पर्य्यष्कार्षीत् सिवादेरिति षः इत्यात पैवनुयाच नेवनुते वचने परस्मैप
दयमित्येके वनोति शसददइति वचानववनिथ अवानीत् अवनीत् मनु अवबोधने मनुते मेने मनिषीष्ट अमत अमनिष्ट॥

निकुरुच्छुरोर्न दीर्घः ऋ अः कुरुरूप
स्य कुरच्छेदने इत्यस्य च दीर्घो न भवति कुरशब्दे इत्यस्य तु न निषेधः उ ओ नित्यं वमोरुल्लोपः ऋ अः परस्य उप्रत्ययस्य लोपः स्यात् वमयोः परयोः उ ओ येलोप इत्यनुवृ
त्तं आशिषि यादादौ पे इति रिङ् क्रियात् उरिति न गुणः कृषीष्ट तनादेरिति सेर्लुगभावे लोपो ह्रस्वादिति सिलोपः अकृत संपर्युपेभ्यः करोतेर्भूषणे सुट् संपर्युपपूर्वस्य क

सि॰ चं॰ संस्कृत्वेनिसंघीभवंतीत्यर्थः अट्हित्वव्यवधानेपिकान्पूर्वः सुट्संपर्युयेभ्यः परस्पर ओव्यवधानेहित्वव्यवधानेचकान्पूर्वः सुट्भवतिससुटः कृञोलिटइट् सुट्
आ॰ उ॰ सहितात्कृञ इट्भवति॥ ॥ इतितनादयः॥ तुदव्यथने तुदादेरः तुद्आदिर्यस्यसतुदादिः तस्मादप्रत्ययःस्यात्कर्त्रर्थेषुचतुर्षुअपोपवादः तुदतितुदते
४० तुतोदतुतुदेतुतुदतुः तुतुदेतोअतुदत्अतुदत अतुदेतांअतुदंततुयात्तुसीष्टसिसोरितिनगुणः तोतानोत्स्यतितोत्स्यते अनोत्स्यत्अनोत्स्यत अनौत्सीत्हसादितिसिलोपः अतुत्तदि
शअतिसर्जने अतिसर्जनंदानं हशषांतात्सगितिसक्षः शषेतिषत्वंषढोरितिकत्वंच अदिक्षत्अदिक्षत भ्रस्जपाके भर्जनरूपःपाकोत्रधात्वर्थोनत्वोदनादेः
पाकस्तत्रप्रयोगाभावात्ग्रहादिनिसंप्रसारणंसस्यश्चुत्वेनशः शस्यझषेजशाइतिजः भृज्जतिभृज्जेत्भृज्जेत भृज्जतुभृज्जतां अभृज्जत्अभृज्जत भ्रस्जोरसोरमन

इतितनादयः तुदव्यथने तुदादेरः कर्तरिचतुर्षुतुदतितुदतेतुत्सीष्ट अतौत्सीत्अतुत्तणुदप्रेरणेनुदतितुत्सीष्टअनौत्सीत्अनुत्तदिशअ
तिसर्जनेदिशतिदिक्षीष्ट अदिक्षत्भ्रस्जपाकेग्रहाद्धिंतिचयषेजवाःभृज्जतेभ्रस्जोरसोरमनपिवाबभर्जबभ्रज्जबभर्ज्जतुःबभ्र
ज्जतुःबभर्जिथबभ्रज्जिथबभर्ष्टबभ्रष्टस्वरान्तादवतश्चेतिवेट्क्ङितिसंप्रसारणबाधकम्भृज्ज्यात्अभ्राक्षीत्अभार्क्षीत्अभ्रष्टअभर्ष्टक्षिप
प्रेरणेक्षिप्सीष्टअक्षैप्सीत्अक्षिप्तकृषविलेखनेकृक्षीष्टकृषःकर्षाअकाक्षीत्अकार्क्षीत्अकृक्षत्अकृक्षाताम्अकृक्षन्तमिलसंगमेमि
लतिमिमिलेअमेलीत्अमेलिष्टमुच्लृमोचने॥
पिवाभृज्जोरेफस्योपधायाश्चस्थानेरमागमोवास्यात्अनपिमित्वादंत्यात्स्वरात्परोभवतिस्थानषष्ठीनिर्देशात्
रकारोपधयोर्निवृत्तिः बभर्जबभ्रज्जबभर्जतुःबभ्रज्जतुःथपिबभर्जिथस्वरान्तादवतश्चेतिवेट्बभ्रज्जिथस्कोरितिसलोपःव्रश्चेतिषःबभ्रष्टबभर्ष्टआतिबभर्ज्जे
बभ्रज्जेक्ङितिरमागमंबाधित्वासंप्रसारणंभृज्ज्यात्भर्क्षीष्टभ्रक्षीष्टभर्ष्टाभ्रष्टाभर्क्ष्यतिभ्रक्ष्यतिभर्क्ष्यतेभ्रक्ष्यतेअभार्क्षीत् अभर्क्ष्यत्अभ्रक्ष्यत्अभार्क्षीत्
अभ्राक्षीत्अभर्ष्टअभ्रष्टकृषविलेखनेकृषादीनांवेतिवारः कृषाकर्षासिसोरितिनगुणःकृक्षीष्टकृषस्पृशमृशेतिवासिः अनिटोनामिवत्तइतिवृद्धिःअक्राक्षीत्अकार्क्षीत् राम
४०

अक्षु सन् आतिसक्कोलोपः स्वरे इत्यलोपः अक्षु क्षानां मिलसंगमे अस्मिन्नेवगणेपरस्मैपदिषु मिल्संश्लेषणे इति धातुपाठे पठ्यते इह तस्य पुनः पाठः कर्त्तर्य्यात्म
नेपदार्थः मिलति मिलते॥ ६॥ मुचादेर्नुम् मुच्लृ मोक्षणे लुप्लृ छेदने विद्लृ लाभे लिप उपदेहे षिच क्षरणे कृती छेदने पिश अवयवे खिद परिघाते विद्लृ लाभे व्याघ्रभूति
मतेसेट्कः वेदिना भाष्यमते त्वनिट्कः वेत्ता लिप उपदेहे उपदेहो वृद्धिः लिपिसिचीति ङः आतितुवा ङः अलिपत् ह्रसादिति सिलोपः अलिप्त अलिपत इत्यात्मे
नुगशामिति नुक् आनर्थ ओव्रश्चू छेदने ग्रहादिमिति संप्रसारणं वृश्चति लिटि णबादौ पूर्वस्येत्यनेन पूर्वरेफस्य ऋकारः ततो न संप्रसारणे संप्रसारणमिति परिभाष

मुचादेर्नुम् मुच लुप विद लिप षिच कृत् पिश खिदाम् अपत्यये नुम् मु ञ्चति मुञ्चीष्ट लिन् पुषादेर् ङः अमुचत् अमुक्त लुप्लृ छेदने लुम्पति।
लुलोप लुप्तीष्ट अलुपत् अलुप्त विद्लृ लाभे विन्दति अविदत् अवेदिष्ट अनिडयमित्येके वेत्ता लिप उपदेहे लिम्पति लिपिसिचीति ङः अलिप
त् अलिपत अलिप्त षिच क्षरणे सिञ्चति सिषिच सिषेच असिचत् असिचत असिक्त इत्यात्मे॥ ऋषी गतौ ऋषति आनर्ष ओव्रश्चू छेदने वृश्चति।
वव्रश्च वव्रश्चतुः वव्रश्चुः वव्रश्चिथ वव्रष्ठ व्रश्चिता व्रष्टा व्रश्चिष्यति व्रक्ष्यति अव्रश्चीत् अव्राक्षीत् अव्राष्टाम् व्यच व्याजीकरणे विचति।
विव्याच विविचतुः विच्यात् व्यचिता व्यचिष्यति अव्याचीत् अव्यचीत् उछि उञ्छे उञ्छति उञ्छा ञ्च कार ओ ञ्छीन॥
॥ यानि षेधात्त इत्तन्त्रं प्रवर्तने
इति न्यायाद्वा पुनर्वस्य संप्रसारणं न वव्रश्च ऊदितो वेति वेट् वव्रश्चिथ स्कोरिति सलोपः छ शषे ति षत्वं ष्टुत्वं वव्रष्ठ ऊदितो वेनीटि अव्रश्चीत् इडभावे स्कोरिति सलो
पः छ शषेति षत्वं षढोः कः ततः सस्य षत्वं अव्राक्षीत् नन्वत्र शकारस्य कथं लोपः उच्यते नेनकारजाव नुस्वारपंचमौ झलि धातुषु॥ सकारजः शकारश्चे षाट्टवर्गस्तवर्ग
जइति। व्यच व्याजीकरणे व्याजीकरणं छद्मकरणं ग्रहादिमिति संप्रसारणं णबादौ पूर्वस्येति पूर्वस्य संप्रसारणं च विव्याच विविचतुः अतोहलादेरिति वा वृद्धिः। अव्याचीत् अव्य

सि॰चं॰ उच्छी विवासे स्वदेशं परित्यज्य देशांतरे गमनं विवासः सम्प्रति धातुपाठे इमौ भ्वादिगणे पठितौ इह पुनः पाठस्तु उछ्री इत्यत्र वा दीपोः शत्रुर्निनुम् विकल्पार्थः अप्र
आ॰ उ॰ त्ययेतु अप्यपो एन्नित्यमिति नित्यं नुम् उछ्री इत्यत्र ऋच्छेर्नाम् ऋच्छते राम् प्रत्ययो न लिटि ऋच्छत्यादिगरुनाम्यादित्वात् प्राप्ते निषेधः ऋच्छेर्लिटि गुणः ऋच्छ ते र्गुणः स्यात्लिटि लुभ
४१ विमोहने विमोहनमाकुलीकरणं इषु सहे इति वेट् लोभिता लोब्धा तृप तृफ तृप्तौ कृष स्पृश मृशे निम्रि विकल्प्यस्तु पौषादिकस्यैव इड् स्यापवादत्वात् तेनात्र नित्यं सिः अ
उच्छी विवासे उच्छति उच्छा न्त्वकारं औच्छीत् ऋच्छ गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु ऋच्छति ऋच्छेर्नाम् ऋच्छेर्लिटि गुणः तृगशाम् आन
र्छ आनर्छतुः ऋच्छिता उज्झ आर्जवे उज्झा न्त्वकारं उज्झत्यागे उज्झा न्त्वकारं लुभ विमोहने लुभति लोभिता लोब्धा अलोभीत् तृप तृ
म्प तृफ तृम्फ तृप्तौ तृपति अतर्पीत् तृफादीनाम प्रत्यये नुम् तृम्फति तृप तृम्प तुफ तुम्फ हिंसायाम् तुपति तुतोप अतोपीत् तुम्पति अतुम्फी
त् तुफति तुतोफ अतोफीत् तुम्फति तुतुम्फ अतुम्फीत् दृप दृफ उत्क्लेशे दृपति दृम्फति ऋफ ऋम्फ हिंसायाम् ऋफति ऋम्फति ऋम्फा
न्त्वकारं गुफ गुम्फ ग्रन्थे गुफति गुम्फति अगुम्फीत् उभ उम्भ पूरणे उभति उवोभ औभीत् उम्भति उम्भा न्त्वकारं औम्भीत् शुभ शुम्भ शोभार्थे
शुभति अशोभीत् शुंभति अशुम्भीत् दृभी ग्रन्थे दृभति अदर्भीत् चृती हिंसाग्रन्थनयोः चृतति चचर्त चृतेनीड्वा चर्तिष्यति चर्त्स्यति अच
र्तीत् विध विधाने विधति वेधिता लिख अक्षरविन्यासे लिखति लेखिता कुट कौटिल्ये कुटति चुकोट ॥ तर्पीत् तृफादीनाम प्रत्यये नुम् आदिशब्दः प्रका
रे तेन येत्र नकारानुषक्ता स्ते तृफादयः अप्रत्ययस्य ङित्त्वान्नो लोप इति न लोपे कृते नुम् तृंफति दृपदृंफ उत्क्लेशे उत्क्लेशः पीडा चृती हिंसाग्रन्थनयोः ईदित्करणमा
दीदित इतीण् निषेधार्थं यद्यप्यस्य वेट्कत्वादेव निषेधः सिध्यति तथापि क्वचिद्वेट् इत्यस्या नित्यतां ज्ञापयितुं ईदित्करणं तेन धाविनमिभराजधियेत्यादि सि राम
द्धमिति नृतनृते इति वेट् चर्त्स्यति विध विधाने विधानं करणं कुट कौटिल्ये कुटिलस्य भावः कौटिल्यं तस्मिन् ॥ ४१

कुटादेर्ञ्णिदूर्जः प्रत्ययो ङित् कुटादेर्गणात्परः प्रत्ययो ङित् स्यात् ञितं णितं च वर्जयित्वा ङित्त्वान्न गुणः चुकुटिथ छुर छेदने छोर्विहसेद् इत्यनेन दीर्घप्राप्ते कुरछुरोरिति
निषेधः छुर्यात् त्रुट् आश श्वाशिति वायः त्रुट्यति त्रुटति कड धातुपाठे भ्वादौ पठितस्य पुनरत्र पाठः शतृप्रत्यये वा दीपोरितिनुम् विकल्पार्थः पूर्वपाठस्तु कडस्यादो उं छती

कुटादेर्ञ्णिदूर्जः प्रत्ययो ङित् चुकुटिथ कुटिता अकुटीत् पुट संश्लेषणे पुटति पुपोट अपुटीत् कुच संकोचने कुचति चुकोच अकुचीत्। गुज शब्दे गुजति गुजिता अगुजीत् गुड रक्षायाम् गुडति गुडिता अगुडीत् कुड शब्दे कुडति कुडिता डिप क्षेपे डिपति डिपिता छुर छेदे कुरछुरोर्न दीर्घः छुर्यात् छुरिता स्फुट विकसने स्फुटति मुट आक्षेपप्रमर्दनयोः मुटति मुमोट मुटिता त्रुट छेदे त्रुट्यति त्रुटति तुट कलहकर्म्मणि तुटति तुटिता तुटिष्यति कुट च त्रुट छेदे छुटति छुटिता चुरिता जुट बन्धने जुटति जुटिता कड मदे कडति अकडीत् लुठ संश्लेषणे। लुठति लुठिता कृड घनत्वे कृडिता कुड बाल्ये कुडति पुड उत्सर्गे पुडिता घुट प्रतीघाते घुटिता स्फुर स्फुरणे स्फुरिता स्फुल संचलने स्फुलिता निर्निर्विभ्यः स्फुरति स्फुलत्योः सस्य षो वा निष्फुरति निस्फुरति निःष्फुरति निःस्फुरति निस्फुलति निष्फुलति निःस्फुलति निःष्फुलति णू स्तवने अ— नुवीत् धू विधूनने अधूवीत् गु पुरीषोत्सर्गे जुगुविथ जुगुथ गूयात् गोता ध्रुगति स्थैर्य्ये यः ध्रुता अध्रुषीत्॥ इति कुटादयः॥ कृती छेदने मुचादेर्नुम् कृन्तति निकृन्तत् दद्ध कृद च तन्त कृद्ध्योः सेसादेरिड्वा कर्तिष्यति कर्त्स्यति अकर्तीत् गृ निगरणे॥

स्यादादिवाहुदानार्थः कृड घनत्वे घनत्वं सान्द्रता निर्निर्विभ्यः स्फुरति स्फुलत्योः सस्य षो वा एभ्यः परस्यानयोः सस्य वा षत्वं भवति णू दीर्घान्तः परिणूत गुणो दय इत्यत्र किन इतो णिनिषेधः कुटादेरिति ङित्त्वान्न वृद्धिः नु धातोरिस्युत् अनुवीत् लोपो ह्रस्वादिति सिलोपः अगुन्नो रत्ताः कुटादयः कृती मुचादेरिति नुम् कृन्तति नृतन्तृ देति वेट् कर्तिष्यति कर्त्स्यति॥६॥

सि॰ चं॰ गिरतेः स्वरे रस्य लो वा गिरते रेफस्य लत्वं वा स्यात् स्वरे परे वृद् रजऋदंतानां वेति वारद्दो दीर्घः गरिता गरीता स्पृश स्पृशादीनां वेति वा रक्कारः छ्शषेति षत्वं शुत्वं स्प्रष्टा स्प्र
आ॰ उ॰ ष्टा स्पृशादीनां वेति वा सिः अनिटो नामि वत इति वृद्धिः अस्प्राक्षीत् अस्पार्क्षीत् पक्षे हशषांतादिति सक् अस्पृक्षत् प्रच्छ ज्ञीप्सायां ज्ञातुमिच्छा ज्ञीप्सा बुण् प्रत्यये प्र
४२ च्छकः पिद्वित्वाभावेऽपि निर्भिदादित्वात् ङ प्रत्यये संप्रसारणे च पृच्छा ततो जिर्डित्करणे इति ज्यंतात् बुण् प्रत्यये तु पृच्छकः ग्रहां इति संप्रसारणं पृच्छति अ संयो
गादित्य कित्वान्न संप्रसारणं पप्रच्छतुः स्वरांनादत्वत इति वेट् पप्रच्छिथ पप्रष्ठ सृजिदृशोः स्थपो वेति थपि वेट् ससर्जिथ रागोऽ सेट् शामिति रः सस्रष्ठ इम स्ज्जो मुद्दो ङ्गि

गिरतेः स्वरे रस्य लो वा ऋृत इद् गिरति गिलति गरिता गरीता गलिता अगारीत् अगालीत् स्पृश संस्पर्शने स्प्रष्टा स्पर्ष्टा अस्प्राक्षीत् अस्पार्क्षीत्।
अस्पृक्षत् प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् ग्रहादिनि च पृच्छति पप्रच्छिथ पप्रष्ठ अप्राक्षीत् सृज विसर्गे सृजति सृजिदृशोः स्थपो वेट् ससर्जिथ
सस्रष्ठ स्रष्टा अस्राक्षीत् टुमस्जो शुद्धौ मज्जति ममज्ज मस्जिनशोर्झलि सेतु मं ममज्जिथ ममङ्क्थ मङ्क्ता अमाङ्क्षीत् विच्छ गतौ आयः विच्छा
यति विच्छायां चकार विविच्छ इषु इच्छायाम् गमा च्छः इच्छति इच्छेत् इच्छतु ऐच्छत् इयेष इयेषिथ एषिता एष्टा ऐषीत् विश प्रवेशने।
वेष्टा अविक्षत् मृश आमर्शने अम्राक्षीत् अमार्क्षीत् अमृक्षत् रिपि गतौ रियति पियति रेना पताधि धारणे धियति क्षि निवासगत्योः क्षियति षूप्रे

ना सुः मज्ज सुः ध्रुवत्वेन समस्य श स्व जवा इति शस्य जः मज्जति मस्जिनशोरिति नुम् स्कोरिति ॥ रणो सुवति सविता रुह विक्षेपे किरति चकार चकरतुः चकरुः ॥
सलोपः मङ्क्ता विच्छ तुदादि पाठसामर्थ्याद् आय प्रत्ययान्नादपि अः न त्वय् तेन विच्छायंति विच्छायती त्यत्र वा दीपोरिति नुम् विकल्पः आयस्सायप्रत्ययः विच्छाय
ति आयादयो नपि वेति वा आयः कास्यादि प्रत्ययादित्याम् यत् इत्य लोपः विच्छायां चकार इषु भाष्य वार्तिकमते नुदिन् गमां छः इति छः इच्छति इषुसहेति वेट् एषिता टीका राम
एष्टा विश प्रवेशने हशषांतादिति सक् अविक्षत् मृश आमर्शने आमर्शनं स्पर्शः रुष स्पृश मृशेति वा सिः रुषादीनां वेति वा रः अम्राक्षीत् अमार्क्षीत् हशषांतादिति सक् अ ४२

रितिनु धातोरितीयङ्रियनिपियतिहृऋनङ्तीर्दृकिरतिऋसंयोगादिस्यः किल्वाद्गुणः चकरतुः ऋङ् ऋ ऋ ऋदंतानामिति वेदो दीर्घः करिता करीता ॥ उपान् किरतेः
सुट् छेदेः ॥ उपोपसर्गात् परस्य किरतेः सुडागमः स्यात् छेदे वाच्येनान्यत्र हिंसायां प्रते श्च उपात् प्रते श्च किरतेः सुट् स्यात् हिंसायां अड्द्वित्वव्यवधानेपि सुट् कात् पूर्व इति
वक्तव्यं उपास्किरत् उपचस्कार उरोविदारं प्रतिचस्करे नखैरिति माघः कर्म्मणि लिङ् लिश् गतौ हशषांतादिति सक् अलिक्षत् खिद् मुचादेरिति मुम् खिंदति अयं दैन्येपि
वाही रुधादौ च वर्त्तते पिश अवयवे मुचादेरिति मुम् पिंशति अयं दीपनायामपि लशरूपाणि पिंशतु दीपयति स्वर्थः ॥ इति षं ॥ ओविजी भयचलनयोः उद्विजते विज इट् इति विजेः

उपात् किरतेस्सुडागमः छेदे ॥ हिंसायाम्प्रते श्च उपस्किरति प्रत्यस्किरत् रुजो भङ्गे अरौक्षीत् अरोक्ता भुजो कौटिल्ये भोक्ता अभौक्षीत्
अभोक्ताम् छुप स्पर्शे छोप्ता अच्छौप्सीत् रुश रिश हिंसायाम् रोष्टा रेष्टा अरुक्षत् रेष्टा अरिक्षत् लिश गतौ लेष्टा अलिक्षत् खिद परिघाते
मुचादेर्मुम् खिन्दति खेत्ता अखैत्सीत् पिश अवयवे पिंशति पेष्टिता ॥ इति यम् ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः जुषते ओविजी भयचलनयोः वि
जेर्विज इट् विजेः परङ् डादि प्रत्ययो ङित् वि जिता ओलजी ओलस्जी व्रीडे लजेलस्जे पृङ् व्यायामे अयकिऋतो रिङ् मवस्य कारे प्रसये यकि
चेत्तु धातोः व्याप्रियते व्यापरिष्यते र पृत व्यापृषानाम् मृङ् प्राणोत्सर्गे म्रियते लुङ् लिङोश्च तुर्व्वेवात् म्रियते ममार ममर्ष मृषीष्ट अमृत
दृङ् आदरे आद्रियते आदद्रे आदृषीष्ट आदर्ता आदृत धृङ् अवस्थाने ध्रियते अध्रियत लोपो ह्रस्वाज्झसे अधृत इति तुदादयः ॥ परङ् डादिः प्रत्य

योङित् रह ओविजी तुदादिः रुधादिश्च गृह्यते न तु विजिर् पृथग्भावे इति जुहोत्यादिः व्याख्यानात् पृङ् व्यायामे प्रायेणायं व्याङ् पूर्वः अयकीति निर्दिष्टत्वाद् इकार
श्चेव रिङि सिद्धे ङकारग्रहणं व्यवधानार्थं तेन येइति न दीर्घः मृङ् म्रियते लुङ् लिङोश्च तुर्व्वेवात् मृङ श्च तुर्षलुङ् लिङोश्च परतः आत्मनेपदं स्यादन्यत्र पं अय
कीति रिङ् तु धातोरितीयङ् म्रियते उरिति न गुणः मृषीष्ट हन्नृतः स्यपदतीट् मरिष्यति लोपो ह्रस्वादिति सिलोपः अमृत शानप्रत्यये म्रियमाणः दृङ् प्रायेणाङ् पूर्वः तथा

डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये विनिमयो व्यतिहारः नाक्र्यादेः क्रीरादिर्यस्य सक्र्यादिस्तस्मान्नाप्रत्ययः स्यात् कर्त्रर्थे पु चतुर्षु ईहसेडित्य दुरित्यनो ङितीत्यनुवृत्तं नानदृति
वनानः ना आनइति छेदः ङेङित्य दुरित्यतो ङितीत्यनुवृत्तं ओ व्योरित्यतो लोपइति ङिति इ सेर्ई विधानात्परिशेषात्स्वरे इति लब्धं नाइत्य विभक्तिकं आतोतो दनन इत्यत्र नान इत्यालोपः
क्रीणातेनु धातोरितीय् विक्री ये वृद्धिः अक्रैषीन् अक्रैष्मी ञ् तर्पणे कान्तौ च कीनिः कामनाभी ञ् मीनानिमिनोतीत्या त्वं ममौनु धातोरिति यः मिम्येमीयान् मासी ष्ट माता

डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये नाक्र्यादेः कर्तरि चतुर्षु क्रीणाति ईहसेनाइत्यस्याकारस्य ईङिति हसे क्रीणीतः नानः नाइत्यस्याकारस्य लोपो ङिति
स्वरे क्रीणन्ति क्रीणीते चिक्राय चिक्रयिथ चिक्रेथ अक्रैषीत् अक्रैष्मी ञ् तर्पणे कान्तौ च पिप्रियेश्री ञ् पाके अश्रैषीत् मीञ् हिंसायाम् मीनाति मि
नोतीत्या त्वम् ममौ मिम्यतुः ममिथ ममाथ मासीष्ट माता अमासीत् स्कुञ् आप्लवने स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुञ् श्नोश्नुर्नीच स्कुनोति स्कुनोति स्कुन्वन्ति
स्कुन्वीत स्कुनुताम् स्कुनाति अस्कुनीत चुस्कुविषे अस्कोषीत् अस्कोष्ट स्तु म्भु-- स्तम्भुस्कम्भु रोधने एते परस्मैपदिनः वेः स्क
म्नातेः सस्य षः स्यात् विष्टभ्नोति विष्टभ्नाति व्यष्टभ्नात् विनष्टभ्नवितष्टभ्नतुः विष्कभ्नोति हसादान हौ हसान्ताद्धातोर्नास्थाने आ
नस्याद्धौ परे स्तुभान स्कभान अस्तुमत अस्तम्भीत् युञ् बन्धने युनाति योता पूञ् पवने ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥

मास्यति मास्यते अमास्यत अमास्यत यमिर मिन माता मिती द्रसकौ श्र मासीत् अमास्त स्तंभु-- स्तुंभु स्कंभु स्कु ञ् श्नोश्नुर्नीच स्तंभ्वादयश्चत्वारः सौत्राः सर्वे रोधना
र्थाः इत्येके माधवस्तु प्रथम तृतीयौ स्तंभार्थौ द्वितीयो निष्कोषणार्थः चतुर्थो धारणार्थः इत्याह सर्वे परस्मैपदिनः नोलोप इतिन लोपः स्तभ्नोति स्तभ्नाति हसादान हौ
हसादि नि धानो र्विशेषणे तेन न तदन्तलाभः अत इत्यारंभसामर्थ्यात्स निपातनपरिभाषाया अप्रवृत्ते र्हेलुँकृ स्तभान इति तो वेति वाङः अस्तमत् अस्तंभीत् ६ ॥

प्वादेर्ह्रस्वः प्वादेर्ह्रस्वो भवति चतुर्षु परेषु स्तृञ् आ संयोगादित्यः किल्लाद्गुणः तस्तरतुः ऋतइद्धातोर्व्खोर्विहसे इति दीर्घः स्तीर्यात् सोष्टादेश्चेतीटोन दीर्घः स्तरिषीष्ट वृङ्
वृञ् आ दंतान् सि स्रोरिड्वा इतिवेट्पक्षे उरिति गुणो न ऋत इद्धातोर्व्खोर्विहसे इति दीर्घः सीर्षीष्ट वृङ् वृञिति वेटो दीर्घः स्तरिता स्तरीता पेसेरिटो न दीर्घः अस्तारिष्टां वृञ्
पोरुरित्युर्व्खोर्विहसे इति दीर्घः वूर्यात् लुङि अवारीत् पेसेरिति न दीर्घः अवारिष्टां आतितु वृङ् वृञ् अदंतान् सिस्रोरितिवेट् अवरिष्ट अवरीष्ट उरिति गुणो न पोरुरद्

ह्रादेर्ह्रस्वः कर्तरि चतुर्षु पुनाति अपावीत् लूञ् छेदने लुनाति अलावीत् स्तृञ् आच्छादने स्तृणाति तस्तार तस्तरतुः स्तीर्यात् स्तरिषी
ष्ट स्तीर्षीष्ट अस्तारीत् अस्तरीष्ट अस्तीर्ष्ट कृञ् हिंसायाम् कृणाति चकार चकरिषीष्ट कीर्षीष्ट अकरिष्ट अकरीष्ट अकीर्ष्ट पेसेरिटो न दीर्घः सी
षादेश्च वृञ् वरणे वृणाति वूर्यात् वरिषीष्ट वूर्षीष्ट अवरीष्ट अवरिष्ट अवूर्ष्ट धूञ् कम्पने धूनाति दुधविथ दुधोथ धविता धोता अधावीत् अ
धविष्ट अधोष्ट ग्रह उपादाने गृह्णाति गृहाण जग्राह जगृहतुः ग्रहीषीष्ट ग्रहीता अग्रहीत् अग्रहीष्ट इत्यादि शॄ हिंसायाम् शृणाति शॄदॄप्रां
ह्रस्वो वा लिटि शिश्रतुः शशरतुः शश्रतुः शीर्यात् शरीता शरिता पॄ पालनपूरणयोः पृणाति पपरतुः पूर्यात् वॄ वरणे वृणाति ववरतुः वूर्यात् भॄ भर्त्सने
भरणयोः भृणाति मॄ हिंसायाम् मृणाति दॄ विदारणे दृणाति ददरतुः दद्रतुः जॄ वयोहानौ जृणाति नॄ नये नृणाति कॄ हिंसायाम् कृणाति ऋ गतौ
ऋणाति अरां चकार ईर्यात् अरिता अरीता आरीत् गॄ शब्दे गृणाति ज्या वयोहानौ ग्रहादित्वात् जिनाति जिज्यौ जिज्यतुः जीयात् अज्यासीत्

स्वरत्वोरिति दीर्घः अवूर्ष्ट धूञ् स्वरति सूतीति वेट् दुधविथ दुधोथ सुसुधू आमिनोः अधावीत् ग्रह इति ग्रहामिति संप्रसारणं गृह्णाति गृहीते ईटो ग्रहामिती टो दीर्घः
ग्रहीषीष्ट ह्म्यन्तेति न वृद्धिः अग्रहीत् इटो ग्रहाम् अस्मिन् सूत्रे एकस्वरात् ग्रहेर्विहितस्येटो दीर्घ इति वक्तव्यं एकस्वरादिति किं जाग्रहिता जाग्रहिष्यति इत्यत्र दीर्घः
लुकि मा भूत् ग्रहेर्विहितस्य किं ग्राहितः अत्र णेर्विहितत्वान्न दीर्घः प्रकृतस्येटो ग्रहणात् ग्राहिता ग्राहिष्यते इत्यत्र चिण्वदिटो न दीर्घः इत्यादि से शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा लिटि

सि॰कौं॰ दित्वः किल्वाद्गुणः शशरतुः क्नि इति निषेधस्य क्रादिनियमेन बाधः शशरिव शश्रिव क्र इति नीरञ्जने ग्धोर्वि हसे इति दीर्घः शीर्यात् वृङ् इत्येते दीर्घः शरिता
आ॰उ॰ शरीता ऋ ऋ गो ति ऋणीयात् ऋणातु आर्णीत् अरां चकार ईर्यात् अरिता अरीता अरिष्यति अरीष्यति आरीष्यत् आरीत् ज्याग्रहामिति संप्रसारणं दीर्घस्य दीर्घ
४४ इति दीर्घे कृते ग्वादेर्ह्रस्व इति ह्रस्वः जिनाति॥६॥ री गतिरेषणयोः रेषणं वृकशब्दः लिनी ङो रिस्मत्वं बाल लो लिलाय लेना ल्वादयः प्वादयोपि क्षीष्विताद् ङ् क्षिया
तज्ज्ञा ज नो ज्ञे निजादेश जानाति बंधनो लोप इति न लोपः बध्नाति हसादानहावित्यानः अन इति हेर्लुक् बधान आदिजवानामिति भत्वं भंत्स्यति सावनिदोनित्यमिति
री गतिरेषणयोः रिणाति रियतुः ली श्लेषणे लिनाति ल लो लिलाय लिल्यतुः लेलिथ लल्ला थलिलयिथ लिलेथ लाता लेता अलैषीत् अला
सीत् व्ली वरणे व्लिनाति प्ली गतौ प्लिनाति इति ल्वादयः व्री वरणे व्रिणाति भ्री भयभरणयोः भ्रीणाति क्षीष् हिंसायाम् एषां त्रयाणां वा ह्रस्वः
ज्ञा वोधने ज्ञाजनो र्जा जानाति जज्ञौ ज्ञायात् ज्ञेयात् अज्ञासीत् बन्ध बन्धने बध्नाति बबंधिथ बबंद्ध बंद्धा भंत्स्यति अभांत्सीत् सकारलो
पश्चादेश इति न तु मात्र विधौ तेन अबांद्धाम् मन्थ विलोडने मथ्नाति मथान श्रन्थ ग्रथ संदर्भे श्रथ्नाति शश्रंथ जग्रंथ श्रंथिथ ग्रन्थी
त्यादौ नावालिटः कित्वम् शश्राथ जग्राथ कुथ कुंथ संश्लेषणसंक्लेशनयोः कुथ्नाति चुकोथ चुकुंथ मृद मृड क्षोदे मृद्नान मृड्नान गुध रो
षे गुध्नाति कुष निष्कर्षे कुष्णाति निरष्कुषीव सादेरनपीड्ना निष्कोषिता निष्कोष्टा निरकोषीत् निरकुक्षत् क्षुभ संचलने॥ ६॥
इति अभांत्सीत् नयोर्ह इति नस्य धत्वं सः सादिति सिलोपः अबांद्धा अभांत्सुः श्रंथ विमोचन प्रतिहर्षयोः श्रंथ ग्रंथ संदर्भे अर्थभेदात् श्रंथेः पुनः पाठः श्रंथ राम
ग्रंथीत्यादिना कित्वपक्षेऽपि लपूर्वलोपाव्यत्र वेक्यावितिहरदत्तादयः श्रथतुः श्रेथुः इदं कित्वपिनाम परितिसुधाकरमते श्रेथिथ अस्मिन्नपि पक्षेण ४४
न् शश्राथ उत्तमेतु शश्राथ शश्रथेति माधवः तत्र मूलं मृग्यं॥

मृदमृडएत्वंप्द्रातिकुषनिष्कर्षे अंतर्गतस्यबहिर्निष्कासनंनिष्कर्षः निरः कुषोवसादेरनपीड्वा निरपूर्वात्कुषेः परस्यवसादिप्रत्ययस्यइड्वास्यात् अनपि इडः
भावेहशषांतादिति सकनिरकुक्षत्॥ ९ ॥ क्षुभ्नादिषुनणत्वंक्षुभ्नादिराकृतिगणः णमतुभम्वादौदिवादौचक्लिशूनशादिनिष्ठुत्वनिषेधः क्लिश्नातिङदितो वे
तिवेट् अक्लेशीत् इडः भावेहशषांतादिति सक अक्लिक्षत् पुष अनिट्केषुपुष्येतिपप्रत्ययेननिर्देशादयंसेडितिभावः पोषिता खच खचूहिंढभूतप्रादुर्भावे भू
तप्रादुर्भावः अति क्रांतोस्यनिः श्वत्वंखचअनिखवोवस्य औनेखवेरेदोनोर्वकारस्य औत्वंभवतिनाप्रत्ययेपरे परत्वादौत्वेहसांतत्वाभावान्हसादानहाविति न
– खौनोहिषुत्वंहिडुणातिइतिपहइ्संभक्तौसंभक्तिर्भजनंक्रादेर्नैद्ववृषेहड्वृअक्ररदंतात्सिस्योरिड्वा वरिषीष्टवर्षीष्टवृड्वृञ्क्रदंतानामिति वेरोदीर्घः

क्षुभ्नादिषुनणत्वमंक्षुभानं णभतुभहिंसायाम् नभानंतुभानंक्लिशूविबाधनेक्लिश्नाति अक्लेशीत्‌ अक्लिक्षत् अशभोजने अश्नाति आशीत्‌।
उध्रस् उञ्छे धस्नाति उकारोधात्ववयवइत्येकेउध्रसा ग्वकारआौधासीत् औध्रसीत् विषविप्रयोगे विषाणवेष्टा अविक्षत् पुषपुष्टौ पो
षिता मुषस्तेये खचखचहिंढभूतप्रादुर्भावे खचाति खवोवस्य औनेखौनातिहिंडुणाति इति पम्॥ वृङ्संभक्तौवृणीतेववृषेवरिषीष्टवृषी
ष्टअवरिष्टअवृत इतिक्र्यादयः॥ चुरस्तेये चुरादेःस्वार्थेञिः चोरयति चोरयेत चोरया ञ्चकार चोर्यात्‌ अचूचुरत्‌ चितिस्मृत्याम् चिन्तयति।
अचिचिन्तत्‌ चुरादेर्ञिर्वैतिकेचित्‌चिन्तति॥
वतितावरीतादड्भावेलोपोहस्वादितिसिलोपः अवृत इत्यात्‌ इतिक्र्यादयः॥ चुरस्तेयेचुरादेःस्वार्थेञिः चुर
आदिर्येषांसचुरादिस्तस्मात् चुरादेर्गणात्स्वार्थेञिः स्यात् उपधायालघोरितिगुणः धातुत्वान्तिव् गुणायादेशौञिस्वरितेत उभेइत्युभयपदं चोरयति
चोरयते चोरयेत् चोरयेत चोरयतु चोरयतां अचोरयत्‌ अचोरयत चोरयामास चोरयांचक्रे अेरितिञिलोपः चोर्यात्‌ चोरयिषीष्ट चोरयिता चोरयिष्यति चोर
यिष्यते अचोरयिष्यत्‌ अचोरयिष्यत लुङि अचूचुरत्‌ अचूचुरत चितिस्मृत्यां चितेतिपठितव्ये इदित्करणंञिप्रत्यय॥ ६॥ १॥ ६॥

सि॰ चं॰ औ॰ उ॰ ४५ स्यपाश्रिकवेज्ञापकं सर्वेपि चुरादयो विकल्पेन णिच्प्रत्ययं लभन्ते इत्यर्थः तेन चिंत्यात् चिंत्यते इत्यादौ नेर्लोपः इत्यनेन लोपो न ॥ ३ ॥ यत्रि संकोचे यंत्रति पठितं शकयं यत्रु इ
दित्करणायंत्रनीतिमाधवेनोक्तं तच्चिंत्यं यंत्र इत्यत्र नकारे पठिते णिनोलोप इति न लोपो न लभ्यते नकारस्यानुपधत्वात् चिंत्यादि सत्रतु चिंतं स्मृत्यामिति नकारोपध
पाठे नस्य लोपः स्यादेवेति तद्वारणाय क्रियमाण इकारस्तु ज्ञापकः इति भावः ओलडि उत्क्षेपणे ओदित्करणं ल्वाद्योदितश्चेति धातोरव्यवहितस्य नकारस्य नत्वा
र्थमिति तद्व्लानं इति केचित् ओदिद्ल्वादिड्व्यवधानेपि नत्वमित्यन्ये दंडिनः भ्राजभास भाषदीपजीवमीलपीडां वोपधाया ह्रस्वोऽङ्परे णौ एषामुपधाया
ह्रस्वो वा स्यात् अङ् परो यस्मात्सोऽङ्परस्तस्मिन् णिप्रत्यये परे भ्राजृ भास दीप्तौ भाष व्यक्तायां वाचि दीपी दीप्तौ जीव प्राणधारणे मील निमीलने पीड अवगाहे ह्र
यत्रि सङ्कोचने यन्त्रयति अययन्त्रत् ओलडि उत्क्षेपे ओलण्डयति ओलण्डति ओल ण्डा — ञ्च कार औललण्डत् अलण्डीत् ओकार इदि
तो केलण्डयति अललण्डत् लण्डति पीड अवगाहे पीडयति पीडयते पीडा — ञ्च के भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडां वोपधाया ह्रस्वोऽङ्परे
णौ अपिपीडत् अपीपिडत् प्रथ प्रख्याने प्राथयति स्मृ दृ त्वर प्रथ म्रद स्तॄ स्पृशां पूर्वस्यातः ङ् परे णौ इत्यापवादः अपप्रथत् पृथ प्रक्षेपे पर्थय
ति उपधाया ऋवर्णस्य ऋर् ह्राङ्परे णौ इररारामपवादः अपीपृथत् अपपर्थत् भक्ष अदने अबभक्षत् श्रण दाने विश्राणयति अशिश्रण
त् अशिश्राणत् नड आघाते अनीनडत्
स्यपसेल्लघोर्दीर्घः इति पूर्वस्य दीर्घः अपीपिडत् ह्रस्वाभावे अपिपीडत् प्रथ प्रख्याने प्रख्यानं कथनं
स्वार्थे णोत्तपादिभ्य इति वक्ष्यमाणेन मित्त्वाभावान्न ह्रस्वः प्राथयति स्मृ दृ त्वर प्रथ म्रद स्तॄ स्पृशां पूर्वस्यात्ङ् परे णौ एषां द्वित्वे पूर्वस्य आत्त्वं स्यात् अङ् परे णौ अ
ङि लघाविस्यस्यापवादः स्मृ चिंतायां दृ भये णित्वरा संभ्रमे प्रथ प्रख्याने म्रद मर्दने स्तृ ञ आच्छादने स्पृश बाधनस्प र्शनयोः उपधाया ऋवर्णस्य ऋर्वाङ्
परे णौ ऋवर्णोपधस्य धातोरुपधाया ऋर् ह्रा स्यात् अङ् परे णौ इररारामपवादः धातोरुपधाया ऋत इरिति अचीरुतनदित्यादौ इर्प्राप्तः अमीमृजदित्यत्र मृजेर्वृ रा म ४५
द्धिरित्यार् प्राप्तः इतरेषां मृदुपधानामुपधाया लघोरिति अपीपृथदित्यादाव र्प्राप्तः इति विवेकः श्रण दाने प्रायेणायं विपूर्वः विश्राणनं वितरणं ॥ ६ ॥ ६ ॥

ज्ञपज्ञानज्ञापनयोर्मित् ज्ञप धातुर्ज्ञाने ज्ञापने च णिप्रत्ययं लभते मित्संज्ञकश्च प्रतिपद्यते ज्ञप्ति चेतना मितां ह्रस्वः म इत् येषां ते मितः तेषां घटादयो मित इत्यादि मित्संज्ञकानां ग्रहणं यम अवेषणे मित् चुरादौ यम धातुर्वेषणे मित् न तु भोजने यमयति चं द्रूपरिवेषणे परिवेषं करोतीत्यर्थः यम धातुश्चुरादौ घटादौ च घटादौ तु यच्छति भोजनतोऽन्यत्र मित्त्वेति भोजने एव मित्संज्ञकः यमयति ब्राह्मणान् भोजयतीत्यर्थः अन्यत्र आयामयति द्राघयति व्यापारयति वेत्यर्थः जनीजृष्क्नसुरञ्जोऽमन्ताश्च देवसर्वार्थेषु मित्त्वे सिद्धे विशेषार्थं वचनम् चह चय परिकल्कने मित् परिकल्कनं दंभः शाठ्यं च अदंतेषु कथादिषु वस्यमाणस्य तु अदंतत्वेनाग्लोपित्वान्नाङ्का

ज्ञपज्ञानज्ञापनयोर्मित् मितां ह्रस्वः मितां धातूनामुपधाया ह्रस्वो णौ ज्ञपयति अजिज्ञपत् यम अवेषणे मित् यमयति अयीयमत् चह चय परिकल्कने मित् चहयति अचीचहत् चययति अचीचयत् रह त्यागे मित् रहयति अरीरहत् बल प्राणने मित् बलयति अबीबलत् चिञ् चयने मित् चिस्फुरोर्णौ वा आत्वम् वा राते णौ पुक् अर धातोरादन्तस्य च पुक् णौ चपयति अचीचपत् चययति अचीचयत् स्वार्थे णौ ज्ञपादिभ्योऽन्ये मितो न कृत संशब्दने धातोरुपधाया ऋ त इत् कीर्तयति अचीकृतत् अचिकीर्तत् आकुस्मादात्मनेपदिनः चित संचेतने चेतयते अचीचितत दंशि दंशने दंशयते अददंशत आकुस्मीयमात्मनेपदं जिसन्नियोगे नैवं दंशतिर्नलोपो न संजिसा हृ च र्च्चीन् भ्वादेरेव नतघ्रग्रहणान्ते त्रिकुटुम्ब धारणे तन्त्रयते कुटुम्बयते अततन्त्रत अचुकुटुम्बत मन्त्र गुप्तभाषणे मन्त्रयते ॥ यंत्रश्च चह त् रह त्यागे मित् कथादेस्तु अररहत् चिञ् चयने रचनायां मित् यत्वं चिस्फुरोर्णौ वा आत्वं वा अनयोरात्वं वा स्यात् जिप्रत्यये परे राते णौ पुक् आ च आच्छादनयोः समाहारो रातं तस्य आत्वे पुकि ह्रस्वे चपयति अत्वाभावे च ययति स्वार्थे णौ ज्ञपादिभ्योऽन्ये मितो न तेन शमादीनाममन्त्वप्रयुक्तं मित्वं न मुख्यमते एवं च ज्ञपादयः मतान्तरे सप्त कृत संशब्दने धातोरुपधाया ऋत इत् ऋत इद्धातोरिति सूत्रे धातोः ऋत इदिति व्याख्याने सिद्धे मिदं किमनेन सूत्रेणेति चेन्नैवं न याहि सनि अकारी यति इस्य आपि इत् प्रसंगः स्यात् उपधा ऋ वर्णस्य ऋ वेत्र न पक्षे [illegible] स्वरति इत्वे कृते लघो

[illegible] दीर्घे कृते [illegible] कीर्तयति ॥

सि॰ चं॰ आ॰ उ॰ ४६

आकुस्माद् आत्मनेपदिनः कुस्म नाम्नो वेति वक्ष्यते तेन नमभिव्याप्येत्यर्थः परगामिफलार्थमिदमात्मनेपदं चिन संचेतने संचेतनं मूर्छाद्यवस्थानिरस्तं नरकालकृज्ञानं
शम लक्ष आलोचने ननु निशामयत इत्युत्तमिति कथं संगच्छते आकुस्मीयत्वादात्मनेपदे निशामयस्वेति रूपस्य सर्वसंमतत्वादिति यदि शम उपशमे इत्यस्मात् त्रिप्रत्यय
लक्ष्यः मनत्वान्मित्वे सति ह्रस्वेन भाव्यं अत्राहुः स्वार्थण्यन्ताद् अस्माद्धातोः प्रेरणे इति णिच्प्रत्यये निशामयेति रूपं जानीहि न चार्थासंगतिरिति वाच्यं मुनिवृत्तप्रेषणाद्धातोः
प्राकृतेऽर्थे णिजिष्यते इति सिद्धान्तात् स्वार्थे औशपादिभ्य इति मित्वनिषेधः शामयते विद चेतनाख्याननिवासेषु सनायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विंते विचारणे विंदते विंदति मा

शम लक्ष आलोचने शामयते लक्षयते अशीशमत अललक्षत दिवु परिकूजने देवयते गृ विज्ञाने गारयते अजीगरत् विद चेतनाख्यान निवासे
षु वेदयते अवीविदत् कुस्म नाम्नो वा कुस्मेति धातुः कुत्सितस्मयने अथवा कुस्मेति नाम ततो णिजिः कुस्मयते अचुकुस्मत् कण निमीलने काण
यति अचीकणत् अचकाणत् नवगण्या सूक्तेभ्यो हिंसार्थेभ्यः स्वार्थे णिजिः हिसि हिंसायाम् हिंसयति ज्ञा नियोगे आज्ञापयति अजिज्ञपत् भू
मि श्रीकरण चिन्तनयोः भावयति अबीभवत् लोक लोचृ परिभाषणे नरितः ऋदितः शासे ऋदुपधाया ह्रस्वो न अलुलोकत् अ
लुलोचत् धूञ् कम्पने धूञ् प्रीञोर्नुक् औ धूनयति अदूधूनत॰ ॥ ग्रीश्यन्तुक न्मम्शे ब्विदं ऋमात् ॥ १ ॥ कुस्म नाम्नो वा कुपूर्वात्स्मयते
ईप्रसये डिलोपे समासे च कृते निष्पन्नं कुस्मेति नाम कण निमीलने एकनेत्रनिमीलने एवायं शब्दस्वभावात् काण्यादीनां कणरणभणेति सूत्रेण अडि
ल्यो ह्रस्व इति ह्रस्वो विकल्प्यते अचीकणत् अचकाणत् नवगण्या सुक्तेभ्यो हिंसार्थेभ्यः स्वार्थे णिजिः नवगण्या सुक्ता हिंसार्थाः स्वार्थे णिजिप्रत्य रम ४६
यं लभंते घातयति हिंता रे नोसमानार्थौ भूमि श्रीकरणचिंतनयोः भावयतीति मि श्रीकरोति चिंतनति वेत्यर्थः नरितः ऋद्यस्य सरितं तस्य शासु अनुशिष्टो धू
ञ् प्रीञोर्नुक् औ अनयोर्नुगागमः स्यात् णिजि प्रत्यये धूञ् कंपने॰ ॥

प्री ञ तर्पणे धू ञ् धातुः स्वादौ क्र्यादौ तुदादौ चुरादौ च स्वादौ ह्रस्वश्च तथा चकविरहस्येकाव्ये॥ धूनोति चंपकवनानि धुनोत्यशोकं चूतं धुनाति धुवति स्फुटिता
तिमुक्तं। वायुर्विधूनयति चंपकपुष्परेणून् यत्कानने धवति चंदनमंजरी श्च १ अथादंताः वक्ष्यमाणेषु धातुषु अंत्यावयवो ऽकारो विवक्षितो न तूच्चारणार्थ
इत्यर्थः कथ वाक्यप्रबंधे यतरस्य लोपस्य स्थानिवद्भावान्न वृद्धिः कथयति अग्लोपिनो नाङ्कार्यं अ श्च इ श्च उ श्च आ च तेषां समाहारो ऽग् अग्लोपो लोपो अ
स्यास्तीति अग्लोपी तस्य अङ् उ अग्लोपिनो धातोरङ् निमित्तं कार्यं न स्यात् न त्वि म् अडिलघोह्रस्व इत्युपधाह्रस्वत्वं पूर्वस्येत्वं च लघोर्दीर्घ इति दीर्घः आङ्कार्यं पतगनौ।

प्री ञ तर्पणे प्रीणयति अपिप्रीणत् अथादन्ताः कथ वाक्यप्रबन्धने यतः अल्लोपः स्थानिवत्त्वेन न वृद्धिः कथयति अग्लोपिनो नाङ्कार्यम्।
अचकथत् वर ईप्सायां वरयति अववरत् गण संख्याने गणयति गणेः पूर्वस्य ई द्वा ङ्परे णौ अजीगणत् अजगणत् स्तन गदी देवशब्दे स्तनय
ति गदयति अतस्तनत् अजगदत् पतगतौ वा अन्तः पतयति पतति पना स्वकारं पतयन् स्वकारं अपपतत् अपनीत् वादन्त इत्येके पा
तयति अपीपतत् रच प्रतियत्ने रचयति सूत्र वेष्टने सूत्रयति असुसूत्रत् मूत्र प्रस्रवणे मूत्रयति कल गतौ संख्याने च कलयति स्पृह ईप्सा
यां स्पृहयति अपस्पृहत् भाम क्रोधे भामयति अबभामत् सूच पैशुन्ये सूचयति ऊन परिहाणौ ऊनयति जिनिमितः स्वरादेशो हि त्वे कर्तव्ये स्थानिवत् औ
ननत्॥

वा अन्तः वा ऽदन्त इत्येके आद्येपनयति पतति अनेकस्वरत्वात्कासादिप्रत्ययादित्याम् पनांचकार यतः इत्यल्लोपः अपतीनत् द्वितीये तु पातयति अपीपतत् स्तन
गदी देवशब्दे स्तनादेर्ध्वनादि इतुरितीनुः स्तनयित्नुर्बलाहकः सप्रत्यये तु स्तनयिषति रच प्रतियत्ने प्रतियत्नो गुणाधानम् स्पृह ईप्सायां आप्तुमिच्छा ईप्सा भाम क्रोधे अबभाम
दित्यत्र अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वात् णौ अडिलघोह्रस्व इति ह्रस्वो न सूच पैशून्ये पिशुनो दुर्जनस्तत्कर्म पैशून्यं लुङि असुसूचत् ऊनपरिहाणे जिनिमितः स्वरादेशो हि
त्वे कर्तव्ये स्थानिवत् जिप्रत्ययो निमित्तं यस्य ईदृशः स्वरस्थानिको य आदेशः स स्थानिना तुल्यः स्थानिवद्भवति द्वित्वे कर्तव्ये स्वरादेः परस्य तेनेन नशब्दस्य द्वित्वं ऊनरखं

हिहि॰ मप॰ ओं नमः॥

सि॰चं॰ अर्थेद्र याचनेकथादिषु उपधावृद्धिदीर्घपूर्वैत्वविरहेणभामप्रभृतीनामुपधाह्रस्वस्यनिषेधेनगृहमृगप्रभृतीनामुपधागुणस्यचव्यावर्त्तनेनाःदंतत्वंसार्थकं
आ॰३॰ इहत्वःदंतत्वेप्रागुक्तफलाभावान् किमर्थमदंतत्वमुच्यतेवोपदेवस्तुधातोर्नामिनइतिवृद्धौकृतायांराणेतोऔपुकिअर्थापयतेइतिरूपमाहशाकटायनस्तुकथादीनांस
४७ र्वेषांपुकमाहतन्मतेकथापयतिगणापयतीत्यादि॥ इतिचुरादयः॥ धातोःप्रेरणेप्रयोजकःप्रेरकःसचचेतनाचेतनसाधारण्येनविवक्षितःसचक्वचित्सिद्धःक्वचित्
फलरूपःदेवदत्तःपाचयतिगमयतीत्यादौसिद्धःभिक्षावासयतिसंग्रामोवासयतीत्यादौतुफलरूपःतस्यव्यापारःप्रेरणंभृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्त्तनाप्रेरणमाज्ञेत्यर्थः
धातोर्णिःप्रत्ययःस्यात्प्रेरणेऽर्थेननुयदिधातोःप्रेरणेणिर्भवतिलोट्चनदाजेलोट्अपर्यायतास्यात्ननतर्हिदानींपृच्छतुभवानितिवक्तव्येप्रयच्छयतीतिणिप्रत्यये

अर्थेद्र याचनेअर्थयतेआर्तथतसंग्राममनाद्रयुद्धेअससंग्रामत्‌अन्धदृष्टुपघातेअन्धयतेअन्धयति।आन्दधत्।अङ्कअंगपदे
लक्षणेचअङ्कअङ्कत्।आजगत्॥ इतिचुरादयः॥ धातोःप्रेरणेधातोःप्रयोजकव्यापारेऽर्थेणिप्रत्ययःभवन्तम्प्रेरयतिभावयति।
भावयतेभावयाञ्चकारअङ्कसयोःपूर्वस्योकारस्येत्वंपवर्गयलजकारेष्ववर्णपरेषुपरतःअबीभवत्॥ नापिप्रयुज्यतेतिचेन्मैवंप्रयोज्यप्रवृत्त्युप
हितायाप्रयोजकनिष्ठप्रवृत्तिःसाणिप्रत्ययस्यार्थःप्रयोज्यप्रवृत्त्यनुपहितादप्रयोजकप्रवृत्तिस्तुलोडर्थइत्युभयोर्भेदःउक्तंचद्रव्यमात्रस्यतुप्रैषेप्रच्छादेर्लोड्विधीय
तेसक्रियस्ययदिप्रैषःसतदाविषयोणिचःभवन्तंप्रेरयतिभावयतिणित्वरितेनउभेइत्युभयपदेभावयतेभावयेत्भावयेनभावयतुभावयतांअभावयत्अभावयत
कासादिप्रत्ययादित्यामभावयांबभूवभावयाञ्चक्रेणेरितिणिलोपःभाव्यात्भावयिषीष्टभावयिताभावयिष्यतिभावयिष्यतेअभावयिष्यत्अभावयिष्यतअङ्कसयोः
पूर्वस्योकारस्येत्वंपवर्गयलजकारेष्ववर्णपरेषुपरतःद्वित्वरूपस्यउतइत्वंभवतिअवर्णःपरोयेभ्यस्तेऽवर्णपरास्तेषुपवर्गयलजेषुपरेषुअवर्णपरेषुकिंबुभूषतिपवर्ग राम
यलजेषुकिंऊर्णुनुविषतिभूसन्नायांएरङ्द्विश्चेतिअडिकृतेद्वित्वेचभूभूइतिजातेननउत्तरस्यवृद्ध्यावादेशौततोःडिलघोह्रस्वइतिह्रस्वेकृतेअङ्कसयोरितिपूर्वस्येत्वं ४७

मूङ् बन्धने अमीमवत् युमि श्रणे अयीयवत् रु शब्दे अरीरवत् लूञ् छेदने अलीलवत् जु गतौ सौत्रोयं धातुः अजीजवत् स्रवति शृणोति द्रवति प्रवति प्लवति च्यव
तीनाम् अङ्परयोः पूर्वस्येत्वं वाऽवर्णपरे धात्वक्षरे परे स्रु गतौ श्रु श्रवणे द्रु गतौ प्रुङ् च्युङ् गतौ अक्षरशब्दोऽत्रावर्णपरः अवर्णपरे किं शुश्रूषति अपिप्रवत् अपुप्रवत् अ
चिच्यवत् अचुच्यवत् ज्ञानात् ञिः स्वार्थे ज्ञानाद्धातोर्ञिः स्यात् प्रेरणे अपवादत्वात् वृद्धिं बाधित्वा ञेरिति ञिलोपः चोरयति लुङि अङि लघोर्ह्रस्व इति ह्रस्वः लघोर्दीर्घ इ
ति दीर्घः नन्वग्लोपित्वात् ह्रस्वयोरप्यसंभवः अचुचोरदित्येव रूपं स्यात् उच्यते अङ्गासिद्धस्य ञेर्निमित्तत्वेनाश्रयणान्नासंभवः हनो घत् ञिति णिति च प्रत्यये हन्तेर्घ दा

मूङ् बन्धने मावयति अमीमवत् यावयति अयीयवत् अरीरवत् लावयति अलीलवत् अजीजवत् स्रवति शृणोति द्रवति प्लवति प्रवति च्य
वतीनाम् अङ्परयोः पूर्वस्येत्वम् वाऽवर्णपरे धात्वक्षरे परे। असिस्रवत् असुस्रवत् अशिश्रवत् अशुश्रवत् अदिद्रवत् अदुद्रवत् अपिप्रवत्
अपुप्रवत् अपिप्लवत् अपुप्लवत् अचिच्यवत् अचुच्यवत् नरितः अशशासत् अडुढौकत् ज्ञानात् ञिः चोरयति अचूचुरत् हनो घत् ह
न्तेर्घं दादेश इणवञ्ञिते ञ्णिति घातयति अजीघनत् शदेरगतौ तो औ शातयति अशीशतत् गतौ तु शादयति अशीशदत् रानो औ पुक्
पुकि गुणः अर्पयति आर्पिपत् दापयति अदीदपत् धापयति अदीधपत् स्थापयति तिष्ठतेरड्डुपधाया इत् अतिष्ठिपत् ॥ ६ ॥

देशः स्यात् इण् प्रत्यये णप्प्रत्यये च परे न घातः घञ् घातकः वुण् ञ्णिति किं हंना शदेरगतौ तो औ शदे औतौ तो ना देशः स्यात् न तु गतौ शातयति गतौ तु गाः शादयति गो
विंदः गमयतीत्यर्थः ऋ गतौ अस्य रा तो औ पुगित्यं नरंगत्वात् दादौ पुक् रूप श्वाड्गुणः पुकि गुणः पुगागमे परे गुणो भवति अर्पयति लुङि स्वरादेः पर इति पिइस्य द्वित्वे
ञेरिति ञिलोपे च आर्पिपत् डुदाञ् दाने अङि लघाविति ह्रस्वे इत्वे च कृते लघोर्दीर्घ इति दीर्घत्वं अदीदपत् डुधाञ् धारणादौ अदीधपत् ष्ठा गतिनिवृत्तौ रानो
आविति पुकि स्थापयति तिष्ठतेरड्डुपधाया इत् तिष्ठतेरुपधाया इत्वं स्यात् अङ्प्रत्यये स्थापीत्यत्रान इत्वं न तो द्वित्वादि अतिष्ठिपत् तिष्ठतेरिति निपातनिर्देशो यङ्लुकि नि

सि॰ चं॰ पादेर्युक् स्याद् णौ परे पापाने लुग्विकरणालुग्विकरणयोरिति परिभाषया पा रक्षणे इति नेह गृह्यते तेन स्यात् पालयतीति रूपं शो तनूकरणे छो छेदने षो अन्तकर्म्मणि व्ये

आ॰ ३॰ अस्मद्यो या व्ये ज संवरणे वे ज तन्तुसंताने पाययति पिबतेरङि पूर्वस्येकार उपधालोपश्च पिबतेः पूर्वरूपस्य इत्त्वम् उत्तररूपस्योपधाया लोपश्च स्यात् अङि परे पापीत्य

४८ त्र पापशब्दस्य द्वित्वे हलादिः शेष चेत्त्वम् उत्तरत्राकारलोपः इहाभ्यूलोपित्वाद् लघुत्वाच्च इत्त्वदीर्घयोः प्राप्तावीत्वं अपीप्यत् शाययति अशीशयत् छाययति

ह्रस्वाभावान्न दीर्घः अचिच्छयत् शाययति अशीशयत् साययति असीषयत् व्हाययति व्हयते ण्यन्तस्याङ्सयोः संप्रसारणयुगः भावश्च व्हे ञः संप्रसारणयु

गभावश्च स्यात् अङ् सौ परौ यस्मात् सोऽङ्सपरस्तस्मिन् णौ परे व्हायीत्यत्र पूर्वसंप्रसारणे युगभावे च कृते ह्वस्य द्वित्वादि उत्तरत्र उरुहो आवादेशे च कृते व

पादेर्युक् पा शो च्छो सो व्हे ज व्ये ज वे ञां युक् णौ पाययति पिबतेरङि पूर्वस्येकार उपधालोपश्च अपीप्यत् शाययति अशीशयत् छा

ययति अचिच्छयत् साययति असीषयत् व्हाययति व्हयते ण्यन्तस्याङ्सयोस्सम्प्रसारणं युगभावश्च अजूहवत् अजुहावत्

व्याययति अविव्ययत् वाययति अवीवयत् पाते र्णौ लुक् पालयति अपीपलत् प्रयोजकात् स्मये र्णौ स्मयते रात्वम् भी स्मिभ्यां ण्यन्ताभ्यामा

त् प्रयोजकाच्चेद्भयस्मयौ जटिलो विस्मापयते व्यसिष्मयत भियः स्वरस्यात्त्वम् वा तद्भावे षुक् णौ हेतौ श्चेद्भयम् मुण्डो भापयते भीषय

ते अबीभयत अबीभिषत ॥ ९ ॥

णरणेति ह्रस्वे लघोरिति दीर्घे च अजूहवत् ह्रस्वाऽभावे अजुहावत् पाते र्णौ लुक् लुगागमः स्यात् राणो णौ पुक्ति तिप्

कोपवादः लुगागमस्य पुङ् निरन्तरेव फलं पालयतीति रूपस्य पालरक्षणे इति धातुनापि सिद्धेः प्रयोजकात् स्मये र्णौ स्मयते रात्वं स्मयजनकः प्रयोजकश्चे

तस्मिन् आत्वं स्यात् णौ परे भी स्मिभ्यां ण्यन्ताभ्यामात् प्रयोजकाच्चेद्भयस्मयौ भयस्मययोर्जनकः प्रयोजकश्चेत् ण्यन्ताभ्यां भी स्मिभ्यामात्मनेपदं स्यात् राम

भियश्चात्वं तद्भावे षुक् णौ हेतौ श्चेद्भयं भयजनकः प्रयोजकश्चेद् ह्रियो वाऽकारः आत्वाभावे षुगागमश्च स्यात् णौ ॥ ९ ॥ ९ ॥ ७ ॥ ९ ॥ ४८

त्रिभी भये इत्यस्मानेनात्वेरानो ञाविनि पुकि चमुंडो भापयते भीषयते जटिलो विस्मापयते प्रयोजकाद्भयस्मयाविरपुल्लेर्नैहकुंचिकयैनंभापयति विस्मापयति ॥ रुहे
रौ ऽपोवारुहे हस्यवापकारः स्यात् ञौपरे रुह बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च रूपविमोहने इति दैवादिकस्य धातूनामनेकार्थत्वा ज्ञन्मनिरुक्तौ नुसूत्रं स्पष्टार्थं कृपूसामर्थ्ये उपधाकृ
वर्णस्येति ऋद्भावे अडिः लघोर्हे स्वइति पूर्वस्येकारः लघोर्दीर्घ इति दीर्घत्वे कृपो रो ल इति लत्वे च अचीक्लृपत् वृतु वर्तने अवीवृतत् मृजूष् शुद्धौ अमीमृजत् पक्षे ममार्जेर्वृद्धिरिति वृद्धौ
अममार्जत् इङ् क्रीजीनामात्वे ञौ इङः अध्ययने इङ्क्रौ अद्व्यविनिमये जि जये अचिक्रपत् अजीजयत् अङ्सपरे ञौ इङो गाङ् वा अध्यजीगपत् पक्षे स्वरादेः परइति पिश
ल्पस्यहित्वे अध्यापिपत् ह्री ज्ञी री क्नूयी क्ष्मायीनां ञौ पुक् गुणश्च एषां पुक् ञौ ह्रीलज्जायां व्ली वरणे री ङ् क्षये क्नूयी शब्दे उंदे च क्ष्मायी विधूनने यवयोर्वसे हकारे च

रुहेञौ पो वा रोपयति अरूरुपत् रोहयति अरूरुहत् कल्पयति अचीक्लृपत् अचक्लृपत् वर्तयति अवीवृतत् अववर्तत् मार्जयति अ
मीमृजत् अममार्जत् इङ्क्रीजीनामात्वं ञौ अध्यापयति अध्यापिपत् अङ्सपरे ञौ इङो गाङ् वा अध्यजीगपत् क्रापयति अचिक्रपत्
जापयति अजीजपत् ह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्मायीनां ञौ पुक् ह्रेपयति अजिह्रिपत् व्लेपयति अविव्लिपत् रेपयति अरीरिपत् यवयोर्वसे हकारे च
लोपः क्नोपयति अचुक्नुपत् क्ष्मापयति अचिक्ष्मपत् दुषे ञौ दीर्घः दूषयति अदूदुषत् स्फायो वः ञौ स्फावयति अपिस्फवत् अङ्इडुप्रमे अइ
यति आड्डिडत् अर्च पूजायाम् अर्चयति आर्चिचत् उन्दी क्लेदने उन्दयति औन्दिदत् उब्ज आर्जवे उब्जयति औब्जिजत् द्रापयति अदि

लोपः यकारवकारयोर्लोपः स्यात् वसप्रत्याहारे हकारे च परे दुषे ञौ दीर्घः दुष्यतेरुपधाया ऊत्स्या ञ्जौ दूषयति दुषवैकृत्ये दिवादिः ञौ किं दोषः वा चित्तविरागे चित्तो
संज्ञाने इत्यस्मात् क्तः चित्तं विरागो ऽप्रीतिना दूषयति दोषयति वा चित्तं कामः चित्तं दुष्यन्निस्नानसंध्यादौ विरक्तं भवतीति न प्रयुंक्ते इत्यर्थः स्फायो वः स्फायो वत्वं स्यात्
ञौपरे अङ्डुडुप्रमे स्वरादेः पर इति दि शब्दस्य हित्वे आड्डिडत् अर्च पूजायां आर्चिचत् एधवृद्धौ उपधाह्रस्वो हित्वात्प्रागेव भवतीति नोधिशब्दस्य हित्वे माभवानिदिध
त् उंदी क्लेदने दि शब्दस्य हित्वे औन्दिदत् उब्ज आर्जवे उपदेशे दकारोपधोयं हित्वविषये स्वरान्यरा इति निषेधान् जि शब्दस्य हित्वे हलेनेनतो निपातनाद्दस्वः द्राकुत्सायां पूर्वे उपधा

सि·चं· रमिलभोः स्वरेत मनत्वः पलिटोः स्वरे विं आरब्धं अपलिटोः किं रभतेरे भेर भराभस्येडु लभष्प्राप्तौ अररंभन् अललंभन् हिगतौ वृद्धौ च पूर्वाद्दिनो नेरिति सूत्रेन लङौत्सुके
आ·उ· पीत्वं न अजीहयन् स्मृचिंतायां अङि·लघाविति ह्रस्वः स्मृ दृत्वरेति पूर्वस्याः त् अससमरन् दृविदारणे अत्रापि पूर्वस्यात् अदद्दरत् नपरत्व सामर्थ्यादत्र लघोर्न दीर्घः वे
४९ ष्टि चेष्टोः पूर्वस्या त्वं वाऽङि· अनयोः पूर्वरूपस्याऽत्वं वास्याद्दङ् प्रत्यये परे वेष्ट वेष्टने चेष्ट चेष्टायां भ्राजृ दीप्तौ भ्राजभ्लाशेत्यादिना वा उपधा ह्रस्वः अबिभ्रजत् अबभ्रा
जत् कणरणभणश्रणलुपहेड् व्हे ञ्वाणिलोटि लोठि लोपीनां वा ह्रस्वो ङि· कण निमीलने रण शाब्दे भण शब्दे श्रण दाने लुप्लृ छेदने हेठ विबाधायां व्हे अस्पर्द्धायां शब्दे च वाणि

रमिलभोः स्वरेनुम्त्वपलिटोः रंभयति अररम्भत् डुलभष प्राप्तौ लम्भयति लम्भयते अललम्भत् हापयति हापयते अजीहपत् स्मार
यति स्मारयते अससमरत् दारयति दारयते अददरत् वेष्टि चेष्ट्योः पूर्वस्यात्वम्वाङि· अविवेष्टत् अववेष्टत् अचिचेष्टत् अचचेष्टत् भ्राजृ
दीप्तौ भ्राजयति भ्राजयते अबिभ्रजत् अबभ्राजत् कणरणभणश्रणलुपहेठिव्हे ञ्वाणिलोटिलोठिलोपीनां वा ह्रस्वोऽङि· अचीकणत् अ
चकाणत् अशिश्रणत् अशश्राणत् अलूलुपत् अलुलोपत् अजीहिठत् अजिहेठत् अजूहवत् अजुहावत् अवीवणत् अववाणत् अलू
लुटत् अलुलोटत् अलूलुठत् अलुलोठत् स्वापेस्सम्प्रसारणमङि· असूषुपत् श्वयतेर्ण्यन्तस्य संप्रसारणम्वाऽङ् सयोः अशिश्वयत् अ
शूशवत् जिघ्रतेरुपधाया इद्वाङि· अजिघ्रयत् अजिघ्रिपत्॥ ११ ण्यंतः शब्दे लुठ प्रतिघाते लुप्लृ छेदने लोपीति ण्यंतनिर्देशः लापीति पाठांत
रं लपव्यक्तायां वाचि अचीकणत् अचकाणत् अरीरणत् अरराणत् अबीभणत् अबभाणत् अशिश्रणत् अशश्राणत् अलूलुपत् अलुलोपत् अजीहिठत्
अजिहेठत् स्वापेः संप्रसारणमङि· ञिष्वप शये ण्यंतस्यास्य संप्रसारणं स्यादङि· इह संप्रसारणोत्तरं हित्वं असूषुपत् श्वयतेर्ण्यंतस्य संप्रसारणं वाङ् सयोः संप्रसार राम
णं न दाश्वयं च कार्यं बलवदिति वचनाद्धेतुः पूर्वं संप्रसारणं अलघुत्वान्न दीर्घः अशिश्वयत् अशूशवत् जिघ्रतेरुपधाया इद्वाऽङि· घ्रापीत्यस्यात इत्वं वा स्यात् अङि परे ४९

सिध्यतेरैहलौकिके ऽर्थे स्वरस्यात्वं णौ इहलोके भवः ऐहलौकिकः तस्मिन् ऐहलौकिके ऽर्थे सिध्यतेः स्वरस्यात्वं णौ अन्नं साधयति निष्पादयतीत्यर्थः सिध्यतेरिति निर्देशात् णौ वादिकस्याग्रहणं ऐहलौकिके किं तापसः सिध्यति तत्वं निश्चिनोति तत्वनिश्चय स्यात्मविषयकः स च परलोके उपयुज्यते तं प्रेरयति तापसं तपः लुङि असीषधत् आत्लाभावे असीषिधत् प्रजने वीयतेरात्वं वा णौ वी गति प्रजनादौ आदादिकस्य यकानिर्देशः यकः चिद्रूप स्यंति वेतेरिति वक्तव्ये यकानिर्देशात् ये ओपि ग्रहणं तस्यापि यकि संप्रसारणे वीधातुना समानरूपत्वात् अतो द्वयोरपि प्रजनेऽर्थे आत्वं वा स्यात् तत्रात्वे तदभावे च यद्यपि व्येञः व्यापयतीति रूपं तुल्यं पादेर्येगिति पुकोऽपवादत्वात् पृथग्विधानात् तथापि व्यंतात् क्विपि व्याः व्यौ व्याः आत्वाभावपक्षे व्यैः व्यायौ व्यायः इत्यस्ति विशेषः सूत्रे विभाषाविधानसामर्थ्यात्पक्षे पिसंध्यक्षराणामित्यात्वं न प्रव

सिध्यतेरैहलौकिके ऽर्थे स्वरस्यात्वं णौ अन्नं साधयति असीषधत् अन्यत्र तपः सेधयति असीषिधत् प्रजने वीयतेरात्वं वा णौ वापयति। वाययति वा गाः पुरोवातः गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः चित्तविरागे दुषेर्दीर्घो वा णौ चित्तं दूषयति दोषयति वा कामः इणो णौ वा गमिः गमयति। अजीगमत् आपयति आपिपत् घटादयो मितः घट चेष्टायाम् मितां ह्रस्वः घटयति व्यथयति अविव्यथत् प्रथयति अपप्रथत् प्रस विस्तारे प्रसयति म्रद मर्दने म्रदयति अमम्रदत् स्वद विद्रावणे स्वदयति अचिस्वदत् त्वरयति अतत्वरत्॥ ॥ त्वं नेराती णौ पुगिति पुक् वापयति आत्वाभावे वायपति गाः पुरोवातः गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः इणो णौ वा गमिः बोधने इणो गमिः स्याद्वा णौ अबोधनेऽर्थे अजीगमत् बोधने तु प्रत्याययति प्रतिपूर्वस्येणो ज्ञानार्थता स्वर देः परइति जिसहितस्य द्वित्वं प्रत्याययत् घट चेष्टायां घटादयो मितः तत्फलं तु मितां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वं मितां ज्ञेतानामिणिणमि च वा दीर्घ इति च त्वरसंता घटादयः षित अषित् प्रयोजनं तु षिद्भिदादिभ्योऽङ् इत्यङ् आवतः स्त्रियामित्याप् तेन घटा व्यथा इत्यादि रूपसिद्धिः विघटयति कथं तर्हि कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये इत्यादि घृणु घट संघात इति चौरादिकस्येदं व्यथ दुःखसंचलनयोः अविव्यथत् प्रथ प्रख्याने अपप्रथत् स्मृदृत्वरेति पूर्वस्यात् प्रस विस्तारे अपिप्रसत् अलघुत्वान्न दीर्घः म्रद मर्दने अमम्रदत् स्मृदृत्वरेति पूर्वस्यात् स्वद विद्रावणे अचिस्वदत् जित्वरा संभ्रमे अतत्वरत् स्मृदृत्वरेति पूर्वस्यात् घटादयः षितः षित्वाद् ङ् त्वरा॥ छ॥ छ॥

सि॰ चं॰
आ॰ उ॰
५०

ज्वररोगे अजि ज्वरतइण प्रत्यये अज्वरि अज्वारिणम् प्रत्यये ज्वरं ज्वरं ज्वारं ज्वारं नटनृत्तौ गात्रविक्षेपमात्रं नृतिः अनीनटत् चकत्र तृप्तौ अस्यतृप्तिमात्रे मित्वं परस्मैपदं च अचीचकत् लगे सङ्गे अलीलगत् ज्वल दीप्तौ अजीज्वलत् ज्वलादेर्णः इति णप्रत्यये ज्वालः स्मृ आध्याने उत्कण्ठापूर्वकं स्मरणमाध्यानं दृभ भये दृणन्तं प्रेरयति दरयति भयाद् अन्यत्र दारयति केचित्तु घटादौ स्मृ दृत्वरेति सूत्रे च दृ इति दीर्घस्थाने ह्रस्वं पठन्ति तन्नेति माधवः यद्ययं ह्रस्वान्तो भवेत् तर्हि शॄदॄ प्रां ह्रस्वो वेति सूत्रे ह्रस्वविकल्पविधायके दृग्रहणमनर्थकं स्यात् नॄ नये नयाद् अन्यत्र नारयति श्रा पाके श्रपयति विक्लेदयतीत्यर्थः पाकाद् अन्यत्र श्रापयति स्वेदयतीत्यर्थः मारणतोषण निशामनेषु ज्ञा एव वाऽर्थेषु जानातिर्मित् शम आलोचन इत्यस्मान्निष्पन्नत्वात् निशामनं चाक्षुषं ज्ञानमिति माधवः ज्ञापनमात्रमित्यन्ये निशानेष्विति पाठान्तरं निशानं

ज्वर रोगे ज्वरयति नट नृत्तौ नटयति अनीनटत् चकत्र तृप्तौ चकयति लगे सङ्गे लगयति ज्वल दीप्तौ प्रज्वलयति स्मृ आध्याने स्मरयति असस्मरत् दृ भये दरयति अददरत् नॄ नये नरयति अनीनरत् श्रा पाके श्रपयति अशिश्रपत् मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा ज्ञपयति कम्पने चलिः चलयति शाखां वायुः अन्यत्र शीलं चालयति मदी हर्षदैन्ययोः मदयति हर्षदैन्ययोः किम् मादयति। ध्वन शब्दे मित् ध्वनयति अदिध्वनत् जनी जॄष् क्नसु रञ्जोऽमन्ताश्च जनयति जरयति क्नसु कौटिल्ये दीप्तौ च क्नसयति ०॥ ६॥

तीक्ष्णीकरणं पशुं संज्ञपयति मारयतीत्यर्थः विज्ञं विज्ञापयति संतोषयतीत्यर्थः संज्ञपयति रूपं माधवमते दर्शयतीत्यर्थः मनां नरेन्तु बोधयतीत्यर्थः प्रज्ञपयति शरं तीक्ष्णीकरोतीत्यर्थः कथं तर्हि विज्ञापना भर्तृषु सिद्धिमेतीति नतत् ज्ञापयत्याचार्य इति चाऽत्र ज्ञा धातो ज्ञौ मित्वान् ह्रस्वेन भवितव्यमिति शृणु माधवमते चाक्षुषज्ञाने मित्वाऽभावात् ज्ञापनमात्रे मित्वमिति मते तु ज्ञानियोग इति चौरादिकस्य धातूनामनेकार्थत्वाद्धो ध्यं कम्पने चलिः चलयति शाखां कम्पनाद् अन्यत्र तु शीलं चालयति अन्यथा करोतीत्यर्थः हरतीत्यर्थ इति स्वामी सूत्रं चालयति क्षिपतीत्यर्थः मदी हर्षदैन्ययोः मदयति हर्षयति ग्लेपयति वा दैन्यं करोतीत्यर्थः अन्यत्र मादयति चित्तविकारमुत्पादयतीत्यर्थः ध्वन शब्दे ध्वनयति घंटां अन्यत्र ध्वानयति अस्पष्टाक्षरमुच्चारयतीत्यर्थः जनी जॄष् क्नसु रञ्जोऽमन्ताश्च॥ ६ ॥॥

राम
५०

जनी प्रादुर्भावे। जृष वयोहानौ। क्नसु ह्वरणदीप्त्योः। त्रयोऽपि दिवादयः। रंज रागे। दैवादिको भौवादिकश्च। अमंताः। कमिगम्यादयः। जृषिति षित्त्विदं शाङ्र्गीर्यतेर्ग्रहणं जॄणाते
स्तु जारयति॥ ॥ रंजेर्णौ मृगरमणे नलोपः। रंजेर्नस्य लोपः स्यात् णौ परे आखेटेऽर्थे। रजयति मृगान्। मृगेति किं। रंजयति पक्षिणः। रमणादन्यत्र तु रंजयति मृगान् तृणदानेन
शमुदमु उपशमे दैवादिकौ। अशीशमत्। अदीदमत्। ज्वलह्वलह्मलनमामनुपसर्गाद्वा। ज्वल दीप्तौ। ह्वल ह्मल संचलने इति त्रयाणां पूर्वं घटादौ पठितत्वात् नमेस्तु अमंत
त्वात्प्राप्ते विभाषेयं। उपसृष्टेषु नित्यं मित्त्वं। प्रज्वलयति। कथं तर्हि प्रज्वालयति उन्नामयतीति। घञंतान्नाम्नो णिजि डिलुरणे इति णौ बोध्यं। कथं संक्रामयति विश्रामयती
ति च। मान स्यसेटो न वृद्धिरिति वृद्धिनिषेधात् घञि क्रमः श्रमः इत्येव भवति न तु क्रामः श्रामः इति पूर्वोक्तसमाधानस्यात्राऽसंभवात्। पृथक्प्रश्नः। शृणु घञंताभ्यां क्रमश्रमा

र्‍ञ्जेर्णौ मृगरमणे नलोपः। रजयति मृगान्। अरीरजत्। अन्यत्र वस्त्रं रंजयति। अररंजत्। शमयति। दमयति। ज्वलह्वलह्मलनमामनुपसर्गाद्वा। ज्व
लयति ज्वालयति। ह्वलयति ह्वालयति। ह्मलयति ह्मालयति। नमयति नामयति। उपसर्गे तु प्रह्वलयति। ग्लास्नावनुवमां च। ग्ला
पयति ग्लपयति। स्नपयति स्नापयति। वानयति वनयति। वामयति वमयति। न कम्यमिचमां। कामयति। अमयति। आमयति। आमिमत्।
चामयति। शाम्यतिर्दर्शने मित्त्वं। निशामयति रूपम्॥ ॥भ्यां स्वार्थे णिचि क्रामश्रामशब्दौ स्तः। ताभ्यां णिजि डिदिति णिप्रत्यये संक्रामयति विश्रामयतीति सिद्धं।

ग्लास्नावनुवमां च अनुपसर्गादेषां मित्त्वं वा। आद्ययोरप्राप्ते वनेर्घटादित्वात्प्राप्ते वमेरमंतत्वाच्च प्राप्ते विभाषा। ग्लापयति ग्लपयति। स्नापयति स्नपयति। वानयति वनयति
वामयति वमयति। न कम्यमिचमां। अमंतत्वात्प्राप्तं मित्त्वमेषां न स्यात्। शाम्यतिर्दर्शने मित्त्वं। निशामयति रूपं। अन्यत्र प्रणयिनो निशमय्य वधूः कथाः। कथं तर्हि निशामय
तदुत्पत्तिं विस्तराद्गदतो ममेति। शृणु। शम आलोचने इति चौरादिकस्यैव धातूनामनेकार्थत्वात् श्रवणे वृत्तिः। यथा शाम्यतिर्निशामयतीत्यादौ दर्शनेऽप्युच्यते तेन यच्चुरा
दिः शम धातुरपि श्रवणे भविष्यतीति॥ ॥ यच्छतिर्भोजनतोऽन्यत्र मित्। यम उपरमे इत्ययं धातुर्भोजने मित् अन्यत्र तु न। आयामयति। द्राघयति। व्यापारयतीति वेत्यर्थः। भोजने तु यम
यति ब्राह्मणान्। भोजयतीत्यर्थः। स्खदिरवपरिभ्यां मित्। घटादित्वात्प्राप्तं मित्त्वं न। अवाचि सवदत् ईष्यते स्खलनी योद्विः तृतीयव्यंजनस्थेनिपक्षे ससस्वरस्य ककारस्य द्वित्वं ऐर्घ्य्यन्तृनी

ये कस्वरस्येति पक्षे तु तृतीयाभावेन प्रकृतवार्त्तिकाप्रवृत्तेः स्वरादेः परः इति द्वित्वे षकार एव पूर्वं श्रूयते हसादिः शेषात् ऐर्षिष्यत् तृतीयहसपक्षे षस्य द्वित्वं वारयितुमिदं तृती
येकस्वरस्येति पक्षे तु स्वरादेः परः इत्यस्यापवादत्वेन सान्ते प्रवर्त्तते॥ इति ण्यन्तप्रक्रियायां इच्छायामात्मनः सः इच्छायाः कर्तुराक्षेपात् इच्छाकर्त्रा इष्यमाणं वस्तु यदि स्वसं
बंधित्वेनैव इच्छति तदा धातोः सप्रत्यय इत्यर्थः क्रियारूपत्वेन कर्तारं विनाऽनुपपन्नत्वात् तेन शिष्याणां पठनमिच्छति गुरुरित्यादौ सो न द्विःस्वसप्रत्ययान्तस्य धातोर्द्वित्वं
स्यात् कर्म्मनियतत्वादिषिकर्मेति लब्धं धातोः प्रत्ययविधानात् तदर्थत्वं लब्धं तेन इषिकर्म्मार्थवाचकाद्धातोरिच्छायां सप्रत्ययः स्यात् तुमुन्तु स्वार्थिकः साध्यावस्थां क्रिया
माह स च लौकिके वाक्ये प्रयुज्यते केवलस्य धातोः प्रयोगानर्हत्वात् अलौकिके तु धातुमात्रं प्रयुज्यतेऽतः तुमः कथं लोप इति नाशंक्यं अत्रात्मशब्दस्तु स्वशब्दस्य पर्यायः

यच्छति निर्भोजनतोऽन्यत्र मित्त्वम्। आयामयति। भोजने तु यमयति विप्रान्। स्वदिरवपरिभ्यां मित्त्वम्। अवस्वादयति। परिस्वादयति। ईर्ष्य अक्षान्तौ। ईर्ष्य
यति। ईर्ष्यतेस्तृतीयो द्विः। तृतीयो हस एकस्वरो वा। ऐर्ष्यियत्। अडि तु स्वरादेः परः। ऐर्षिष्यत्। द्वितीयपक्षे सान्ते। ईर्ष्यिषिषति। तृतीय एकस्वरप
क्षे सान्ते प्रवर्तते। ण्यन्ते तु तृतीय एकस्वराभावादित्यर्थः॥ इति ण्यन्तप्रक्रिया॥ इच्छायामात्मनः सः। धातोरात्मनः इच्छायामर्थे सप्रत्ययो भवति द्वि
श्च। आत्मनः भवितुमिच्छति बुभूषति। बुभूषाञ्चकार। अबुभूषीत्। वुसे। उवर्णान्तादिवर्णान्ताद्ग्रहिगुहिभ्याञ्च परस्य सस्य नेट्। नाऽनिटि से। इडुङ्जिते
((सप्रत्यये गुणो न। से दीर्घः॥

संबंधसामान्ये षष्ठी आत्मनः स्वस्येत्यर्थः स्वशब्दे हि इषिकर्त्रैव गृह्यते वुः से उश्च आ चेति कृतस्मात् वुः सौत्रं पुंस्त्वं च र्वर्णो वर्णौ ता
भ्यां ग्रहिगुहिभ्यां च सस्य नेट् ग्रहेर्नित्यं संप्राप्ते गुहेर्विकल्पेन प्राप्ते निषेधोयं भूसनायां सप्रत्यये द्वित्वे च हृस्वत्वे च बुभूषति नाऽनिटि सेन इट् इट्यसत्योऽनिवृत्तस्मिन् से इत्व
स्य विशेषणं बुभूषितबुभूषतुः अबुभूषत् कासादिप्रत्ययादित्याम् बुभूषां चकार बुभूष्यात् सिसनासीस्यपामितीट् बुभूषिता बुभूषिष्यति अबुभूषिष्यत् अबुभूषीत्

अनइट्टइनीर्य्वो विंहसेइति दीर्घः नरितुमिच्छति नितीर्षति गुहू संवरणे सप्रत्यये ढ्ले च हो ढ इति ढत्वं आदिजवानामिति घत्वं षढोः कः सेइति कत्वं किलाष्यः सःइनि
षत्वं जुघुक्षति सेदीर्घः स्वरांतस्य धातोर्दीर्घः स्यात् सप्रत्यये आदौ दीर्घस्ततनइटूचिकीर्षति चिनोतेः सणादौ किर्वेति किः चिकीषति चिचीषति सपरो क्षयो र्जे गिरिति
गिः सेदीर्घइति दीर्घः जिगीषति पूञ् पवने पुपूषति बुः सेइती डुनड्ड पचष् पाके पक्तुमिच्छति पिपक्षति यः सेइति पूर्वस्येकारः पा पाने पातुमिच्छति पिपासति मृहिंसा
यां पोकविस्पुर्य्वो विंहसेइति दीर्घः मुमूर्षति पृ पालनादौ पुपूर्षति भृ भर्त्सनभरणयोः बुभूर्षति रुद्विद्मुषग्रहिस्वपिप्रच्छिभ्यः सः कित् रुद सा ह चर्यां हि नेरेव ग्रहणं रु
दविद मुषाणां त्रयाणा मिवर्णोपधादिति विकल्पे प्राप्ते ग्रहिस्वपिप्र च्छीनां तु सस्य कित्वस्याः प्राप्ते वचनं अत्र गुणाभावः संप्रसारणं च कित्वस्य फलं ग्रहामिति संप्रसारणं
ग्रहीतुमिच्छति जिघृक्षति ञिष्वप् शये यजां यवराणामिति संप्रसारणं सुषुप्सति कृगृदृधृप्रच्छिभ्यः सःसेइट् कृ हिंसायां गृ निगरणे दृङ् आदरे धृङ् अवस्थाने एतौ तुदा

अज्झनइटूचिकीर्षति चिचीषति चिकीषति यसे पिपक्षति पिपासति ।मुमूर्षति रुदविद मुषग्रहि स्वपिप्रच्छिभ्यः सः कित् रुरुदिषति विविदिष
ति मुमुषिषति हो ढः आदिजवानामिति षढोः कः से ग्रह उपादाने ग्रहीतुमिच्छति जिघृक्षति सुषुप्सति कृगृदृधृप्रच्छिभ्यः सस्येट् चिकरिष
ति जिगरिषति जिगलिषति दिदरिषते दिधरिषते पिपृच्छिषति अत्तुमिच्छति जिघत्सति हनिङोः सेदीर्घः जिघांसति॥

।। दीप्रच्छत्यीप्यायां ए
भ्यः सप्रत्ययस्येट् चिकरिषति वुः सेइति निषेधे प्राप्ते विधानं इट् वृङ् वृञ् ऋदंतानामिति दीर्घो नेशे भाष्यकारेणानुक्तत्वात् जिगरिषति जिगलिषति गिरतेः स्वरस्य
लो वेति वा लः आदृ आदरे स्यात्मनेपदं दिदरिषते दिधरिषते कयसु द्विधीर्षुरिति भौवादिकयो ईङ् धृञोरिति गृह्णाण सेदीर्घ इति दीर्घे अज्झनइरितीर्य्वो विंहसेइति दीर्घे उ
द्विधीर्षुः ग्रहामिति संप्रसारणं रुदविदेति सस्य कित्वात् पिप्रच्छिषति अद भक्षणे सिसयोरदे घस्लृ लिदितु वेति घसनैकस्वरादनुदात्तादिति नेट् सस्तोः अपीति सस्य त
कारः अत्तुमिच्छति जिघत्सति हनिङोः सेदीर्घः पूर्वाद्धंतेर्हस्य घ इति घत्वं जिघांसति सूत्रेस्वरादेशस्य गमेर्दीर्घ इति वक्तव्यं तेन गच्छतेर्न दीर्घः जिगंस्यते समो गमृच्छी
त्यात्मं जिगंसते तेन इण इक् इङां स्थाने यो गमिस्तस्य दीर्घः स्यात् इणि को सुकर्मीक्तौ जिगांस्यते अधिजिगांसते इत्यादि अत इङ् स्थाने उक्तं व्याख्येयं॥ ९ ॥

सि॰चं॰ इङः सेगमइङोगमिः स्यात्सप्रत्ययेइङ् अध्ययनेसांतात्पूर्ववदात्मनेपदं स्वपूर्वोयोधातुस्तेनतुल्यं सांतादप्यात्मनेपदं स्यात् तेनङित्वादात्मनेपदं हनिङो
आ॰उ॰ रितिदीर्घः अधिजिगांसतेगमेः सस्येड्नाति आतिकिंइणगनौजिगास्यनेकर्मण्यपात् यः सेइतिपूर्वस्यात इत्षत्वं जिगमिषति इस्सेएषांस्वरस्येसस्यात् पूर्वस्य चलो
५२ पः अनिटिसेदेपृशोधनेदाप्लवनेआभ्यांविनादाणदानेभ्वादीपं देङ् पालनेभ्वादावात् ड़ुदाञ् दानेहुादौ दो अवखंडनेदिवादौ पंएषांदारूपं धेट् पानेभ्वादौ पं डुधाञ्
धारणेहुादावात्ये अनयोर्धीरूपं रभराभस्येड्लभषप्राप्तौशक्लृशक्तौस्वादीपंशकमर्षणेदिवादात्येपदगतौपत्लृपतनेडुमिञ् प्रक्षेपणेमीङ् प्राणिवियोगेदिवादावात् मीञ्
हिंसायांक्र्यादावात्येमामानेअदादीपं माङ् मानेहुादौवादौचात् मेङ् प्रणिदानेभ्वादावात् दोदाणोः सस्तोनपीतिसस्यतः दित्सतिदेङ् दित्सतेदाञ् दित्सतिदित्सतेधे

इङः सेगमस्सान्तात्पूर्ववदात्' अधिजिगांसतेगमेः सस्येड्नाति' जिगमिषति इस्से अपिह्रा धार भल भशक्लृपत् पद मिमी माङ् मेङांस्वरस्येस'
अनिटि सेप रेपूर्वस्य च लोपः' दित्सति धित्सति' रभराभस्ये स्कोराद्योश्च खसे च पाङ्ग सानाम्' रिप्सते' लिप्सते शिक्षति पित्सते' पततनदरिद्रा
भ्यः सस्येड्वा पिपतिषति पित्सति' डुमिञ् प्रक्षेपणे मित्सति मित्सते मीञ् हिंसायाम्' मित्सति मित्सते' मामाने मित्सति' मेङ् प्रणिदाने माङ् मेङो' मि
त्सते' आप्नोतेरीः' आप्नोतेरात ई स्से पूर्वलोपश्च' ईप्सति' अशेरनायो वा' अशेरिच्छायाम्वानायप्रत्ययः' अशनायति' अशिशिषति' तितनिषति।

इधित्सति धाञ् धित्सति धित्सते रभस्कोरिति सलोपः खसे च पाइति भस्य षत्वं रिप्सते शक्लृ स्कोरिति सलोपः षत्वं शिक्षति शक्लृ शिक्षति पित्स तेपत्लृपततनदरिद्राभ्यः
सस्येड्वा एभ्यः परस्य सप्रत्ययस्य वा इड् भवति स्कोरिति सलोपः पित्सति इट्पक्षे यः सेइति पूर्वस्येत् पिपतिषति डुमिञ् मीञ् ओः सस्तोऽनपीति सस्यतः मित्सति मित्स
ते माङ् मेङो मित्सते मा मित्सति आप्लृव्याप्तौ आप्नोतेरात ईः से पूर्वलोपश्च आपेरात ईत्वं पूर्वलोपश्च स्यात् सप्रत्यये आप्तुमिच्छति ईप्सति अश भोजने अशेरनायो वा राम
सस्यापवादः पक्षे सस्येड्स्वरादेः परइति शिस शब्दस्य द्वित्वं इसइति सप्रत्ययस्यावयवः पूर्वस्य हस्यादिः शेषः। अशिशिषति तनु विस्तारे पततने तिसस्य वेट् तिते ५२

तनेः सात्तौ सेवा दीर्घः अनिटि सेतितिनां सनि दरिद्राद्दुर्गेतोपतननेतिवेट् दरिद्रानेरनप्याल्लोपः सोवेत्यालोपे पत्ते च दिदरिद्रिषति दंभिज्ञपिभ्यां सस्येवेट् यः सेइति पूर्वस्येन् दि
दंभिषति इड भावे दंभेरिच्चदंभेः स्वरस्य इस् स्यात् ई च पूर्वस्य लोपश्च अनिटि से उपधानस्य लोपः इति नलोपः आदिजयानामिति धत्वं धिप्सति धीप्सति पुंगनोमित्सेज्ञ
को ऽप्यनो जानाते र्ज्ञपिः पकारान्तश्चौरादिको वा दंभिज्ञपिभ्यामिति वेट् जिज्ञपयिषति इड भावेनानिटि सेइति न गुणः सेदीर्घ इति दीर्घस्तु परत्वात् जेरिति ज्ञिलोपेन वा
ध्यते ज्ञपः स्वरस्य सात्तौ सेइत् पूर्वस्य लोपश्च अनिटि से ज्ञीप्सति इवं तं ऋधभ्रस्जश्रिस्वृयूर्णुभृसनिभ्यः सस्येड् वा इवं तेभ्यः ऋधादिभ्यश्च सस्येट् वा स्यात् दिवु क्रीडादौ
सिसनासोस्य यामिनीट् दिदेविषति इड भावेनानिटि से इति न गुणः वस्याः ऽनिटि से ऊः धातोर्वस्य ऊत्वं स्यात् अनिटि से यत्वं द्वित्वं च दुद्यूषति ऋधु वृद्धौ अर्दिधुमिच्छति स्व

तनेरनिटि से वा दीर्घः तितांसति तितंसति दिदरिद्रिषति दिदरिद्रासति। दंभिज्ञपिभ्यां सस्य वेट् दंभु दंभे दिदंभिषति जिज्ञपयिषति ज्ञपे
स्वरस्यानिटि से ई स् पूर्वलोपश्च ज्ञीप्सति दंभेरिच्च धिप्सति धीप्सति इवं तं ऋधभ्रस्जश्रिस्वृयूर्णुभृ सनिभ्यः सस्येड् वा दिदेविषति वस्यानि
टि से ऊः दुद्यूषति अर्दिधिषति ऋधेरनिटि से स्वरस्य ई र्भवति द्वित्वलोपश्च ईर्त्सति विभ्रज्जिषति विभर्ज्जिषति विभ्रक्षति विभर्क्षति शिश्रयि
षति शिश्रीषति सिस्वरिषति सुस्वूर्षति यियविषति युयूषति ऊर्णुनुविषति ऊर्णुनविषति ऊर्णुनूषति विभरिषति बुभूर्षति॥ राद्देः परइति धि सुश द्वस

द्वित्वे अर्दिधिषति इड भावे ऋधेरनिटि से स्वरस्य ईर द्वित्वलोपश्च ऋकारस्य इर् य्वोर्विहसे इति दीर्घः स्वसे च णाज्ञसानामिति नः ईर्त्सति भ्रस्ज पाके इट् पक्षे भ्रस्जो रसौरि
ति अरागमो द्वित्वं विभर्ज्जिषति अर भावे श्चुत्वं झेजवा इति शस्य जः विभ्रज्जिषति इड भावे स्कोरिति स लोपः छ्शषेति षत्वं षढोः कः से इति कत्वं विभ्रक्षति विभ
र्क्षति श्रि अ सेवायां शिश्रयिषति इड भावे सेदीर्घ इति दीर्घः शिश्रीषति स्वृ शब्दोपतापयोः सिस्वरिषति इड भावे सेदीर्घ इति दीर्घे पोरुरइसुइ द्वित्वं सुस्वूर्षति यु मिश्रणे अइः स
योरिति पूर्वोकारस्येन् यियविषति इड भावे सेदीर्घ इति दीर्घे युयूषति ऊर्णु ञ् आच्छादने ऊर्णोतेरिडादिसन्यो वा डित् ईटि डित्वात् गुणाभावे नु धातोरित्युव् ऊर्णुनुविषति डि
त्वा ऽभावे ऊर्णुनविषति अतः पूर्वं द्वित्वं पश्चाद् गुणा वादेशौ इड भावे से दीर्घ इति दीर्घः ऊर्णुनूषति भृञ् भर्त्सनभरणयोः विभरिषति इड भावे पोरुरित्युर् य्वोर्विहसे इति दीर्घे द्वित्वे च

सि॰चं॰ स्तौतिण्यंनयोरेवषे पूर्वास्सस्यषः पूर्वोदित्वा सरस्यस्तौति ण्यंनयोरेवसस्यषः स्यात्स भूतेसेनान्यस्यष्टु जस्तुनौषत्वे सेदीर्घइतिदीर्घचतुष्टूषतिबुः सेइतिनेट् साधसंसिद्धौ ण्यं
आ॰उ॰ नः द्वित्वे यः सेइति पूर्वस्येत्वेषत्वेचसिषाधयिषति स्तौतिण्यंनयोः किंषिच क्षरणेसेसिक्षति उपसर्गात्तु प्रादेश्चन यानैौसुनमोइति अट् द्वित्वव्यवधानेपीतिचष
५३ त्वंपतिषिषिषिक्षतिव नृषन सम्मकौ इड भावेजन सनरवनामित्यात्वंवासिसनिषति सिषासतिविलादिनिषत्वं अनिटिसे उपधानस्यलोपः धातोरुपधाभूतस्यनस्यलोपः
स्यान् अनिटि सप्रत्ययेत्हृतंहूत्त्हृ हिंसायांस्तुदादौ ऊदितोवेतिवेट् इडभावेन लोपः ढत्वेकत्वेषत्वेचनितृक्षतिनितृंहिषति इणः सेगम नतुबोधनेइणोर्गम् स्यान् सप्रत्य

स्तौतिण्यन्तयोरेवषेपूर्वात् सस्यषः तुष्टूषतिसाधयितुमिच्छतिसिषाधयिषतिसिषेधयिषति सुष्वापयिषति स्तौति ण्यन्तयोरितिकिम् सि
सनिषतिषेइतिकिं सिषासतितिष्ठासति अनिटिसे उपधायानस्यलोपः तृंहूहिंसायाम् तितृंहिषति तितृक्षतिइणः सेगमबोधने एतु
मिच्छति जिगमिषति बोधनेतु प्रतीषिषति इणवदिकः अधिजिगमिषति बोधनेतु अधीयिषति इवर्णोवर्णोपधाद्दसादेरसान्ताद्दान्ता
च्चक्त्वासेसेटौवाकितौ दिद्युतिषते दिद्योतिषते रुरुचिषते रुरोचिषते लिलिखिषति लिलेखिषति सिस्निहिषति सिस्नेहिषति॥ सि
स्निक्षतिराधः स्वरस्यहिंसायामिस्सेद्वित्वलोपश्च रित्सति अन्यत्र आरिरात्सति गुरुम्॥ येपरेबोधनेऽर्थेतु न एतुमिच्छतिगमेः सस्येडिनीट् जिग
मिषति बोधनेतुयः सेइति सरूपस्यपूर्वस्येत्वं प्रतीषिषति इणवदिकः इक्स्मरणे गमः सस्येनीट् अधिजिगमिषति ईवर्णोवर्णोपधाद्दसादेरसान्ताद्दान्ताच्चक्त्वा
सेसेटौवाकितौ द्युतदीप्तौ द्युतेः पूर्वस्येति संप्रसारणं कित्वाद्गुणोन दिद्युतिषते दिद्योतिषते एवंरुचदीप्तौ लिखअक्षरविन्यासे स्निहप्रीतौ राधोहिंसायामिस्से राम
द्वित्वेलोपश्च राधः स्वरस्येत्यर्थः राधसंसिद्धौ स्कोरितिसलोपे रवसेचपाइति धस्यतः रित्सति हिंसायांकिं देवमारिरात्सति यः सेइति पूर्वस्यनत्वसेचपाइति धस्यतः ५३

मु चोऽकर्म्मकस्य गुणो वा सेद्धित्वं लोपश्चमुचूलमोक्षणे चोः कुरितिकः मोक्षते मुमुक्षते अकर्म्मकस्य किं मुमुक्षति नानिटि सेइतिगुणाभावः वृतु वर्तने वृतादिभ्यः सस्ययोरिति वा
पंपे निट्त्वं चनाऽनिटि से इति न गुणः विवृत्सति विवर्तिषते नृती गात्र विक्षेपे नरनर्त्ते इति वेट्नानिटि से इति न गुणः निनृत्सति निनर्तिषति वृङ् वृञ् अक्षर दंनात्स स्येट्वा नॄ
प्लवन संतरणयोः वृङ् वृञिति वेटो दीर्घः नितरिषति तितरीषति इडभावे ऋत इत्तीर् खोर्विहसे इति दीर्घः नितीर्षति वृ अवरणे वृङ् वृञ् इति वेटो दीर्घः विवरिषति
विवरीषति इडभावे पोरु रित्युरबुवूर्षति एवं वृङ् सभक्तौ विवरिषते विवरीषते वुवूर्षते ध्वृ कौटिल्ये दुध्वूर्षति स्मिङ् पूङ् रंज्वशिभ्यः सस्येट् स्मिङ् ईषद्धसने अ
सानिट्त्वादिडागमस्य प्राप्तिः क्लोति ष्यनयोरेवेति नियमान्नषः सिस्मियिषते पूङ् पवने वुः सेइति निषेधे प्राप्ते अङ् सयोरिति पूर्वो वर्णसेन्त् पिपविषते ऋ गतौ अस्या

मुचोऽ कर्मकस्य गुणो वा सेद्धित्व लोप श्च मोक्षते मुमुक्षते वा वत्सः स्वयमेव। अकर्मके तिकिम्। मुमुक्षति वत्सं हृ सः। विवर्तिषते। विवृत्सति। निनर्तिष
ति निनृत्सति वृङ् वृञ् ऋ दन्ता स स्येड्वा। तितरिषति। तितरीषति। तितीर्षति विवरिषते विवरीषते वुवूर्षते विवरिषति विवरीषति वुवूर्षति ध्वृ कौ
टिल्ये दुध्वूर्षति स्मिङ् पूङ् रञ्ज्वशूभ्यः सस्येट् सिस्मयिषते पिपविषते। अरिरिषति। अञ्जिजिषति। अशिशिषते उचिच्छिषति। अधिजिगाप
यिषति। अध्यापिपयिषति। शिश्वाययिषति शुशावयिषति। जुहावयिषति पुस्फारयिषति पुस्फोरयिषति पिपावयिषति बिभावयिषति यियाव
वयिषति। रिरावयिषति लिलावयिषति सिस्रावयिषति सुस्रावयिषति ६ ॥ स्यः निट्त्वादिडागमस्य प्राप्तिः सस्य इटि गुणे च कृते अरिस इति स्थिते
स्वरादेः पर इति रिस शब्दस्य द्वित्वे अरिरिषति अंजू व्यक्तिम्रक्षण गतौ अम्बूङ् व्याप्तौ अनयोरूदित्वादिड्विकल्पे प्राप्ते नित्यमिट् अश भोजने इति क्र्यादि स्तुनित्यं से
ड्वअंजिजिषति अशिशिषते उछ उंछे अत्र छ इति छस्य द्वित्वे खसे चपा झसानामिति चकारेच कृते च छसहितस्ये टो द्वित्वे हसादि शेषे च उचिच्छिषति इङ् अध्ययने
अध्यापयितुमिच्छति अङ् सपरे औ इडो गाङ् वेति वा गाङ् गतौ औ पुगिति पुक् अधिजिगापयिषति पस्ये इङ् क्रीजीनामिस्यात्वं स्वरादेः पर इति पि शब्दस्य द्वित्वे अध्या

पिपयिषति॥ ओण्वीरगतिहरो॥ः ष्वयते र्ष्यंत सोति वासप्र
सारंणं शिश्वाययिषति॥

सि॰ चं॰
आ॰ उ॰
५४

मु शावयिषति व्हे जस्पर्द्धायामुद्द्यनेरङ्सपरेइतिसंप्रसारणेपुगःभावे चकूनेजुहावयिषति स्फुरविकसनेमौचिस्फुरोरित्यात्वेकृतेजिनिमित्तःस्वरादेशइतिवच
नेननस्यस्थानिवद्भावादुकारविशिष्टस्यस्फुइत्यस्यद्वित्वंपुस्फारयिषति आत्वाःभावेपुस्फोरयिषतिरुस्रुशब्देशुश्रावयिषतिपूङ्पवनेअङ्सयोरितिपूर्वोवर्णस्येत्वंपिपाव
यिषति भूसत्तायाम् भावयितुमिच्छतिपूर्वस्येत्वेबिभावयिषतिरुमिश्रणे अत्रापीत्वंयियावयिषतिरुशब्देपूर्वस्येत्वंरिरावयिषतिलूञ्छेदनेलिलावयिषतिस्रुगतौसुस्रवतिशृणोति
द्रवतीतीत्वंवासिस्रावयिषतिसुस्रावयिषति॥ ❀ ॥सांतात्सोनशेषिकान्मतुवर्थीयात् शैषिकोमतुवर्थिकःसरूपप्रत्ययोनेष्टःसन्नंतात्सनिष्यते १ शैषिकाच्छैषिकःसरू
पःप्रत्ययोनेष्टःशालीयेभवइतिवाक्यमेवनतुईयांतात्पुनरीयःसरूपःकिंआहि छेत्रभवःआहिच्छत्रीयःअण्णंतादीयःनयामत्वर्थीयात्मतुवर्थिकःसरूपप्रत्ययो
नभवतिधनवानःस्याहितिवक्तव्यंतात्नवतुःविरूपस्तुस्यादेवदंडिमनीशालासरूपइत्यनुसंबध्यतेसरूपःसादृश्यंनतुअर्थद्वारानेनेच्छासन्नंतादिच्छासन्न
सान्तात्सोनचिकीर्षितुमिच्छतिस्वार्थसान्तात्तुस्यादेव जुगुप्सिषते॥इतिसान्तप्रक्रिया॥अतिशयेहसादेर्यङ् द्विश्च हसादेरेकस्वराद्धा
तोर्भृशार्थेपौनःपुन्येचयङ्प्रत्ययोभवतिद्वित्वञ्चयङियङ्लुकिचपूर्वस्यनामिनोगुणःसधातुःङित्वादात्मनेपदंभृशम्पुनःपुनर्वाभवतिबोभू
यतेबोभूयाञ्चक्रेबोभूयिषीष्टअबोभूयिष्टबोभुज्यते॥ भवतिस्वार्थसांनात्तुस्यादेवशुश्रूषइतिस्वार्थेसप्रत्ययःनदंतादिच्छासःजुगुप्सिषतेयःसेइतीत्वेमा
नादीनामितिदीर्घेचमीमांसिषतेगुपूगोपनेमानविचारणेइतिसांतप्रक्रियाअतिशयेहसादेर्यङ्द्विश्च हसआदिर्यस्यसहसादिस्तस्मादेकस्वराद्धातोर्यङ्स्यात्यङं
तस्यधातोर्द्वित्वंचअतिशयेऽर्थेअतिपूर्वात्शीङोभावेस्वरादइस्यःअतिशयोद्विविधःपौनःपुन्यम् भृशार्थश्च अतिशयेकिंपठतिएकस्वरात्किंपुनःपुन जागर्तिह
सादेःकिम् भृशमीक्षतेभृशंशोभतेभृशंरोचतेइत्यादौयङ्नेतिभाष्यंपौनःपुन्येतुस्यादेवरोरुच्यतेशोशुभ्यतेयङियङ्प्रत्ययेलुकिचपूर्वस्येत्यनुवृत्तंभूसत्तायाम्
सधातुरितिधातुत्वात्लडादयःङित्वात्तदात्मनेपदम्पुनःपुनरतिशयेनवाभवतिबोभूयतेबोभूयतांअबोभूयतकासादिप्रत्ययादित्याम्यतइत्यलोपःबोभू
याञ्चक्रेबोभूयिषीष्टबोभूयिताबोभूयिष्यतेअबोभूयिष्यत्अबोभूयिष्टभुजपालनादौअतिशयेनभुनक्तिबोभुज्यते॥ ❀ ॥ ❀ ॥ ❀ ॥ ❀ ॥ ❀ ॥ राम
५४

अनपि च ह सात् हसासरस्य शब्दस्य लोपोऽनपि हसा लिं लोलूयिता पोपूयिता आदेः परस्य परस्य यङ्ग्हि हितं ततस्यादेर्बौ ध्यमिति यलोपः यत इत्य लोपः बोभुजां चक्रे बो
भुजि षीष्ट अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्नोपधागुणः एवं मुह वैचित्ये लिह आस्वादने हु दानादनयोः येइति दीर्घः जोहूयते विद् ज्ञाने दो वेविद्यते डुपचष् पाके आतः आ अत इति
ल्वेरः पूर्वस्येत्यनुवृत्तं पापच्यते पठ व्यक्तायां वाचि पापठ्यते सिचो यङि न घः सिचेः सस्य षत्वं न स्यात् यङ् प्रत्यये परे षिच क्षरणे सेसिच्यते सूचि सूत्रि मूत्र्यत्यर्त्यूर्णो
निभ्यो यङ् सूच पैशून्ये सूत्र वेष्टने मूत्र प्रस्रवणे एते त्रयश्चुरादावदन्ताः सोसूच्यते सोसूत्र्यते मोमूत्र्यते अट गतौ गोः कुटिल मटति इ हस्य शब्दस्य द्वित्वे आत इत्यात्वम् अराट्य

अनपि च ह सात् हसाद्युत्तरस्य यस्य लोपो भवत्यनपि विषये बोभुजाञ्चक्रे बोभुजिता मोमुह्यते मोमुहाञ्चक्रे लेलिह्यते जोहूयते वेविद्यते आ
तः यङि यङ् लुकि च पूर्वस्यात आकारः पापच्यते पापठ्यते सिचो यङि न घः सेसिच्यते सूचि सूत्रि मूत्र्यत्यर्त्यूर्णोतिभ्यो यङ् सोसूच्यते सोसू
त्र्यते मोमूत्र्यते यकारपररेफस्य न द्वित्वनिषेधः अराट्यते अराराञ्चक्रे अशाश्यते ऊर्णोनूयते गत्यर्थात्कौटिल्ये एव यङ् कुटिलमटति अ
टाट्यते कुटिलं व्रजति वाव्रज्यते लुप सद चर जप जभ दह दंश गृभ्यो धात्वर्थगर्हायामेव यङ् गर्हितं लुम्पति लोलुप्यते सासद्यते जंज
पाल्लु कृज मानस्य जप जभ दह दश भञ्ज पस चर फला ञ्चपूर्वस्यनुग्यङ् यङ् लुकोः ॥ ने कृगतौ कुटिलम् ऋच्छति गृणोर्निसंयोगाद्योरिति गुणः यकारपररेफ
स्य न द्वित्वनिषेधः यकारो यस्मात्स यकारपरः यकारपरश्चासौ रेफश्च यकारपररेफस्तस्य नतो यः शब्दस्य द्वित्वे हसादि शेषे आत इति दीर्घे च अराट्यते इति भाष्यो
दाहरणात् लिटि अनपि च हसादिति यलोपः यत इत्यलोपः अराटांचक्रे लुटि अराटिता अशूङ् व्याप्तौ अशाश्यते ऊर्णुञ् आच्छादने येइति दीर्घः ऊर्णोनूयते गत्यर्थात्कौटि
ल्ये एव यङ् कुटिलस्वभावः कौटिल्यं व्रज गतौ कुटिलं व्रजति आत इति पूर्वस्यात्वं वाव्रज्यते लुप सद चर जप जभ दह दंश गृभ्यो धात्वर्थगर्हायामेव यङ् लुपॢ छेदने ग
र्हितं लुम्पति लोलुप्यते षद्लृ विशरणादौ आत इति पूर्वस्यात्वं गर्हितं सीदति सासद्यते जंजपात् कृज पव्यक्तायां वाचि जभी गात्रविनामे दह भस्मीकरणे दंश दशने भंजो

 तात्स्यांत इति माधवः चर गत्यां दीप्तौ च फल विशरणे फलनिष्पत्तौ वा एषां अमप्रत्याहारांतस्य च नुक् यङ्‌यङ्लुकोः ॥ ६ ॥ चरफलोः पूर्वान् परस्यात उत् यङ्लुकोः पूर्वान्
 हि त्वरूपाद् उत्तररूपस्यात उत्वमित्यर्थः नुगित्यनेनानुस्वारो लक्ष्यते स च पदान्तवत् अमजपामिति नुमागमो अनुस्वारं बोधयति सोऽनुस्वारः पदान्तकार्यं लभते इत्य
 र्थः तेन वा पदान्तस्येत्यनेन वा परसवर्णः चञ्चूर्य्यते गिरतेः रेफस्य लत्वं यङि गृ निगरणे इत्यस्य रेफस्य लत्वं स्याद्यङि गर्हितं गिलति जेगिल्यते यम उपरमे कण
निमीलने न तु विस्तारे यमांतत्वादेषां पूर्वस्य नुक् यंयम्यते चंकण्यते तंतन्यते रीगृदुपधस्य धातोः पूर्वस्य रीक् यङि ऋदुपधस्येति किंचेकीर्सते अरभावपक्षे एकस्वरत्वा

चरफलोः पूर्वास्परस्यात उत् यङ्लुकोः चञ्चूर्य्यते चञ्चुरा ञ्चलेप म्फुल्यते नुगित्यनेनाऽनुस्वारो लक्ष्यते स च पदान्तवत् जञ्जप्यते जंज
प्यते गिरतेः रेफस्य लत्वं यङि जेगिल्यते यम यंयम्यते यंयम्यते दीङ् क्षये देदीयते ओप्यायी वृद्धौ पेपीयते वम्वम्यते वंवम्यते चाखायते चङ्
खन्यते चंकण्यते तन्तन्यते जञ्जभ्यते दन्दह्यते दंदश्यते बम्भज्यते पस बाधनग्रंथनयोः पंपश्यते रीगृदुपधस्य ऋत्वतो धातोर्यङि
परे पूर्वस्य रीक् नरीनृत्यते वरीवृत्यते जरीगृह्यते वरीवृश्च्यते परीपृच्छ्यते चलीक्लृप्यते वशेर्यङि न सम्प्रसारणम् वावश्यते श्वयते
र्वा शोशूयते शेश्वीयते सास्मर्यते कवतेः पूर्वस्य न चुत्वं यङि कोकूयते ॥ यङ् नृती गात्रविक्षेपे क्षुभ्नादित्वान्न णत्वम् नरीनृत्यते वृतु वर्तने अ
तिशयेन वर्तते वरीवृत्यते ग्रह उपादाने ओव्रश्चू छेदने प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् ग्रहामिति संप्रसारणम् जरीगृह्यते वरीवृश्च्यते परीपृच्छ्यते रीगिति योगविभागादुभय
त्र रीक् कृपू सामर्थ्ये उभयत्र लत्वम् चलीक्लृप्यते वश कांतौ आन इति पूर्वस्यात्वं वशेर्यङि न संप्रसारणं ग्रहामिति प्राप्ते निषेधः अतिशयेन वष्टि वावश्यते टु ओ श्वि
इ गतिवृद्ध्योः श्वयतेर्वा संप्रसारणं यङि य इति दीर्घः शोशूयते शेश्वीयते स्मृ चिंतायाम् गुणोर्त्तिसंयोगाद्योरिति गुणः आन इति पूर्वस्यात्वम् सास्मर्यते कवतेः
पूर्वस्य न चुत्वम् यङि कवतेरित्यपानिर्देशात् कुङ् शब्दे इति भ्वादिरेव गृह्यते न तु कु शब्दे इत्यादिकः कुङ् शब्दे इति नोदादिक च्वये इति दीर्घः कोकूयते

वंचु स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु कस पत पद स्कंदां यङि लुकि च पूर्वस्य नीक् वंचु वंचने स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु अधःपतने कस गतौ पत्लृ पतने पद गतौ स्कंदिर् गतिशोषणयोः आत इत्यस्यापवादः नोलोपइ
ति नलोपः वनीवच्यते ऋतोरिः यप्रत्यये यइति दीर्घः परत्वाद्रि आदेशे कृते हित्वमङ्कृ अकरणे चेक्रीयते हृञ् हरणे जेह्रीयते वृङ् वृ औवे वेव्रीयते दा देरिः डुदाञ् दाने दो अव
खंडने देङ् पालने अनयोः संध्यक्षराणामित्यात्वे दारूपम् दाप् दैपौ विना डुधाञ् धारणादौ मा माने माङ् माने मेङ् प्रणिदाने गै शब्दे ओहाक् त्यागे पा पाने षो अंतकर्म
णि ष्ठा गतिनिवृत्तौ एषामिकारः स्यात् क्ङिति हसे ऽनपि अनेनेत्वे हित्वं यङीति गुणः देदीयते इत्यादि घ्राध्मोरीर्यङि दीर्घोच्चारणं यङ् लुगर्थम् घ्रा गन्धोपादाने ध्मा शब्दा

वञ्चु स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु कस पत पद स्कन्दां यङि यङ्लुकि च पूर्वस्य नीक् वनीवच्यते सनीस्रस्यते दनीध्वस्यते बनीभ्रस्यते चनीकस्यते पनी
पत्यते पनीपद्यते चनीस्कद्यते ऋतो रिः ये ऽनपि चेक्रीयते जेह्रीयते वेव्रीयते दादेरिः अपि दा धा मा गे हा क् पिबति सो स्था मिकारः ङ्किति ह
से ऽनपि देदीयते मेमीयते जेगीयते जेहीयते पेपीयते सेषीयते तेष्ठीयते घ्राध्मोरी र्यङि जेघ्रीयते देध्मीयते हन्तेर्हिंसायां घ्नी भावः
जेघ्नीयते जङ्घन्यते स्वपिस्यमिव्येञां यङि संप्रसारणम् सोषुप्यते सेसिम्यते वेवीयते चायः की र्यङि चेकीयते जञ्जन्यते शीङोः
यङ् ये क्ङिति शाशय्यते डोढौकयते नोत्रौकयते इति यङन्तप्रक्रिया॥ ११ ग्निसंयोगयोः जेघ्रीयते देध्मीयते हन्तेर्हिंसायां घ्नीभावः यङि घ्नीभावे स
ति हित्वे जेघ्नीयते हिंसायां किम् जंघन्यते पूर्वाद्धन्तेरिति घः स्वपिस्यमिव्येञां यङि संप्रसारणम् ञिष्वप् शये स्यमु शब्दे व्येञ् संवरणे षत्वं सोषुप्यते इत्यादि
चायः कीर्यङि यङि परे चायः की स्यात् दीर्घोच्चारणं यङ् लुगर्थम् चायृ पूजानिशामनयोः चेकीयते जनी प्रादुर्भावे जनखनामित्यात्वे जाजायते पक्षे अमजप
मिति पूर्वस्य नक् जंजन्यते शीङोः यङ् ये क्ङिति ङित्वादनादेशः परत्वादनरंगत्वाच्चायङादेशे कृते हित्वं आनइति पूर्वस्यात्वं यनइति अल्लोपः शाशय्यते ढौकृ त्रौ
कृ गतौ ह्रस्वइति पूर्वस्य ह्रस्वे ननो यङीति गुणः डोढौकयते नोत्रौकयते इति यङन्तप्रक्रिया॥

वान्यत्र लुगिति सूत्रमनुवर्तते उक्प्रत्यये यङो लुग्विधीयते दंदशूकरस्यादौ अन्यत्र ऊक्प्रत्ययाभावे यङ्प्रत्ययस्य वा लुग्भवति लुगभावे यङ्प्रत्ययांतं भवतीत्यर्थः
अनैमित्तिकोयं अंतरंगत्वाद्वा दौ भवति ततः प्रत्ययलक्षणेन यङंतत्वाद्धित्वादि धातुत्वात् लडादयः परतोऽप्यादिनि परस्मैपदम् आदनुदात्तङित इत्यनेनात्मनेपदं तु
न भवति ये पिस्पर्द्धे शीङादयो नुदात्तङितस्तेभ्योपि न अनुबंधनिर्दिष्टत्वात् उक्तं च श्तिपा शपानुबंधेन निर्दिष्टं यद्गणेन च यत्रैकाज्ग्रहणं चैव पंचैतानि न यङ्
लुकि ॥ १ ॥ इति निषेधात् एतानि पंच कार्याणि यङ्लुकि न प्रवर्तंते तत्र श्तिपा प्रत्ययनिर्दिष्टं कार्यं इक्श्तिपौ विनिष्पिप् शपा अप्प्रत्ययेन निर्दिष्टं अपृक्त शी
त्यप् अनुबंधनिर्दिष्टं यङो ङित्वादिगणनिर्दिष्टं दिवादेर्य इत्यादि एकस्वरनिर्दिष्टं नैकस्वरादनुदात्तादित्यादि यथा गदन्तेनिसूत्रे श्तिपा शपा च निर्दिष्टत्वाद्यङ्लुकि
णत्वं न भवति जंघनिति प्रनिजागर्ति नि लिसुषादेरित्यत्रानुबंधेन गणेन च निर्दिष्टत्वात् ङोन अजंगमीत् अववर्न्नीत् नैकस्वरादित्यत्रैकस्वरनिर्दिष्टत्वादिण्निषेधो न वैभदि

वान्यत्र उक्प्रत्ययसंयोगं विना यङो वा लुक् यङ्लुगन्तात्सम् अदादौ बोभ्यम् अदादित्वाच्छपो लुक् यङ्लुकि सतिपि तिस्त्रिवेट् बोभवीतु बो
भोतु अबोभवीत् अबोभोत् अबोभूताम् अबोभवुः बोभवाञ्चकार गुणं बाधित्वा नित्यत्वाद्वुक् अबोभूवीत् अबोभोत् अबोभुवुः अ
ता चेच्छेदिते ति अनएवया द्वयेन गणेन निर्दिष्टत्वान् किं तु अवेव यङ्लुगंतमदादौ बोध्यं अदादित्वाच्छपो लुक् भूसत्तायाम् यङि लुकि बोभुवीः अबोभोः अबोभूवम् ॥
सतिपि तिस्त्रिवेट् यङंतात्परे षां हसादीनां पितां नकारसकारमकाराणामीड्वा स्यात् यङो लुक्यपि प्रत्ययलक्षणेनात्र यङंतत्वं बोभवीति बोभोति बोभूतः हृदित्यनेनोऽत्
हुल्वोरेवा पीति नियमान्न धातोरित्युव् बोभूवति बोभूयात् लोटि बोभवीतु बोभोतु बोभूतात् लङि अबोभवीत् अबोभोत् अबोभूताम् अनउसइत्यनउस उसि गुण इति
गुणे अबोभवुः कास्यादिप्रत्ययादित्याम् बोभवाञ्चकार बोभूयात् सिसतासीस्यपामिनीट् बोभविता बोभविष्यति अबोभविष्यत् लुङि दादेः पे इति सेर्लुक् यङ्लुकि स राम
तीनीट् प स्रेगुणं बाधित्वा नित्यत्वाद्वुवः सिलोपे स्वरे इति वुक् अबोभवीत् भुवः सिलोपेः यङ्लुकि गुणो नेस इति निषेधाद्गुणः अबोभोत् अबोभूताम् अनउसइत्यनउस इति त्यक्त्वा ५६

दि
डुपचष् पाके आत इति पूर्वस्यात्वं पापचीति पापक्ति १ पापच्यात् २ पापक्तु पापचीतु पापक्तात् ३ अपापचीत् चोः कुरिति कः दिस्योर्हसादिति प्सिपोर्लोपः अपाप
क् ४ पापचांचकार ५ पापच्यात् ६ पापचिता ७ पापचिष्यति ८ अपापचिष्यत् ९ अतो हसादेरिति वा वृद्धिः अपापाचीत् अपापचीत् १० भुज पालनाभ्यवहारयोः दृः
स्वरेपिनोपधाया इत्यनेन चतुर्षु गुणो न यङीति पूर्वस्य गुणः बोभुजीति चोः कुरिति गः खसे चपा इति गस्य कः बोभोक्ति १ बोभुज्यात् २ बोभुजीतु बोभोक्तु ३ अबोभुजीत् दिस्योरिति दि
प्सिपोर्लोपः अबोभोक् ४ बोभोजांचकार ५ बोभुज्यात् ६ बोभोजिता ७ बोभोजिष्यति ८ अबोभोजिष्यत् ९ अबोभोजीत् १० वद व्यक्तायां वाचि आत इति पूर्वस्यात्वं वावदीति ख
से चपा इति तः वावत्ति १ वावद्यात् २ वावत्तु वावदीतु वावत्तात् ३ अवावदीत् अवावत् ४ वावदांचकार ५ वावद्यात् ६ वावदिता ७ वावदिष्यति ८ अवावदिष्यत् ९ अवावादीत् १०

पापचीति। पापक्ति। पापक्तः। पापचति। अपापचीत्। अपापक्। अपापग्। अपापचुः। पापचाञ्चकार। पापचिता। अपापाचीत्। अपापचीत्। दृः स्वरे
ऽपिनोपधाया गुणः। बोभुजीति। बोभोक्ति। बोभुक्तः। बोभुजति। अबोभुजीत्। अबोभोक्। बोभोजिता। अबोभोजीत्। वावदीति। वावत्ति। वा
वदीतु। वावत्तु। वावद्धि। वावद्यात्। जाघटीति। जाघट्टि। जाघटीषि। घृभिः। घः जाघट्टि। अजाघटीत्। स्पर्ध संघर्षे पास्पर्द्धीति। पास्पर्द्धि।
पास्पर्द्धः। पास्पर्धति। हौ पास्पर्द्धि। अपास्पर्द्धीत्। अपास्पर्त्। अपास्पर्द्। सिपि। अपास्पर्द्धीः। अपास्पाः। अपास्पर्त्। अपास्पर्द्। ॥ घट चेष्टायां आ
त इति पूर्वस्यात्वं जाघटीति झभिधूरिति टः जाघट्टि १ जाघट्यात् २ जाघटीतु जाघट्टु जाघट्टात् ३ अजाघटीत् दिस्योरिति दि प्सिपोर्लोपः अजाघट् ४ जाघटांचकार ५
जाघट्यात् ६ जाघटिता ७ जाघटिष्यति ८ अजाघटिष्यत् ९ अजाघाटीत् १० अतो हसादेर्लघोरिति वा वृद्धिः स्पर्द्ध संघर्षे संघर्षः पराभिभवेच्छा आत इति पूर्वस्यात्वं
यङ्लुकीतीट् पास्पर्द्धीति ईड भावे तयोर्द इति धत्वं हसात्सरस्य झसे इति धलोपे पास्पर्द्धि धलोपाभावे झभे जबा इति दत्वं पास्पर्द्धि सिपि दलोपे खसे चपा इति तः पास्प
र्त्सि पक्षे पास्पर्त्सि १ पास्पर्ध्यात् २ पास्पर्द्धु पास्पर्द्धीतु तुह्योरिति तातङ् पास्पर्द्धात् हौ झसाद्धेर्हिरिति धत्वे हसादिति धलोपे पास्पर्धि धलोपाभावे दत्वम् पास्पर्द्धि ३ लङि
अपास्पर्द्धीत् ईड भावे दिस्योर्हसादिति दि प्सिपोर्लोपः संयोगान्तस्येति धलोपः वाऽवसाने इति वा तः अपास्पर्द् अपास्पर्त् सिपि तु अपास्पर्द्धीः पक्षे दः सः ९॥

इति दस्य सः दोषामिति सस्य रुः विसर्गलोपो दीर्घश्चेति रलोपपूर्वदीर्घौ अपासाः ४ पास्पर्द्धां चकार ५ पास्पर्द्धीत ६ पास्पर्द्धिता ७ पास्पर्द्धिष्यति ८ अपास्पर्द्धिष्यत् ९ लुङि सि
सनासीस पामिनी इसेरिती इइट ईटीति सिलोपः अपास्पर्द्धीत् १०॥ ॥ गाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च योर्द्ध इति धः झषस्तथोर्धोऽध इति दः जागाद्धि ईडभावे जागाधीति १ सिपि आदिज
बानामिति घः रवसे चपा इति धस्य नः जाघास्ति २ जागाध्यात् ३ जागाधीतु जागाद्धु ४ हौ झसाद्धिति हेर्द्धिः जागाद्धि ५ अजागाधीत् आदिजबानामिति घः अजाघात् सिपि अ
जागाधीः ईडभावे हिस्योरिति सिलोपः वावसाने वा दः दः स इति दस्य सः आदिजबानामिति घः अजाघात् सिपि अजाघाद् ४ लुङि अजागाधीत् अजागाधिष्टां १०
नाधृ नाधृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीष्षु आदेः ष्णः न इति पूर्वस्यात्वं रवसे चपा इति थस्य नः नानाति नानाथीति १ नानाथ्यात् २ नानातु नानाथीतु नानातात् ३ अनानात् ५ अनानाथीद् ४ लुङि अना

गाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च गाधीति जागाद्धि जागाद्ध आदिजबानामिति जाघास्ति अजागाधीत् अजाघात् सिपि अजाघाः अजाघा
त नाधृ नानाधीति नानाति नानातः नानाथनि दधधारणे दाद्धीति दादद्धि दाधस्ति अदादधीत् अदादद्धाम् अदादधुः अदाधः अदा
दधीः दादधिता अदादधीत् मुद मोसुदीति मोमोति ०॥ ११ नाथीत् अनानाथिष्टाम् १० दध धारणे ईट्पक्षे दादधीति पक्षेन योर्द्ध इति धः झभेज बाइ
ति दः दादद्धि १ सिपि आदिजबानामिति धः दाधस्ति दादध्यात् दादधीतु दादद्धु दादद्धात् हौ झसाद्धिर्हेरिति धिः दादद्धि ३ लङि अदादधीत् ईडभावे आदि
जबानामिति धः अदाधत् सिपि दः स इति दस्य सः अदाधः अदाधत् अदादधीः ४ लुङि अनो हसादेर्लघोरिति वा वृद्धिः अदादाधीत् अदादधीत् १० स्कुदि
आप्रवणे इदितो नुमिति नुम् चोस्कुंदीति ईडभावे चोस्कुंति १ चोस्कुंद्यात् २ चोस्कुंदीतु चोस्कुन्तु चोस्कुन्तात् ३ अचोस्कुंदीत् दिस्योर्हसादिति दिप् सिपोर्लोपः संयो
गांतस्येति दलोपः अचोस्कुन् ४ लुङि अचोस्कुंदीत् १० मुदी हर्षे मोमुदीति दुः स्वरे पिन गुणः मोमोति १ मोमुद्यात् २ मोमुदीतु मोमोतु मोमुतात् ३ अमोमुदीत् अमो
मोत् सिपि दः स इति दस्य सः अमोमोः अमोमोत् ४ लुङि अमोमोदीत् १०॥

कुर्द खुर्द गुर्द गुद क्रीडायाम् य्वोर्विं हसेइ निदीर्घः खसेचपाइतिदस्तनः चोकूर्त्ति ईड् पक्षे चोकूर्दीति १ चोकूर्द्यात् २ चोकूर्तु चोकूर्दीतु चोकूर्तात् ३ होझ साद्धि र्हेरितिधिः
चोकूर्द्धि ३ अचोकूर्दीत् अचोकूर्त् रासस्येनित लोपो न मिपिदः सइतिदस्य सः रासस्येति सलोपः य्वोर्विं हसेइ निदीर्घः अचोकूः अचोकूर्दीः ४ लुडि अचोकूर्दीत् १० डुकृञ्
करणे ऋदन्तानां मृदुपधानां च यङ् लुकि पूर्वस्य रुक् रिक् रीक् अतिशयेन करोति चर्करीति ३ ईड् भावे चर्कर्ति ३ हेरित्यंतो ऽन् ऋत्वं चर्कृति ३ विधिलिङि चर्कृयात्
३ लोटि चर्करीतु ३ चर्कृहि ३ चर्करवाणि ३ लङि अचर्करीत् ३ ईड् भावे दिस्योर्हसादिति दिप्सिपोर्लोपः अचर्कः ३ आशिषिलिङि यादादौ पेइतिरिङ् चर्क्रियात्
३ लुङि णित्येइति णित्वात् धातोर्नामिनइति वृद्धिः अचर्कारीत् ३ वृतुवर्तने लटि ईड् पक्षे हेः स्वरे पीति न गुणः वर्वर्तीति २ ईड् भावे वर्वर्त्ति ३ विधिलिङि वर्वृत्यात् ३

कुर्द खुर्द गुर्द गुद क्रीडायामेव चोकूर्दीति चोकूर्त्ति चोकूर्तः अचोकूर्त् सिपि अचोकूः ऋदन्तानां मृदुपधानां च यङ् लुकि पूर्वस्य रुक् रिक्
रीकः चर्करीति चरिकरीति चरीकरीति चर्कर्ति चरिकर्ति चरीकर्ति चर्कृतः चरिकृतः चरीकृतः चर्कृति चरिकृति चरीकृति अचर्करीत् अचरिकरीत्
अचरीकरीत् अचर्कः अचरिकः अचरीकः चर्करिता वर्वर्तीति वरिवर्तीति वरीवर्तीति वर्वर्त्ति वरिवर्त्ति वरीवर्त्ति वर्वर्त्तां मास वर्वर्तिता व
र्वर्तिष्यति अवर्वर्तिष्यत् वनीवञ्चीति वनीवङ्क्ति वनीवञ्च्यात् वनीवञ्चीतु वनीवङ्क्तु वनीवङ्क्तां अवनीवञ्चीत् ।।। दिलोटि वर्वर्तीतु ३ ईड्
भावे वर्वर्तु ३ वर्वर्तात् ३ होझसाद्धि र्हेरितिधिः वर्वृद्धि ३ लङि अवर्वर्तीति ३ ईड् भावे रासस्येति लोपो न अवर्वर्त् ३ दिस्योर्हसादिति दिप्सिपोर्लोपः सिपि पक्षे वावसा
नेइति दः दः सइति दस्य सः दोषा मिति सस्य रः रिलोपो दीर्घ श्चेति रलोप पूर्व दीर्घो अवर्वाः अवर्वर्त् ईटि अवर्वर्तीः लिटि वर्वर्तां मास ३ वर्वृत्यात् ३ वर्वर्तिता ३ लृटि ग
णनिर्दिष्टत्वात् वृताद्भ्यः स्यसयो रिति न वर्वर्तिष्यति ३ अवर्वर्तिष्यत् ३ लुङि गणनिर्दिष्टत्वात् लिपुषादेरिति ङो न अवर्वर्तीत् ३ वञ्चु गतौ गत्यर्थात् कौटिल्ये इति
यङ् वंचुस्रंसु इति पूर्वस्य नीगागमः लुकि न तन्निमित्तमिति यङो लुका लुप्तत्वात् दाश्रिनो न लोपो न वनीवंचीति ईड् भावे वनीवंक्ति न सोङि त्वादि हस्यादेव
नोलोपइति न लोपः वनीवनः हेरित्यंतो ऽन्‌ वनीवंचति १ वनीवच्यात् २ वनीवंचीतु वनीवङ्क्तु वनी वक्तात् होझसादिति हेर्धिः वनीवग्धि ३ अवनी वंचीत् ईड् भावे

संयोगांतस्येति चलोपः अवनीवन् ४ लुङि अवनीवंचीत् १० गम्लृ गतौ अमजपामिति पूर्वस्य नुक् जंगमीति ईडभावे जंगंति लोपस्त्वनुदात्तननामिति लोपः जंगनः गमो
स्वरे इत्युपधालोपः जंग्मति मोनोधातोरिति नः जंगन्मि १ जंगम्यात् २ जंगमीति जंगंतु जंगतात् हौ लोपस्त्वनुदात्तननामिति मलोपस्यासिद्धत्वाद् अतः इति न हेर्लुक् जं
गहि ३ अजंगमीत् ईडभावे दिस्योरिति दिप्सिपोर्लोपः मोनोधातोरिति न अजंगन् ४ अनुबंधनिर्दिष्टत्वात् लिङ्युपादेरिति न ङः ह्म्यन्तेति न वृद्धिः अजंगमीत् १० हन
हिंसागत्योः पूर्ववदीट् तेरिति हस्य घः हनोरिति क्तिपानि ईट् शल्घापि यङ्लुकि भवत्येवेति न्यासकारः श्तिपा शपेति निषेधस्य अनित्यत्वात् अमजपामिति पूर्वस्य नुक् जं
घनीति ईडभावे जंघंति नसि लोपस्त्वनुदात्तननामिति न लोपः जंघनः गमां स्वरे इत्युपधालोपः हेरित्यनेनोः जंघ्नति १ जंघन्यात् २ जंघनीतु जंघंतु जंघतात् जह्यधिशा

संयोगांतस्य लोपः अवनीवन् जङ्गमीति जङ्गन्ति लोपस्त्वनुदात्तननाम् जङ्गतः गमांस्वरे जंग्मति जङ्गमीमि जङ्गन्मः जङ्गन्वः जङ्गमीतु जङ्गन्तु हौ जङ्गहि अजङ्गमीत् अजङ्गन् अजङ्गनाम् गमांस्वरे अजंग्मुः जंगमिता अजङ्गमीत् अजङ्गमिष्टाम् हिंसायां तु जेघ्नीयीति जेघ्नेति जंघनीति जंघन्ति जंघनः लोपस्त्वनुदात्तननाम् जंघ्नति अजंघनीत् अजंघन् ॥ ॥ धीतिसूत्रे अयङ्लुकीति वक्तव्यम् तेन जंघहि

३ अजंघनीत् ईडभावे अजंघन् ४ जंघनांचकार ५ हनो लुङ् लिङोर्वध इति वधादेशः हित्वविशिष्टस्य हनो वधादेशात् वधादेशस्य पुनर्हित्वं न वध्यात् ईट् अवधी
त् १० आङ्पूर्वात्तु आङो यमहन इत्यात्मनेपदम् आजंघने इत्यादि प्रकृतिग्रहणे यङ्लुगंतस्यापि ग्रहणमित्युक्तत्वात् चरगतौ भक्षणे च लुप सदेति गर्हायां यङ्
यङो लुक् अमजपामिति नुक् चरफलोरित्युत्वं उत्परत्वान्न गुणः य्वोर्वि हसे इति दीर्घः लुस्यादेव चंचूर्मि चुरीति १ चंचूर्यात् २ चंचूर्तु चंचुरीतु चंचूर्तात् ३ अचंचूः प
दांतविषयत्वात् य्वोर्वि हसे इति दीर्घः अचंचुरीत् ४ खनु अवदारणे अमजपामिति नुक् चंखनीति चंखन्ति जनसनेत्यात्वं चंखातः जनसनेत्यत्र हकारे चेति वाच्यम्
तेन ह्याप्यात्वं चंखाहि ३ अचंखनीत् अचंखन् ४ आशीर्लिङि जनसनेति वा आत्वं चंखायात् चंखन्यात् लुङि अतो हलादेरिति वा वृद्धिः अचंखनीत् अचंखानीत् १०

राम ५८

हुतऔ त्वंनयडीति पूर्वस्य गुणः योयोति ईट्पक्षे योयवीति १ नुधातोरित्युवङ् योयुवति १ योयुयात् २ योयोतु योयवीतु ३ अयोयोत् अयोयवीत् आशिषि यिये इति दीर्घः
योयूयात् ६ लुङि णित्वे इति णित्वात् धातोर्नामिन इति वृद्धिः अयोयावीत् १० णुस्तुनोनोनोति नोनवीति १ नोनुयात् नोनवीतु नोनोतु नोनुनात् ३ अनोनवीत् अनोनोत् ४ सि
णुपा इति गुणो अनोनवुः लुङि अनोनावीत् १० ओहाक् त्यागे ओहाङ् गतौ अनयोस्तुल्यानि रूपाणि ङित्वप्रयुक्तस्यात्मनेपदस्य यङ्लुक्यप्रसक्तेः भृञां लुकीति द्
त्वस्य लुग्निमित्ते हि त्वे एव विहितत्वाच्च आत इति पूर्वस्यात्वं ईट्पक्षे जाहेति जाहाति हेत्वाविनीत्वं जाहीतः इहङितिहसेभीहाकोरिहेत्वीत्वं नाऽनुबंधनिर्दिष्टत्वात् हेरित्यं नो

आशिषि वध्यात् अवधिषुः च च्चुरीति च च्चूर्तः च च्चुरति च च्चूर्यात् च च्चुरीतु च च्चूर्तु च च्चूर्नात् च च्चूर्ताम् च च्चूर्हि अच च्चुरीत् अच च्चूः चोस्कु
न्दीति चोस्कुन्ति चोस्कुन्तः चोस्कुन्दति चोस्कुन्यात् चोस्कुन्दीतु चोस्कुन्तु चोस्कुन्ताम् अचोस्कुन्दीत् अचोस्कुन् अचोस्कुन्ताम् अचोस्कुन्दुः
सिपि अचोस्कुन्दीः अचोस्कुन् चंखनीति चंखन्ति चंखातः चंखन्ति चंखनीषि चंखंसि चंखातः चंखनीमि चंखन्मि चंखन्वः चंखन्मः च
खायात् चंखन्यात् चंखनीतु चंखन्तु चंखानात् चंखाताम् चंखन्तु चंखाहि अचंखनीत् अचंखानीत् अचंखानिषाम् योयवीति योयोति
योयुतः योयुयात् योयवीतु योयातु अयोयवीत् नोनवीति नोनोति नोनुतः नोनुयात् नोनवीतु नोनोतु अनोनवीत् अनोनोत् सिपि अनोनवीः अनोनोः
जाहेति जाहाति हेत्वौ जाहीतः जाहीयात् जाहेतु जाहातु जाहीतात् जाहीताम् अजाहेत् अजाहात् अजाहीत् अजाहीताम् अजाहुः जाहीया
न् हेत्वाविस्यालोपः जाहति जाहेषि जाहासि जाहीथः जाहीथ जाहेमि जाहामि जाहीवः जाहीमः ॥ तं जाहिता आतोऽनपि अजाहासीत् अजाहासिष्टाम्
१ हेत्वाविनीत्वं जाहीयात् इहहाको या दारावा लोप इस्यालोपेन अनुबंधनिर्दिष्टत्वात् २ जाहेतु जाहातु जाहीतात् हौ हेत्वाविनीत्वं जाहीहि इहहईर्वा हाविनिष्ट
त्वदीर्घविकल्पे रूपत्रयं नजहातेरिनिशितिपा निर्दिष्टत्वात् ३ अजाहेत् नईडभावे अजाहात् ४ आशिषि जाहायात् इहदादेरित्येत्वं दादेरिति इत्वं च नहागित्युभयत्राऽनुबं

धनिर्दिष्टत्वात् ६ जाहेता ७ लुङि यमिरमिनमातामिती
ट्सकौ अजाहासीत् अजाहासिष्टाम् अजाहासिषुः ॥

सि॰ च॰ डुदाञ् दाने आत इति पूर्वस्यात्वं ददाति ईःदे पक्षे ददेति ददेरित्याल्लोपः दत्तः हेरित्यंनोऽत् ददति १ दद्यात् २ ददेतु ददातु ददानात् हौ दद्धि हाविस्येत्वपूर्वं लोपो दे
आ॰ ३ हि ददानात् ३ अददात् अददेत् ४ ददौ चकार ५ ददेरेइत्येत्वं ददेयात् ६ ददेता ७ ददेष्यति ८ अददेष्यत् ९ ददे ये इति सिलोपः अददात् १० धेट् पाने दधा
५९ ति दधेति ददेरित्याल्लोपः स्वसेचपाऽस्मानामितितः दधतः तयोर्ई इति धत्वेन ददेरित्याल्लोपस्य स्थानिवत्वेन झसांतत्वाभावात् तत्र सूत्रे व्यवस्थितार्थत्वानुवृत्तेर्वा दा
धति ॥ १ ॥ दध्यात् २ दधातु दधेतु दधतु दधानात् हौ दधाहि हावित्येत्वपूर्वलोपौ धेहि ३ अदधात् अदधेत् दधौ चकार ५ ददेरेइत्येत्वं दधेयात् ६ दधेता ७ द
धेष्यति अदधेष्यत् ९ शाच्छासाघ्राधेटामिति वा सिलोपः अदधात् पक्षे यमिरमिनमातामितीट् सकौ अदधासीत् धेटो भूतमात्रे द्विवर्हि परो झवेति ङः अदधत् १०

ददेति ददाति दत्तः ददति ददेषि ददासि दाथः दास्थ दाद्धः दाद्यः दांहो देहि ददेयात् आतोऽनपि ददिता ददे ४ पे अददेत् अददा
त् ॥ अददात् एवं धेट् दधेति दधाति दाद्धः दधति दध्यात् धेहि दधेयात् अदधासीत् अदधेत् अदधात् अदधत् अदधनाम्
अदधत् डुधाञ् दधेति दधाति धत्तः धात्थः ददेः दाध्वः दाध्मः लङि अदधात् अदधेत् पितो स्तु दैप् शोधने दाप्लवने ददेति
ददाति दत्तः ददति ददाति ददीयात् ददेतु ददातु ददीनात् दीदीहि अददेत् अददात् अददीनाम् ददायात् अददासीत् ६ ॥

डुधाञ् धारणपोषणयोः दधाति दधेति पूर्वस्य ङि निषेध इति धः स्वसेचपाइनितः धत्तः दधति १ दध्यात् दधातु दधेतु धानात् हौ दधाहि हावित्येत्वपूर्वलोपौ धेहि
अदधात् अदधेत् ४ दधौ चकार ५ ददेरेइत्येत्वं दधेयात् ६ दधेता ७ दधेष्यति ८ अदधेष्यत् ९ ददे ये इति सिलोपः अदधात् १० दाप्लवने दैप् शोधने
आदादिकभौवादिकयोरनयोर्दीदित्वेन ददाति ददेति हेल्लाविनीत्वं ददीतः हेरित्यंनोऽत् हेल्लाविस्याल्लोपः ददति १ ददीयात् २ ददातु ददेतु ददीनात् हौ दा राम
दीहि ३ अददात् अददेत् ४ ददौ चकार ५ ददायात् ददेता ७ ददेष्यति ॥ ८ ॥ अददेष्यत् ॥ ९ ॥ यमिरमिनमातामितीट् सकौ अददासीत् ॥ ६ ॥ ६ ॥ ५९

ञिष्वप् शये सर्वविधिभ्यो लुग्विधिर्बलीयान् इति   यङो लुकि लुकालज्ञेप्रत्ययलक्षणत्वाभावात् स्वपिस्यमिव्येञां यङीति विधीयमानं यत्संप्रसारणं तन्न भवति रु
दादेश श्वतुर्णां हस्तादेरिति गणनिर्दिष्टत्वादिण्न आनइ तिपूर्वस्यात्वं ईट् पक्षे सास्वपीति ईडभावे सास्वप्ति सास्वप्तः सास्वपति १ सास्वप्यात् २ सास्वपीतु सास्वप्तु सास्वप्तात्
हौ ऊन्सादिरिति धिः रुवे जवाइतिवः सास्वब्धि ३ रुदादेर्दिस्योरीड डावितिगणनिर्दिष्टत्वान्न असास्वपीत् १ असास्वप् ४ सास्वपांचकार ५ आशिषि यजादित्वात्संप्रसा
रणम् सासुप्यात् ६ सास्वपिता ७ सास्वपिष्यति ८ असास्वपिष्यत् ९ अनो हसादेरिति वा वृद्धिः असास्वापीत् असास्वपीत् १० कृ विक्षेपे आत इति पूर्वस्यात्वं ऋरट् ना
नामिति न परत्वाद्रुक् रिकृरी को न भवति इट् पक्षे चाकरीति ईडभावे चाकर्ति ऋत इरिति ईर् स्वोर्विहसे इति दीर्घः चाकीर्तः ऋरित्यन्तेति चाकिरति १ चाकीर्यात् २ चा
सास्वपीति सास्वप्ति सास्वप्तः सास्वपति हौ सास्वब्धि असास्वपीत् असास्वप् सास्वप्यात् असास्वापीत् असास्वपीत् कृ विक्षेपे चाकरी
ति चाकर्ति चाकीर्तः चाकिरति चाकरिता चाकरीता नानरीति नानर्ति नानीर्तः नानिरति नानरीतु नानर्तु ऋतइर् नानीर्यात् तातीर्हि
अनानरीत् अनानः नानीर्यात् अनानारीत् अनानारिशाम् अर्तेर्यङ् लुकि हित्वे पूर्वस्य रइत्यत्वं रुक् रियी को रुक् पूर्वस्यासवर्णे इय् अरी
ति अरियरीति अरीयरीति अरर्ति अरियर्ति ॥ १ करीतु चाकर्तु चाकीर्तात् चाकीर्हि ३ अचाकरीत् इडभावे दिस्योर्हसादिति दिप्सिपोर्लोपः अचाकः
३ सिगुणः अचाकरुः ४ चाकरांचकार ५ चाकीर्यात् ६ चाकरिता ७ चाकरिष्यति ८ अचाकरिष्यत् ९ लुङि णित्वेइतिणित्वात् धातोर्नामिन इति वृद्धिः अचाकारीत् १०
तॄ प्लवनसंतरणयोः नानरीति नानर्ति नानीर्यात् २ नानरीतु नानर्तु नानीर्तात् ३ अनानरीत् अनानः ४ नानरांचकार ५ नानीर्यात् ६ नानरिता ७ नानरिष्यति ८ अना
नरिष्यत् ९ अनानारीत् अनानारिशाम् १० ऋ गतौ भौवादिक जौहोत्यादिकयोर्ग्रहणं अस्मात् सूचिसूत्रिमूत्रीति यङ् हित्वं च केचित्तु यङीति पूर्वस्य गुणमाहुः
अन्ये तु रइति पूर्वस्यात्वमित्याहुः फले तु न विशेषः ऋरट् नानामिति पूर्वस्य रुगरियरीगागमाः अरर्ति नियो को रुक् तु स्यं रूपं असवर्णे स्वरे पूर्वस्येतीय् ॥ ॥ ६ ॥ ६ ॥

सि॰ चं॰ अरियर्ति २ इट्पक्षे अररीति अरीयरीति २ तसि अर्ऋतः अरियृतः २ हेत्वित्यंनोत् ऋरमिति रः रिलोपो दीर्घश्चेति रलोपपूर्वदीर्घौ आरतिपरत्वात्पूर्वमिपूनतोरत्वंअ
आ॰ उ॰ रिम्रति २ मध्यमपुरुषेतु अरर्षि अरियर्षि २ इट्पक्षे अररीषि अरियरीषि २ रिग्मोकोस्तुल्यंरूपं अर्ऋथः अरियृथः २ उत्तमपुरुषेतु अरर्मि अरियर्मि २ ईट्पक्षे अररी
६० मि अरीयरीमि अर्ऋवः अरिऋवः २ लिङि अर्ऋयात् अरियृयात् २ लोटि अरर्तु अरियर्तु २ इट्पक्षे अररीतु अरियरीतु २ अर्ऋतात् अरियृतात् २ अर्ऋता
म् अरियृतां २ आरतु अरिम्रतु २ अर्ऋहि अरियृहि २ उत्तमेतु अरराणि अरियराणि २ अरराव अरियराव २ लङि दिस्योर्हसादिति दिप्सिपोर्लोपः आरः आ

अरियर्ति अर्ऋतः अरियृतः अरीयृतः रुकोरिलोप इति लोपः आरति अरिम्रति अर्ऋयात् अरियृयात् अरीयृयात् अररीतु अरीयरी
तु अरियरीतु अररर्तु अरियर्तु अरीयर्तु आरतु अरियतु अरीयतु आररीत् आरियरीत् आरीयरीत् आरः आरियः आरीयः अरिम्रतु
आररुः आरियरुः आरीयरुः सिपि आररीः आरियरीः आरीयरीः आरः आरियः आरीयः लिङि यादाद्यावितिरिङ् आरियात् अरिम्रियात् अ
ररिता अरियरिता अरीयरिता लुङि अररीत् आरियरीत् ग्रह जर्गृहीति जरिगृहीति जर्गर्हि जर्गृढः जर्गृहति जर्गृहीतु जर्गर्हु जर्गृढात् तेहे।
जर्गृढि अजर्गृहीत् अजर्घर्ट् अजर्घर्ड्॥ (रियः २ पक्षे आररीः आरियरीः उत्तमेतु आररं आरियरम् २ आर्ऋव आरियृव २ लिटि अररांचकार
अरियरांचकार २ आशिषि लिङि श्नपानिर्दिष्टत्वाद्गुणोर्तिसंयोगाद्योरिति गुणो न यादादौ पे इति रिङ् रिलोपो दीर्घश्चेति रलोपपूर्वदीर्घौ आरियात् आरिरियात् आरी
रियात् लुटि अररिता अरियरिता २ लृटि अररिष्यति अरियरिष्यति २ लृङि आररिष्यत् आरियरिष्यत् २ लुङि णित्वात् धातोर्नामिन इति वृद्धिः आरारीत् आरियारी
त् २ गृह्रू ग्रह ग्रहणे हुः स्वरेपीति गुणनिषेधे ऋदंतानामृदुपधानां चेति रुक् ग्रिग्रीकः इट्पक्षे जर्गृहीति ईडभावे होढ इति ढत्वं नयोर्धइति धत्वं ष्टुत्वं ढिढोलोपइति ढलो राम
पः जर्गर्ढि ३ जर्गृढ इत्यत्र ढि ढ इति ढलोपे पूर्वस्य दीर्घो नानृत इत्युक्तत्वात् जर्घर्क्षि ३ उत्तमे जर्गृहीमि ३ जर्गर्हि ३ जर्गृह्यात् ३ जर्गृहीतु ३ जर्गर्हु ३ जर्गृढात् ३ जर्गृढां ३ ज ६०

ढ्रिंहेंरिनिधिः जर्गृढि ३ उत न मेतु ढ्ढेः स्वरे पीति गुणो न जर्गृहाणि ३ लङि अजर्गृहीत् ३ ईडभावे आदिजबानामिति घः अजर्घर्ड् ३ अजर्गृढां ३ अजर्गृहुः ३ अजर्गृ
हीः अजर्घर्ट् ३ अजर्गृढम् अजर्गृढ ३ ढ्ढेः स्वरे पीति न गुणः अजर्गृहम् ३ अजर्गृह्व ३ अजर्गृह्म ३ जर्गर्हांचकार ३ जर्गृह्यात् ३ लुटि अनुबंधनिर्दिष्टत्वात् ऊदितो
वेतीट् विकल्पो न जर्गर्हिता ३ जर्गृहिष्यति ३ अजर्गर्हिष्यत् ३ अजर्गृहीत् ३ अजर्गर्हिष्टाम् ३ ग्रह उपादाने यङो लुका लुप्तत्वात् न्निमित्तं ग्रहाङ्किति चेति संप्रसारणमि
हन भवति आत इति पूर्वस्यात्वं जाग्रहीति ईडभावे होढ इति ढत्वं न थो र्ध इति धत्वं ष्टुत्वं च ढिढो लोपो दीर्घश्चेति ढलोप पूर्वदीर्घौ जाग्राढि न सादौ प्रत्यये ङित्वात् ग्रहाङ्कि
ति चेति संप्रसारणं तस्य संप्रसारणस्यासिद्धं बहिरंगमंतरंगे इत्यसिद्धत्वात् रुग्रिग्री गागमा न भवंति जागृढः सिपि जाग्रहीषि ईडभावे होढ इति ढत्वं षढोः कः सेइति कः

ग्रहं जाग्रहीति। जाग्राढि न सादौ ङि न्निमित्तं संप्रसारणं न स्य बहिरंगत्वेनासिद्धत्वान्न रुगादयः। जागृढः। जागृहति। जाग्रहीषि। जाग्र
क्षि। जागृढि। जाग्रहिता। गृधु। जर्गृधीति। जर्गर्द्धि। जर्गृद्धः। जर्गृधति। जर्गृधीषि। जर्घर्त्सि। अजर्गृधीत्। अजर्घर्त्। सिपि। अजर्गृधीः। अजर्घाः।
अजर्गर्धीत्। अजर्गर्धिष्टाम्। पाप्रच्छीति। पाप्रष्टि न सादौ न सम्प्रसारणं श्विपानिर्देशात्॥ त्वं आदिजबानामिति घः जाग्रक्षि १ जाग्रह्या
त् २ जाग्रहीतु जाग्राढु जागृढात् ३ अजाग्रहीत् अजाग्रट् ४ जाग्रहांचकार ५ जागृह्यात् लुटि ईटो ग्रहामिति सूत्रेण कस्वरस्य ग्रहेरिङ्गुक्तत्वात् यङ्लुकि दीर्घो न
माघवस्तु दीर्घमाह तद्भाष्यविरुद्धम् जाग्रहिता ७ जाग्रहिष्यति ८ अजाग्रहिष्यत् ९ अजाग्रहीत् ह्म्यंतेति न वृद्धिः १० गृधु अभिकांक्षायाम् ढ्ढेः स्वरे पीति गुणनिषे
धः ऋदंतानामृदुपधानां चेति रुग्रिग्री गागमाः जर्गृधीति ३ ईडभावे न थोर्ध इति धः झभे जबाः इति दः जर्गर्द्धि ३ सिपि जर्गृधीषि ३ ईडभावे आदिजबानामिति घः
खसे च पा इति तः जर्घर्त्सि १ जर्गृध्यात् २ जर्गृधीतु जर्गर्द्धु जर्गृद्धात् अजर्गृधीत् ईडभावे उपधायाश्च घो रिति गुणः दिस्योरिति दिप्सिपोर्लोपः आदिजबानामिति
घः अजर्घर्त् अजर्गृद्धां अजर्गृधुः सिपि दः सइति सः दोषामिति सस्वरः रिलोपो दीर्घश्चेति रलोप पूर्वदीर्घौ अजर्घाः अजर्घर्त् ४ जर्गर्द्धांचकार ५ जर्गृध्यात् ईज

जर्गर्धिष्यति ८ अजजर्गर्धिष्यन् ९ अजजर्गर्धीत् १० प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् आत इति पूर्वस्यात्वं पापृच्छीति ईड्भावे छशषेति षत्वं ष्टुत्वं पापृष्टि नसारो प्रत्यये ग्रहां क्ङिति चेति संप्र
सारणं न श्लिपानिर्दिष्टत्वात् ॥ ९ ॥ क्विनिझसे च्छ्वोः अमे च छस्य शो वस्य ऊः धातोः छस्य शकारः स्यात् वकारस्य ऊ स्यात् क्विति ङिति झसे परे क्विपि अमे च परे भाष्ये उक्तं
च्छ्वोरित्यनेन ऊभाविनां यकारवकारान्तानां धातूनां यङो लुग् न भवतीति मव्य बंधने यातः तेवृ देवृ देवने इत्यादि वांतश्च ऊभावी ज्वरत्वरेति ऊभाविनः स्त्रिविमव्यो
लु यङ्लुगभ्यस्येवेति छस्य शः छशषेति षः पापृष्टः पापृच्छति पापृच्छीषि ईड्भावे छशषेति षः षढोः कः सेइति कः पापृक्षि उत्तमे तु पापृश्मि १ पापृच्छ्यात् २ पापृच्छी
तु पापृष्टु पापृष्टात् हो झसादिहेरिति धिः क्विनिझसे इति छस्य शः छशषेति षः झभे इति षस्य डः ष्टुत्वं च पापृड्ढि ३ अपापृच्छीत् ईड्भावे दिस्योरिति दिप्सिपोर्लोपः

क्विनिझसे च्छ्वोः अमे च छस्य शो वस्य ऊः पापृष्टः पापृच्छ्मि पापृश्मि पापृच्छ्वः पापृश्मः हय गतौ जाहयीति यवयोर्वसे हकारे च लो
पः जाहति जाहतः जाहयति जाहयीषि जाहसि जाहयीमि जाहामि जाहावः जाहामः अजाहयीत् अजाहत् जाहय्यात् हर्य गति
कान्त्योः जाहर्यीति जाहर्ति जाहर्तः जाहर्यति जाहर्हि अजाहर्यीत् अजाहः अजाहर्नाम् अजाहर्युः ॥ छशषेति षः षोड इति डः अपापृट् अपा

पृष्टाम् अपापृच्छुः अपापृच्छीः अपापृट् अपापृष्टं अपापृष्ट अपापृच्छं अपापृच्छ्व अपापृश्म ४ पापृच्छांचकार ५ पापृच्छ्यात् ६ पापृच्छिता ७ पापृच्छिष्यति ८ अपापृ
च्छिष्यत् ९ अपापृच्छीत् १० हय गतौ जाहयीति ईड्भावे यवयोर्वसे इति यलोपः जाहति उत्तमे तु जाहयीमि यवयोरिति यलोपे क्वोरित्यात्वं जाहामि १ जाहय्यात् जाह
यीतु जाहातु जाहतात् जाहतां जाहयतु जाहहि जाहतात् उत्तमे तु जाहयानि ३ लङि अजाहयीत् अजाहत् ४ जाहयांचकार ५ जाहय्यात् ६ जाहयिता ७ जाहयिष्य
ति अजाहयिष्यत् ह्म्येनेनिन वृद्धिः अजाहयीत् १ हर्य गतिकान्त्योः आत इत्यात्वं जाहर्यीति ईड्भावे यवयोर्वसे इति यलोपः जाहर्ति १ जाहर्य्यात् २ जाहर्यी
तु जाहर्तु जाहर्तात् अजाहर्यीत् अजाहः जाहर्यांचकार ५ जाहर्य्यात् ६ जाहर्यिता ७ जाहर्यिष्यति ८ अजाहर्यिष्यत् ९ अजहर्यीत् ॥ १० ॥

ज्वरत्वरस्त्रिव्यविमवामुपधावकारयोरूः क्वौश्च सादौ जमादौ हकारे चप्रत्यये ज्वररोगे ञित्वरासंभ्रमे स्त्रिवु गतिशोषणयोः अव पालने मव बंधने ज्वरादेरूढ्
हरणं क्विपि जूः जुरौ जुरः श्च सादौ तु जूर्तिः जूर्णः जूर्णवान् तूः तुरौ तुरः तूर्तिः तूर्णवान् स्रूः स्रुवौ स्रुवः स्रुतिः ऊः उवौ उवः ऊतिः मूः मुवौ मुवः मूतिः मूतः ज्वर आत इति पू
र्वस्यात्वं जाज्वरीति ईडभावे उपधावकारयोः रूः जाजूर्ति जाजूर्तः जाज्वरति १ जाज्वर्यात् २ जाज्वरीतु जाजूर्तु जाजूर्तात् ३ अजाज्वरीत् अजाजूः ४ जाज्वरांचकार ५
जाज्वर्य्यात् ६ जाज्वरिता ७ जाज्वरिष्यति ८ अजाज्वरिष्यत् ९ अतो हलादेरिति वा वृद्धिः अजाज्वारीत् अजाज्वरीत् १० ञित्वरा संभ्रमे नात्वरीति नातूर्ति १ नात्वर्य्या
त् नात्वरीतु नातूर्तु नातूर्तात् ३ अनात्वरीत् अनातूः ४ नात्वरांचकार ५ नात्वर्य्यात् ६ नात्वरिष्यति ७ अनात्वरिष्यत् अनात्वारीत् अनात्वरीत् १० स्त्रिवु सेस्त्रिवीति सेस्रोति

ज्वरत्वरस्त्रिव्यविमवामुपधावकारयोरूः क्वौश्च सादौ जमादौ हकारे च प्रत्यये परे जाज्वरीति जाजूर्ति जाजूर्तः जाज्वरति जाजूर्वः जाजूर्मः अ
जाज्वरीत् अजाजूः नात्वरीति नातूर्ति। अनात्वरीत्। अनातूः सेस्त्रिवीति सेस्रोति सेस्रूयात्। असेस्त्रिवीत्। असेस्रोत् मव बन्धने मामवीति मामो
ति। मामूतः। मामवति। मामावः। मामूमः मामूहि। मामवानि। अमामवीत्। अमामोत् सिपि। अमामवीः। अमामोः। अमामवम्। अमामाव। अ
मामूम तुर्वी थुर्वी दुर्वी धुर्वी हिंसायाम् ० तोतूर्वीति॥ ६ ॥ ○ ॥ ६ ॥ ○ ॥ ६ ॥ ○ ॥ ६ ॥

१ सेस्रीव्यात् २ सेस्त्रिवीतु सेस्रूतात् ३ असेस्त्रिवीत् असेस्रोत् सिपि असेस्रोः सेस्त्रेवांचकार ५ सेस्रीव्यात् सेस्त्रेविता ७ सेस्त्रेविष्यति ८ असेस्त्रेविष्य
त् असेस्त्रेवीत् १० मव मामवीति ईडभावे ऊ लेहनेगुणः मामोति उत्तमे तु मामवी मि मामोमि यवयोर्वसे इति वलोपः ओरित्यात्वं मामावः मामूमः १ माम
व्यात् २ मामवीतु मामोतु मामूतात् होमामूहि ३ अमामवीत् अमामोत् उत्तमे तु अमामवं अमामाव अमामूम ४ लुङि अमामावीत् अमा
मवीत् १० तुर्वी हिंसायाम् य्वोर्वि हसे इति दीर्घः यङोतिपूर्वस्य गुणः तोतूर्वीति ईडभावे॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥

सि॰कौ॰ रेफाच्छ्वोर्लोपः क्वौ झसादौ क्ङिति जमादौ हकारे च प्रत्यये रकारात्सरयोर्द्वानोः छकारवकारयोर्लोपः स्यात् क्विपि परे झसे जमे हे च क्रमादुदाहरणं तुर्वी तूः तुरौ तुरः धुर्वी
आ॰ग॰ धूः धुरौ धुरः मूर्छा मूः मुरौ मुरः झसादौ तु रेफाच्छ्वोरिति वलोपः उपधायाल घोरिति गुणः तोतोर्ति यद्यप्यत्र यवयोर्वसे इत्यनेन वलोपः सिध्यति तथापि नोनूर्त इत्या
६२ दौ वलोपार्थं रेफाच्छ्वोर्लोप इत्युपन्यस्तमन्यथा नत्र यवयोर्वसे इति लोपं बाधित्वा वस्य क्ङिति झसे इति ऊः स्यात् तोतूर्व्यात् २ तोतूर्वीतु तोतोर्तु तोतूर्तात् ३ अतोतूर्वीत् अ
तोतोः लुङि अतोतूर्वीत् १० थुर्वी धुर्वी हिंसायाम् तोथूर्वीति तोथोर्ति १ तोथूर्व्यात् २ तोथूर्वीतु तोथोर्तु तोथूर्तात् ३ अतोथूर्वीत् अतोथोः लुङि अतोथूर्वीत् १० धुर्वी दोधु
र्वीति दोधोर्ति १ दोधूर्व्यात् २ दोधूर्वीतु दोधोर्तु दोधूर्तात् ३ अदोधूर्वीत् अदोधोः ४ लुङि अदोधूर्वीत् १० मूर्छा मोहसमुच्छ्राययोः मोमूर्छीति इड्भावे रेफाच्छ्वोरिति

रेफाच्छ्वोर्लोपः क्वौ झसादौ जमादौ हे च प्रत्यये तोतोर्ति तोतूर्तः तोतूर्वति तोतूर्वीषि तोतोर्षि तोतूर्वः तोतूर्मः सिपि अतोतूर्वीः अतोतोः तो
थोर्ति तोथूर्तः दोदोर्ति दोधोर्ति मूर्छा मोहसमुच्छ्राययोः मोमूर्छीति मोमोर्ति मोमूर्तः मोमूर्छति मोमूर्मः अमोमूर्छीत्॥ इति यङ्लुगन्त
प्रक्रिया॥ ॥ नाम्नो यई चाऽस्य नाम्न इच्छायामर्थे यप्रत्ययो भवत्यवर्णस्य च ईकारः आत्मनः पुत्रमिच्छति॥ ६॥ ७॥ ६॥

छलोपः उपधायाल घोरिति गुणः मोमोर्ति १ मोमूर्छ्यात् २ मोमूर्छीतु मोमोर्तु मोमूर्तात् ३ अमोमूर्छीत् अमोमोः ४ लुङि अमोमूर्छीत् १० अजगस्यादौ अजेर्वः तुर्वी
यङि विवक्षिते वी आदेशः वेवीयते अस्य यङ्लुगनास्ति लुका अपहारे विषयत्वासंभवेन वीभावस्याप्रवृत्तेः॥ ॥ इति यङ्लुगन्तप्रक्रिया॥ नाम्नो यई चास्य आद्व
वीत्मनः कर्मणीति इच्छायामात्मन इत्यत इच्छायामिति आत्मन इति चानुवृत्तं कर्मणि वर्तमानान्नाम्नो यप्रत्ययः स्यात् आत्मा शब्दस्तु परव्यावृत्त्यर्थः स्वशब्दपर्या
यो गृह्यते इच्छया स्वक्रिया त्वेनस्वाश्रयः कर्ताऽस्मिन्नः स चेदिष्यमाणं वस्तु स्वसंबंधित्वेनाऽवेक्ष्यते न तदा यप्रत्ययः आत्मनः स्वसंबंधित्वं साक्षाद्ग्राह्यं तेन यजमानस्य राम
पुत्रमिच्छति पुरोधा इत्यत्र न यः महान्तं पुत्रमिच्छतीत्यत्रापि न यः सविशेषणानां वृत्तिर्न वृत्तस्य वा विशेषण योगो नेति वचनात् य इति सप्तम्या विपरिणाम्यते अवर्णान्तस्य ना ६२

ईत्वं च यप्रत्यये परे समासप्रत्यययोरिति विभक्तेर्लुक् स धातुरिति धातुत्वात्तिबादिः ॥ ॥ पुत्रीयति पुत्रीयेत् पुत्रीयतु कासादिप्रत्ययादित्याम् यत इत्यस्य लोपः पुत्रीयां चकार यत
इत्यस्य लोपः पुत्रीयात् पुत्रीयिता पुत्रीयिष्यति अपुत्रीयिष्यत् अपुत्रीयीत् गामिच्छति गव्यतीत्यत्र य्वोर्लोपश्वापदान्ते इति तु न भवत्यपदान्तत्वात् न पि सन्निपातप
रिभाषया यप्रत्यययकारस्याः न पि च हसादिति लोपो न यकारे परे वान्तादेशविधानाद् वकारो यस्य लोपस्य निमित्तं न भवतीति भावः गव्यां चकार गव्यिता त्वामिच्छ
ति त्वद्यति त्वम् देकत्वे इति त्वमदादेशौ त्वद्यति यत इत्यस्य लोपः अनपि च हसादिति यलोपः त्वद्यां चकार मामिच्छति मद्यति युवां युष्मान् वेच्छति युवावावि ति सूत्रे विभक्ताविद्यु
क्तेः न तो विभक्तिपरत्वाभावान्न युवावौ एकार्थत्वाभावात् त्वन्मदावपि न युष्मद्यति एवमस्मद्यति काम्य श्च नाम्न इच्छायामर्थे काम्यप्रत्ययः स्यात् आत्मनः पुत्रमिच्छति पु

पुत्रीयति क्वचित्त्वरवद्यकारः गामिच्छति गव्यति गव्या ञ्चकार नाव्यति नाव्या ञ्चकार त्वामिच्छति त्वद्यति हसाद्यस्य लोपो वाऽ न पि
नाम धातौ त्वदा ञ्चकार त्वद्या ञ्चकार मामिच्छति मद्यति युष्मद्यति अस्मद्यति काम्य श्च पुत्रकाम्या ञ्चकार धनस्यने कारो गार्ध्ये धना
यति अन्यत्र धनीयति उदकस्योदन् पिपासायाम् उदन्यति अन्यत्रोदकीयति गीर्यति गिरा ञ्चकार गीर्य्यो ञ्चकार पूर्यति दि
वमिच्छति दिव्यति अमुमिच्छति अदस्यति ऋतोरिः कर्त्रीयति ॥ पुत्रकाम्यति यत इत्यस्य लोपः पुत्रकाम्यां चकार पुत्रकाम्यिता इहानपि च हसा

दिति यलोपो न अर्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्य ग्रहणमिति परिभाषया धनस्यने कारो गार्ध्ये गार्ध्ये ऽभिलाषुकस्तस्य भावे गार्ध्ये यथा सत्यपि धने पुनर्धनमिच्छति धनाय
तियदिति दीर्घः यश्च दरिद्रः सन् धनमिच्छति तत्र धनीयति उदकस्योदन् पिपासायाम् य स्वयमेव पातुमुदकमिच्छति तत्र तु उदन्यति यश्च कालान्तरोपयो
गार्थं पातुमुदकमिच्छति तत्र उदकीयति गिरमिच्छति गीर्यति य्वोर्विहसे इति दीर्घः पुरमिच्छति पूर्यति य्वोर्विहसे इति सूत्रे धातोरिकारोकारयोरित्युक्तत्वान्न
ह दिवमिच्छति दिव्यति दिव् धातोः क्विपि क्विति ज्ञ सेक्काविति वस्योत्वे द्यूरिति भवति यप्रत्यये द्यूयतीति कर्तारमिच्छति ऋतोरिरिति रिः ये इति दीर्घः कर्त्रीयति ॥

सि॰चं॰ हसान्तद्धितयस्य लोपो ये च्वौ च हसात्तद्धितस्य प्रत्ययय कारस्य लोपो भवति यप्रत्यये च्वि प्रत्यये च परे ण्यायन ण्यिनिति एषः च्वौ गार्गीभवति गार्ग्यमिच्छति गार्गीयति वा
आ॰३ चमिच्छति अपत्ययोरादित्यवत्पाञ्जवाड्वस्य करणेन क्विप्रत्यये पदकार्य्यं नेति ज्ञापितं तेन पदत्वाऽभावात् चोः कुरिति कुत्वं न वाच्यति आत्मनः कविमिच्छति ये इति दी
६३ र्घः कवीयति समिधमिच्छति समिध्यति हसाद्यस्य लोपो वाऽनपि हसान्तान्नाम्नो यस्य लोपो वा अनपि परे आदेः परस्येति यलोपः यत इत्यलोपः न स्यस्थानिवत्त्वाद्गुपधा
याल्घोरिति गुणो न समिधिता समिध्यिता मांताव्ययाभ्यां योन मांतप्रकृतिकान्नाम्नोऽव्ययाच्च योन किमिच्छति स्वरिच्छति अश्ववृषयोर्येसुक् मैथुनेच्छायां अश्व
स्यति मैथुनार्थं मश्वमिच्छतीत्यर्थः वृषमिच्छति मैथुनार्थं वृषस्यति क्षीरलवणयोर्लालसायां उत्कटेच्छायां सुक् ये लालसायां क्षीरमिच्छति क्षीरस्यति लवणस्यति न

हसान्तद्धितयस्य लोपो ये च्वौ च गार्गीयति वाच्यति कवीयति समिध्यति समिध्या व्वकार समिधिता मान्ताव्ययाभ्यां योनं किमिच्छति इ
दमिच्छति स्वरिच्छति उच्चैरिच्छति अश्ववृषयोर्येसुक् मैथुनेच्छायाम् अश्वस्यति वडवा वृषस्यति गौः क्षीरलवणयोर्ये लालसायां सु
क् क्षीरस्यति बालः लवणस्यत्युष्ट्रः नाम्नो ये लालसायां सुगसुकौ दधिस्यति दध्यस्यति मधुस्यति मध्वस्यति यशस्काम्यति मान्ताव्ययाभ्यां क्का
म्यः किंकाम्यति स्वःकाम्यति उच्चैस्काम्यति करणे च नाम्नः करणार्थे यः तपस्यति तपश्चरतीत्यर्थः नमसः पूजायाम् नमस्यति देवान् पूजयती
त्यर्थः वरिवसः परिचर्यायां वरिवस्यति गुरून् शुश्रूषयतीत्यर्थः शब्दादिभ्यो यङ् शब्दायते वैरायते कलहायते अभ्रायते मेघायते कष्टायक्रमणे कष्टायते॥

म्नो ये लालसायां सुगसुकौ नाम्नः सुगसुकावागमौ भवतः यप्रत्यये परे तृप्साति रेको लालसा न स्यामर्थे दधिस्यतीत्यत्र षः स इति विपरीतनिर्देशान्न षत्वं मांताव्यया
भ्यां काम्यः मांतप्रकृतिकान्नाम्नोऽव्ययाच्च काम्यः स्यात् इच्छायां किमिच्छति किंकाम्यति स्वः स्वर्ग इच्छति स्वःकाम्यति करणे च नाम्नः करणे च नः इत्यनुवृत्तं करोत्यर्थे इत्यर्थः नम
स्करोति नमस्यति देवान् पूजयतीत्यर्थः वरिवस्यति गुरून् शुश्रूषते इत्यर्थः शब्दादिभ्यो यङ् येभ्यः कर्मभ्यः करोत्यर्थे यङ् शब्दं करोति शब्दायते पक्षे जिर्द्दि राम
त्करणे इति ञिप्रत्ययो पि भवति शब्दयतीति न्यासकारः कष्टायक्रमणे चतुर्थ्यन्तात् कष्टशब्दादुत्साहेऽर्थे यङ् कष्टाय क्रमते इति कष्टायते पापं कर्त्तुमुत्सहते इत्यर्थः॥ ६॥ ६ ६३

ऊष्म बाष्प धूमेभ्य उद्वमने एभ्यः कर्मभ्यो यङ् ऊष्माणमुद्वमतीति नाम्नो नो लोपः शितिनस्य लोपः ये इति दीर्घः ऊष्मायते जिर्डिल्करणे तत्करोतीति तदाचष्टे वेत्यर्थे नाम्नो
जिः स च ङित् ङितिटेरिति ङित्वात् टिलोपो भवति घटमाचष्टे घटयति लुङि अग्लोपित्वात् ह्रस्वाभावात् अजघटत् पटुमाचष्टे पटयति लुङि परत्वात् इष्ठेऽसत्त्वात् टिलोपः अपीपटत् भा
व्यनुरुद्धे लोपो वसीयानिस्युतं तेन पूर्वलोपस्तनो ऽग्लोपित्वान्नाङ्कार्यं अपपटत् महान्तमाचष्टे माहयति जाविष्ठवत्कार्यं इष्ठप्रत्यये परतो यत्कार्यं दृष्टं सम्भावि
तं च तत्कार्यं नाम्नो जावप्यतिदिश्यते इष्ठेयथा विन्मतुमतूनां लोपो रभावो गुणवृद्धिर्ऋतो रादेशः टिलोपो न दृष्टः जावपि स्त्रुः स्त्रग्विणमाचष्टे स्रजयति अस्रजत् अग्निमन्तमाचष्टे अ

ऊष्मबाष्पधूमेभ्य उद्वमने ऊष्मायते बाष्पायते धूमायते जिर्डिल्करणे नाम्नो जिप्रत्ययः करणे ऽर्थे स च ङित् घटं करोति घटयति घटयते।
अजघटत् पटयति पटयते। अपपटत् अग्लोपिनां नाङ्कार्यं महान्तं करोति माहयति अममहत् युवानं करोति यवयति अयूयवत् क
नयति अचीकनत् जाविष्ठवत्कार्यं स्फिरं करोति स्फापयति अपिस्फपत् उरुं वरयति अवीवरत् बहुलं बंहयति अबबंहत् व
द्धं वर्षयति अववर्षत् त्रपम् त्रपयति अतित्रपत् दीर्घं द्राघयति अदद्राघत् वृन्दारकं वृन्दयति अववृन्दत् अन्तिकं ने
दयति अनिनेदत् स्थूलं स्थवयति अतुस्थवत् दूरम्॥ दवयति अदूदवत् ह्रस्वं ह्रसयति अजह्रसत्॥ ॥ म्नयति दण्डवन्तमाचष्टे दण्डयति लुङि अस
ल जत् अत्र पूर्वस्य इत्त्वं तु न भाष्यासम्मतत्वात् अजिघ्नत् अददण्डत् अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्न लोपेन स्थूलं करोति गुर्वादेरिष्ठेमेयसु गराद यणि लोपश्चेति स्थूलस्य स्थव इति लोपः भावश्च स्थवयति
लुङि अतुस्थवत् आदेशावयवत्वान्नषः दूरं करोति दूरस्य दो दवयति लुङि अदूदवत् कथनर्हि दूरयत्यवनते विवस्वतीति दूरमततीति दूरात् क्विबन्तस्तं कुर्वतीत्य
र्थः युवानं करोति युवन् शब्दस्य युयुवयति युवाल्पयोः कन्वेति कन् कनयति लुङि अयूयवत् अचीकनत् जिर्डिदिति सूत्रे एव हलग्रहणं कर्तव्यं तस्मादिह सर्वत्र ह्रस्व
भावः ह्रस्वं करोति ह्रस्वस्य ह्रसः संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वाद् हलग्रहणाद्वा न वृद्धिः माधवेन तु विकल्पेन वृद्धिरुदाहृता ह्रसयति अजिह्रसत्॥ ६ ॥ ६ ॥

क्षिप्रं करोति क्षिप्रस्य क्षेप् क्षेपयति अचिक्षिपत् क्षुद्रं करोति क्षुद्रस्य क्षोद क्षोदयति अचुक्षुदत् प्रियं करोति प्रियस्य प्रः धातोर्नामिन इति वृद्धौ रान्तो आवित्ति पुक् प्रापयति अपिप्रयत् गुरुं करोति गुरोर्गर् गरयति अजीगरत् स्थिरं करोति स्थिरस्य स्थः स्थापयति अतिस्थपत् बहन मूढि स्तां ऊढिं करोति ऊढयति ऊढिमाख्यत् औडिढत् अडि पूर्वस्य जो वा पूर्वरूपस्य स्य इकारस्य जो वा भवति अड् प्रत्यये परे औजिहत् ऊढं करोति ऊढयति ढुडि ढिलोपे च सति जिस हितस्य द्वित्वे पश्चात् पूर्वाऽकारो ह्रस्वः अनोजिनिमित्तः स्वरादेश इत्यनेन ढस्य द्वित्वं ऊढमाख्यत् औडढत् जत्वे औजढत् कर्तुर्यङ् आचारे उपमानादित्यत उपमानादित्यनुवर्त्तते आचारे इति च उप

क्षिप्रम् क्षेपयति अचिक्षेपत् क्षुद्रङ्करोति क्षोदयति अचुक्षोदत् प्रियङ्करोति प्रापयति अपिप्रयत् गुरुं करोति गरयति अजीगरत् स्थिरङ्करोति स्थापयति अतिस्थपत् ऊढिं करोति ऊढयति जिरङ्॰ द्वि स्वरादेः परः अडि पूर्वस्य जो वा औजिढत् औडिढत् ऊढं करोति ऊढयति औजढत् औडढत् कर्तुर्यङ् उपमानात्कर्तुराचारार्थे यङ् श्येन इवाचरति श्येनायते काकः पण्डितायते मूर्खः एनायते यङ् मानिनोः पुम्वत् यङि वा सलोपः पापायते पयस्यते वा नक्रम् अप्सरस् ओजस् सुमनसां नित्यम् अप्सरायते ओजायते दुर्बलः सुमनायते नाम्न आचारे क्विब्वा कृष्ण इवाचरति कृष्णाति अचकृष्णात् अ इवाचरति अति अतः अन्ति एतत् एनाम् एयुः अतु अनात् अनाम् अन्तु अनात् आन् आनं आः

मानात् कर्तुर्नाम्न आचारे यङ् आदन्तुदात्तङि नइस्यात् श्येन इवाचरति यङ् मानिनोरिति पुंवत्त्वे इति दीर्घः श्येनायते यङि वा सलोपः सान्तस्य कर्तुः सस्य वा लोपः अप्सरस् ओजस् सुमनसां नित्यम् ओजः शब्दस्तद्वति वर्त्तते ओजस्वीवाचरतीति ओजायते नाम्न आचारे क्विप् वा कर्तुरुपमानान्नाम्नः क्विप् वा स्यात् आचारेऽर्थे नामत्वं स्विवंतं ग्राह्यं तेनेन विभक्त्यान्तं कार्य्यं पक्षे यङ् कृष्ण इवाचरतीति स धातुरिति धातुत्वात्तिबादिः अदेइस्य लोपः कृष्णति अः कृष्णस्तद्वदाचरति अदेइस्य लोपः अतिलिदितुकासादिप्रत्ययादिति सूत्रस्य वर्त्तौ प्रत्ययग्रहणमपनीयानेकस्वरे सुत्केर्नाम्द्वित्वे॰ ॥ ६ ॥ ८ ९ ॥ ६ ॥ राम ६४

अदेरस्यलोपे पाश्चिपरत्वाद्दाम्बोर्णाद्दाविति पूर्वस्यासंनन आतो णप्डाविति डौ डित्वाट्टिलोपे औ आतोनः पीत्यालोपे अनुः॥ ६॥ लुङि यमिरमिनमानामितीट्सकौ
आसीत् मालेवाचरति मालाति लिटि अनेकस्वरत्वादाम् मालांचकार लुङि अमालासीत् कविरिवाचरति कवयति कवयांचकार आशिषि येइति दीर्घः कवीयान्
नाम धातोर्वृद्धिर्वासोसि प्रत्यये परे लुङि केयट मतेन वृद्धिः माधवस्तु नाम धातोरपि वृद्धिमिच्छति विः पक्षीन इद्वाचरति वयति लिटि तु धातो रितियः विव्यतुः आशिषि
वाद्दीर्येयइति विङ् पिविधान् दादेः पेइति सिलुक् भुवः सिलोपे इति भुवो वुगिति च वुक् आम्बोरित्यनेनात्वं चास्य नाभिव्यक्तत्वेन धातु पाठस्यस्यैवतत्रग्रहणात् अ
लिटि औ अतुः उः इ थ यान् इता आसीत् आसिष्टाम् मालेवाचरति मालाति मालायात् मालाहि अमालात् माला ञ्चकार मालिता अ
मालासीत् कविरिवाचरति कवयति अकवयत् नाम धातोर्वृद्धिर्वासो अकवायीत् अकवयीत् विरिवाचरति वयति वियाय विव्यतुः अ
वायीत् अवयीत् श्रीरिवाचरति श्रयति शिश्राय शिश्रियतुः अश्रायीत् अश्रयीत् पितेवाचरति पितरति पितराञ्चकार यादाद्दाविति रिङ् । च
पित्रियात् भूरिवाचरति भवति बुभाव अभावीत् द्रुरिवाचरति द्रवति अद्रावीत् अमान्तस्योपधाया दीर्घः क्वौझसादौङ्किति हे च इट्दमिवा
चरति इदामति राजेवाचरति राजानति राजायते मन्थाइवाचरति मथीनति ऋभुक्षाइवाचरति ऋभुक्षीणति द्यौरिवाचरति द्यवति द्युधाव
द्यूयान् दद्याविनाक इवाचरति कति चकौ चकेत्यन्ये स्व इवाचरति स्वति सस्वौ सस्वरस्त्यन्ये॥ ६ ॥ भावीत् बुभावश्रिसृद्रुभ्य इति नङो धातुपाठस्या
भावात् अद्रावीत् अमान्तस्योपधाया दीर्घः क्वौझसादौहकारे च क्ङिति झसादौ कितिशान्तो दांत इत्युदाहरणं ङिति तु यङ्लुकि तस्य प्रत्यये शंशांतः दंदांतः पंथा इ
वाचरति पथीनति अत्रांतरंगत्वाद्दीर्घस्तनोन गुणः द्यौरिवाचरति क्ङिति झसे क्वाविति वस्य उत्वे गुणावादेशौ द्यवति कोब्रह्मा तद्वाचरति कति लिटि धातोर्नामि
न इति वृद्धौ आतो णव् डाविति औ चकाविति हरदत्तः माधवस्तु णपि वृद्धिं बाधित्वा यतरस्य लोपात् चक इति रूपमाह॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥

सि॰ चं॰ आचारउपमानान्नाम्नो यई चास्य इत्यनुवृत्तं आचरणमाचारः चरेर्भावे घञ् ज्ञानं व्यवहारो वा उपमीयते अनेनेत्युपमानं माङः करणे ल्युट् कर्मण उपमानादाधा
आ॰ उ॰ राद्युपमानाच्च नाम्नो यः स्यात् आचारेऽर्थे तस्मिन् ये परे पूर्वस्यावर्णस्य ईत्वं च राजानमिवाचरतीत्यत्र नाम्नो नः इति नलोपे कृते ईत्वं राजीयति भृशादिभ्यो ऽभूततद्
६५ द्भावे यङ् अंत्य हसलोपश्च भृशादिभ्यो यङ् स्यात् तस्मिन् परे भृशादीनामंत्यस्य हसस्य लोपश्चाभूततद्भावेऽर्थे येइ इति दीर्घः भृशायते क्विबपि भृशादिभ्यः क्विप्
स्यादभूततद्भावेऽर्थे क्विरपि भृशादिभ्यः च्विः स्यादभूततद्भावेऽर्थे कृभ्वस्तियोगे एव उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाहेतौ प्रत्यये चिकीर्षिते पृथक् क्रियते ध

आचारउपमानात् कर्मधारये उपमानादाचारेऽर्थे यप्रत्ययोऽस्य चेकारः पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति शिष्यमुपाध्यायः प्रासादइवाच
रति प्रासादीयति कुट्यां भिक्षुः भृशादिभ्योऽभूततद्भावे यङ् अन्त्यहसलोपश्च अभृशो भृशो भवति भृशायते। अशश्वत् शश्वद्भवति शश्वायते।
क्विबपि भृशति क्विरपि भृशी भवति भृशस्य भूतं सुमनायते उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं न्यातुसञ्ज्ञाहेतौ प्रत्यये चिकीर्षिते पृथक् क्रिय
ते स्वमनायत उन्मनायत सुखादिभ्यो यङ् कर्तुरनुभवे सुखं वेदयते सुखायते दुःखायते पुच्छाद् उदसने व्यसने पर्यसने च णिङ् उत्पु
च्छयते उदपुपुच्छत विपुच्छयते परिपुच्छयते भाण्डात्समाचयने सम्भाण्डयते॥ ॥तु संज्ञाविधायके प्रत्यये कर्तुमिष्टे सति उपसर्गतुल्यं पूर्वपदं भिन्नं
कर्तव्यमित्यर्थः चुरादौ संग्रामङ् युद्धे इति संविशिष्टपाठोऽस्य ज्ञापकः तेन मनस् शब्दात् आगम् अट् भवति स्वमनायत सुखादिभ्यो यङ् कर्तुरनुभवे सुखादिभ्यः कर्मभ्यो
ऽनुभवकर्तुरेव चेत्सुखादीनि स्युः अनुभवशब्दो ज्ञानवाची तदःपेक्षमेव कर्तृत्वं कर्ता चेत्सुखादिभिरन्वेति सुखं वेदयते येइ इति दीर्घः सुखायते कर्तुरिति किं सुखं
वेदयते परस्य इह यन्निघ्नं सुखं तद्भिन्नोऽनुभवः पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने च णिङ् पुच्छान्नाम्नो णिङ् स्यात् उत् ऊर्ध्वमसनं क्षेपणं विविधं विरुद्धं वाऽसनं व्यसनं
परिसमंतादसनं पर्यसनं तस्मिन्नर्थे ङित्वादात्मनेपदं पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते उदपुपुच्छत भाण्डात्समाचयने भाण्डात् णिङ् स्यात् राशीकरणेऽर्थे सम्भाण्डयते तुडि

॥ सि॰ कौ॰ ॥ पत्र ६५

चीवराद् अर्जने परिधाने च भिक्षुः चीवराण्यर्जयति परिधत्ते वा संचीवरयते लुङि सम् अचिचीवरत अथर्ववेदः सस्यानामाप्लुक् औ एषामाप्लुगागमः स्यात् णिप्रत्यये परे अथर्वमाच
ष्टे करोति वा अथर्वापयति एनीं मा चष्टे णिप्रत्यये टिलोपः तत्तो निमित्ताभावे नैमित्तकस्याप्यभावः इतीयोऽभावेनस्याप्यभावः एतयति पृथुमाचष्टे ऋरम नीतिरभावे टि
लोपे च प्रथयति लुङि वृद्धौ सत्यां टिलोपः अप्लृलोपित्वाऽभावाद् ङिलघाविति पूर्वस्येत्वं अपिप्रथत् वृद्धेः पूर्वं टिलोपे त्वस्य लोपित्वादित्वं न अपप्रथत् मृदुमाचष्टे आविष्टव
द्भावात् ऋरमनीतिरभावे टिलोपे च म्रदयति एवं भृश कृश दृढादयः त्वांमां वाऽऽचष्टे टिलोपे त्वन्मदेकत्वे इति त्वन्मदादेशे च कृते अत उपधाया इति वृद्धौ त्वादयति माद्

चीवराद् अर्जने परिधाने च चीवराणि अर्जयति परिधत्ते वा परिचीवरयते भिक्षुः नाम्नो णिराचष्टे अथर्ववेदः सस्यानामाप्लुक् औ अथर्वापयति।
आतीं यपत् वेदापयति सस्यापयति। असमस्यपत्। एतयते ऐतनत। पृथुम् प्रथयति। वृद्धौ सत्यां पूर्वं म्वादि लोपः। अपप्रथत् अ
पिप्रथत्। मृदुम् म्रदयति। अममदत्। अमिम्रदत्। भृशं भ्रशयति। अबभ्रशत्। कृशं क्रशयति। अचक्रशत्। दृढम् द्रढयति। अद
द्रढत्। परिवृढं परिवढयति पर्य्यववढत्। त्वादयति। अतित्वदत्। मादयति। अमीमदत्। युष्मयति। अयुयुष्मत्। अस्मयति। आसिस्मत्॥
॥विद्वांसं विद्वयति अविविद्वत्॥

यति युवामावां युष्मान् अस्मान् वाचष्टे विभक्तिपरत्वाऽभावान्न युवावौ टिलोपे सति युष्मयति अस्मयति श्वानमाचष्टे आविष्टवद्भावात् शुनो वस्य उर्वां च दीर्घ इत्युत्वे टि
लोपाभावे च शुनयतीति रूपं केचिदाहुः टिलोपे उत्वे च वृद्धौ सत्यां शावयति लुङि अप्लृलोपित्वान्न ह्रस्वः अशुशावत् विद्वांसमाचष्टे टिलोपे विद्वयति टिलोपे कृते वसोर्वउ
दित्त्वे वृद्धावायादेशे च विदायतीत्यन्ये नित्यत्वात्पूर्वं सुत्वं पश्चाट्टिलोपः॥

सि. चं. विदयतीत्यपरे उदंचमाचष्टे आविष्ठवद्भावात् निरश्वादयइत्युदीचः उदीचयतीत्यत्रोपसर्गपृथक्त्वं च शब्दादेव ञिः बहुलग्रहणाट्टिलोपो न लुङि उप
आ. उ. सर्गसमानाकारमितीकारात्पूर्वमटिचि शब्दस्य द्वित्वे पश्चात् णेरिति णिलोपः उदैचिचत् प्रत्यंचमाचष्टे अचेर्दीर्घश्चेत्यल्लोपपूर्वदीर्घौ प्रतीचयति लुङि चिश
६६ ब्दात्याग टिकृते पूर्वस्य यत्वं प्रत्यदिचत् ऋणामसवर्णे स्वर इति प्रकृतिभावपक्षे तु प्रति अचिचत् सम्यंचमाचष्टे अचेर्दीर्घश्चेत्यल्लोपपूर्वदीर्घौ समीचयति लुङि
सम्यचिचत् प्रकृतिभावपक्षे समि अचिचत् तिर्यंचमाचष्टे अचेष्टिलोपेनाऽपहारेऽपि तस्य बहिरंगत्वेनासिद्धत्वात् तिरसस्तिर्यलोपे इत्यस्य सद्भावः वृद्धौ सत्यां तिरायति उपसर्गसमाना
कारत्वाऽभावादिह निरसः पृथक्करणं नास्ति अतितिरायत् अडिल्लघाविति ह्रस्वस्तु नाऽग्लोपित्वात् सध्र्यंचमाचष्टे टिलोपेनांचेरपहारे वृद्धौ सत्यां सध्राययति अंतिक

विद्रावयति इत्यपरे' अविविद्रावत्' विदयति' इत्यन्ये' अविविदत्' एवं श्वानमाचष्टे श्वयति' अशिश्वत्' शावयतीत्यपरे' अशूशावत्' शुन
यतीत्यन्ये' अशुशुनत्' उदञ्चम् उदीचयति' उदैचिचत्' प्रत्यञ्चम् प्रतीचयति' प्रत्यचिचत्' सम्यञ्चम् समीचयति' सम्यचिचत्' तिर्यञ्च
म् तिरायति' अतितिरायत्' सध्र्यञ्चम् सध्राययति' अससध्रायत्' अन्तिकम्' नेदयति' अनिनेदत्' बाढम्' साधयति' वृद्धम्' ज्यापयति।
अजिज्यपत्' वृद्धं वर्षयति' स्फिरम्' स्फापयति' अपिस्फपत्' उरुम्' वरयति' बहुलम्' बंहयति' तृप्रम्' त्रपयति' दीर्घम्' द्राघयति' अदद्राघ
त्' वृन्दारकम्' वृन्दयति' अववृन्दत्॥

माचष्टे पूर्ववदेव अन्तिकस्य नेद् टिलोप अव्ययस्येत्यल्लोपः नेदयति लुङि अनिनेदत् बाढमाचष्टे बाढस्य साधः साधयति अस
साधत् वृद्धमाचष्टे वृद्धस्य ज्यादेशः ज्यातो आविति पुक् ज्यापयति अजिज्यपत् वृद्धस्य वर्षोऽपि वर्षयति अववर्षत् स्फिरमाचष्टे स्फिरस्य स्फः वृद्धौ सत्यां शातो आविति पुक् स्फा
पयति अपिस्फपत् उरुमाचष्टे उरुशब्दस्य वर् संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वाद्बाहुलकाद्वा माधवेन विकल्पेन वृद्धिरुदाहृता वरयति अवीवरत् बहुलमाचष्टे बहुलस्य बंहः बं
हयति नो लोप इति नलोपो न अग्लोपित्वान्न इत्वदीर्घौ अबबंहत् तृप्रमाचष्टे तृप्रस्य त्रप् त्रपयति अतित्रपत् दीर्घमाचष्टे दीर्घस्य द्राघः द्राघयति अदद्राघत्
राम
६६

धातुभ्यो

इति नामधातुप्रक्रिया ॥ ❁ ॥ कंड्वादिभ्यो यक् स्वार्थे एभ्यो धातुभ्यो नित्यं यक् स्यात् स्वार्थे कंड्वादयो द्विधा धातवः प्रातिपदिकानि च नाम्नां तु विग्रह एव सपर पूजायां य
गंतान् षिड्डिदामङ् इत्यनेन ङः प्रत्यये आप् सपर्या महीङ् पूजायाम् महीयते पूजां लभते इत्यर्थः आकृतिगणोयं इति कंड्वादयः 'कंडूयतेः सप्रत्यये द्वित्वेति प्रथम
स्य द्वित्वे प्राप्ते कंड्वादेस्तृतीयस्य द्वित्वं कंडूयियिषति यप्रत्ययान्तात् सप्रत्यये तु यथेष्टं नामधातुषु द्वित्वमित्याख्यानात् यणा मन्यन मस्य द्वित्वं भवति स्वरादेस्त्वा
द्येन रस्य द्वित्वं पुत्रीयितुमिच्छति पुपुत्रीयिषति पुतित्रीयिषति पुत्रीयियिषति अशिश्वीयिषति अश्वीयियिषति आत्मनः इंद्रमिच्छति इन्द्रीयति इंद्रीयतेः सप्रत्य

इति नामधातुप्रक्रिया ॥ ❁ ॥ कण्ड्वादिभ्यो धातुभ्यो यक् स्वार्थे कण्डूञ् गात्रविघर्षणे कण्डूयति कण्डूयते मन्तु अपराधे रोषे च मन्तूयति
ञिदित्वे मन्तूयते वल्गु पूजामाधुर्ययोः वल्गुयति अस असु असूञ् उपतापे अस्यति अनपि च हसान् असाञ्चकार असूयति असूयते
लेलादीप्तौ लेलायति मेधा आशुग्रहणे मेधायति सुख दुःख तत् क्रियायाम् सुख्यति दुःख्यति सपर पूजायाम् सपर्य्यति सपराञ्चका
र भिषज् चिकित्सायाम् भिषज्यति इषुध शरधारणे इषुध्यति ऐषुधीत् गद्गद् वाक्स्खलने गद्गद्यति एला खेला विलासे एलायति खे
लायति हृणीङ् रोषणे लज्जायां च हृणीयते महीङ् पूजायाम् महीयते अगद निरोगत्वे अगद्यति आगदीत् ॥ ❁ ॥ इति कण्ड्वादयः
॥ निविशादेः न्यादिपूर्वाद्विशादेर्धातोस्तन् निविशते ॥ येंद्रीशब्दपि शब्दयोरन्यतरस्य द्वित्वं इंदिद्रीयियिषति इंद्रीयियिषति ण्यंतात्सप्रत्यये तु प्रिय
शब्दात् आविष्टवद्भावेन प्रियशब्दस्य प्रादेशस्ततो द्वित्वादि प्रियमाख्यातुमाचक्षाणं प्रेरयितुं वेच्छति पिप्रापयिषति प्रापिपयिषति प्रापयियिषति यङ्
सन्ण्यंतात्सप्रत्यये तु बोभूयिषति यङ् ञिसान्तात् ञिप्रत्यये तु बोभूययिषति ॥ इति प्रत्ययमाला ॥ निविशादेः निपूर्वो विशः नेः परो विश इति वा निविश आदि
र्यस्य स निविशादिस्तस्मादात्स्यात् आदिशब्दः प्रकारे विशइत्यत्र अकार उच्चारणार्थः निविशते यदि भूकशिखापद इति श्रीहर्षः ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥

ति किं प्रविशति अर्थवद्ग्रहणलक्षणप्रतिपदोक्तपरिभाषाभ्यां नेह उपसर्गस्य ग्रहणं तेन नेह न मधु निविशंति भ्रमराः ॥ ॐ ॥ परिव्यवेभ्यः क्रियः परगामिफलार्थमिदमात्म
नेपदं विपराभ्यां जेः आभ्यां परो जयतिरात्मान् आङो दो ऽनास्यविकसने परगामिफलार्थमिदं आङ्पूर्वाद्ददाते र्मुखविकसनादन्यत्रार्थे वर्तमानादात्मने
पदं स्यात् विद्यामादत्ते क्रीड आङ्नुसंपरिभ्यः तृतीयार्थस्यानोर्योगे नात्मनेपदं माणवकमनुक्रीडति तेन सहेत्यर्थः समोऽकूजने समः परः क्रीडतिरात्मान् अ
कूजनेर्थे आगमेः क्षमायां आङ्पूर्वात् ण्यंतादृमेरात्स्यात् क्षमायामर्थे आगमयस्व तावत् मा त्वरिष्ठा इत्यर्थः शिक्षेर्जिज्ञासायाम् शिक्षविद्योपादाने इत्यस्मने
ह्यग्रहणं अनुदात्तेत्वादेवात्मनेपदसिद्धेः किं तु शकेः सांतस्येह ग्रहणं धनुषि शिक्षते धनुर्विषये ज्ञानेन शक्तो भवितुमिच्छतीत्यर्थः हरतेर्गतताच्छील्ये गतप्रकारः साद

परिव्यवेभ्यः क्रियः परिक्रीणीते विक्रीणीते अवक्रीणीते विपराभ्यां जेः विजयते व्यजेष्ट पराजयते आङो दो ऽनास्यविकसने विद्यामा
दत्ते आदित्त विकसने तु व्याददाति मुखं स्मः पराङ्कर्म्मकान्न व्यस्येवं व्याददते पिपीलिकाः पतंगस्य मुखम् क्रीड आङ्नुसम्परिभ्यः।
आक्रीडते अनुक्रीडते परिक्रीडते समोऽकूजने संक्रीडते कूजने तु संक्रीडति रथचक्रम् आगमेः क्षमायाम् आगमयस्व तावत् शिक्षे
र्जिज्ञासायाम् धनुषि शिक्षते हरतेर्गतताच्छील्ये पैतृकमश्वा अनुहरन्ते मातृकं गावः किरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेषु अपाच्चि
रते सुट् चतुष्पाच्छकुनिकर्तृके आलेखने अपस्किरते वृषो हृष्टः कुक्कुटो भक्षार्थी श्वाश्रयार्थी च हर्षादिष्विति किम् अपकिरति
श्यमिति यावत् पैतृकमश्वा अनुहरंते मातृकं गावः पितुर्मातुश्च सादृश्यं सततं परिशीलयंतीत्यर्थः ताच्छील्ये किं मातुरनुहरति इह (कुसुममश्वा युः ॥
सादृश्यमात्रविवक्षितेन न तु प्रकारताच्छील्यं किरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेषु किरतेरात्स्यात् एषु वाच्येषु हर्षादयो विषयाः तत्र हर्षो विक्षेपस्य कारण
मित रे फले अपाॅ सुट् चतुष्पाच्छकुनिकर्तृके आलेखने अपात्किरतेः सुट् स्यात् हर्षादिष्वेव चतुष्पाच्छकुनिकर्तृके आलेखने सति अपस्किरते वृषो हृष्टः
हर्षेण भूमिं विलिखतीत्यर्थः हर्षादिष्विति किम् अपकिरति कुसुमं इहासुटो न हर्षादिमात्रविवक्षायां यद्यप्यात्मनेपदं प्राप्तं तथापि सुडभावे नेष्यत इत्याहुः गजो
ऽपकिरते:

ऽपकिरति अत्र हर्षसत्यप्यालेखना ऽभावान्सुटो ऽप्राप्तिः ॥:॥ आङोनुप्रच्छ्योः आङः परावेतावात्वं नौ भवतः गुनुतौ अदादिः प्रच्छतीप्सायां तुदादिः शपउपा
लंभे आक्रोशार्थो त्स्वरितेतः शपः परगामिफलेशपथरूपेऽर्थे आत्मनेपदं भवति कृष्णाय शपते श्लाघन्हुङिति संप्रदानसंज्ञा समवप्रविभ्यः स्थः लुङि अपिद्ध
धास्यामि दितीत्त्वं समस्थिषातां आङः प्रतिज्ञायां शब्दं नित्यमातिष्ठते नित्यत्वेन प्रतिजानीते इत्यर्थः स्वाभिप्राया ऽविष्करणे निर्णेत्रा ऽऽख्यायां च स्वाशयस्य प्रका
शने विवादस्य निराकरणकर्त्रा निर्णेना तस्मिन्नर्थे च तिष्ठते रात्स्यान् गोपी कृष्णाय तिष्ठते स्थित्यानेत्रादिविकाराद्वा स्वाभिप्रायं ज्ञापयति संशय्य कर्णादिषु ति

आङोनुप्रच्छ्योः आनुते आपृच्छते शपउपालम्भे विप्राय शपते समवप्रविभ्यः स्थः संतिष्ठते समस्थित अवतिष्ठते प्रतिष्ठते।
वितिष्ठते आङः प्रतिज्ञायाम् शब्दन्नित्यमातिष्ठते स्वाभिप्राया विष्करणे निर्णेत्राख्यायाञ्च गोपी कृष्णायतिष्ठते अस्थित संशय्य
कर्णादिषु तिष्ठते यः उदोऽनूर्ध्वकर्म्मणी हायाम् मुक्तावुत्तिष्ठते उदः स्थास्तम्भोस्सलोपः उत्थासीष्ट उत्थासीयास्तां उदस्थास्यत उदस्थि
त अनूर्ध्वकर्म्मणि किम् पीठादुत्तिष्ठति ईहायाङ्किम् ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति उपान्मन्त्रकरणे देवपूजासङ्गतिकरणमित्रकरणपथिषु
आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते मन्त्रकरणे किम् भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन आदित्यमुपतिष्ठते गंगायमुनामुपतिष्ठते रथिकानुपतिष्ठते स्रु
(घ्नमुपतिष्ठते पन्थाः वालिप्सायाम् भिक्षुः प्रभुमुपतिष्ठते उपतिष्ठति
ष्ठते यः संशयं विधाय निर्णेतृत्वेन कर्णादीनाश्रयते इत्यर्थः उदोऽनूर्द्ध्वकर्मणीहायां इच्छा
पूर्विका चेष्टा ईहा तस्यामेव नेह ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति उत्पद्यते इत्यर्थः उपान्मंत्रकरणे देवपूजासंगतिकरणमित्रकरणपथिषु एष्वर्थेषु उपान्तिष्ठः स्यात् मंत्रः करणं यत्र
तत् मंत्रकरणं स्तुतिः आग्नेय्या ऽऽग्नीध्रमुपतिष्ठते अग्निदेवताकया ऋचा ऽऽग्नीध्रमग्निविशेषं स्तोतुं तत्समीपे तिष्ठतीत्यर्थः अग्निमिंधे इति अग्नीत् क्विबंतः अग्नीधः स्थानमा
ग्नीध्रं तस्येयग्नीध्रः निपातनात्तद्धितोरण् प्रत्ययः मंत्रकरणे किं भर्त्तारमुपतिष्ठति यौवनेन आदित्यमुपतिष्ठते आदित्यं स्तोतुं तदभिमुखं तयातिष्ठतीत्यर्थः गंगायमुनामुपति

मैत्रीकरोतीत्यर्थः पंथाः स्रुघ्नो देशस्तमुपतिष्ठते प्राप्नोतीत्यर्थः वा लिप्सायां प्रभुमुपतिष्ठते लिप्सया उपगच्छतीत्यर्थः॥ ॥ अकर्मकाच्च उपात्तिष्ठतेरकर्मकादात्मनेप
दं स्यात् भोजनकाले उपतिष्ठते सन्निहितो भवतीत्यर्थः उद्विभ्यां तपोः कर्मकात्स्वांगकर्मकाच्च स्वमंगं स्वांगं न त्वद्रवमिति परिभाषितं उत्तपते वितपते दी
प्यते इत्यर्थः नेह सुवर्णमुत्तपति संतापयति विलापयति वेत्यर्थः चैत्रो मैत्रस्य पाणिमुत्तपति संतापयतीत्यर्थः आङो यमहनिभ्यां आङः परभ्यामकर्मका
भ्यां स्वाङ्गकर्मकाभ्यां च यमहनिभ्यामात् नेह परस्य शिर आहंति कथं तर्हि आजघ्ने विषमविलोचनस्य वक्ष इति भारविः आदध्वं मारघून्नमिति भट्टि अप
मादरणेवायम्मिति समीपमेत्येत्य व्याहारो वाबोध्यः विषमविलोचनस्य समीपमेत्य वक्ष आजघ्ने स्वकीयमेव वक्षो मल्ल इव संतोषातिशयादास्फोटनं चक्रे इत्यर्थः

अकर्मकाच्च ज्ञानमुपतिष्ठते उद्विभ्यां तपोः कर्मकात्स्वाङ्गकर्मकाच्च उत्तपते वितपते पाणिं शिरो वा स्वांगकर्मकात्किम् सुवर्णमुत्त
पति आङो यमहनिभ्यामकर्मकाभ्यां स्वाङ्गकर्मकाभ्यां च आयच्छते आहते पाणिं शिरो वा आघ्नाते आहसे अन्यत्र शत्रुमायच्छ
ति आहन्ति वा हनः सिः कित् वधो वाति आवधिष्ट आवधिषाताम् आहत आहसाताम् यमः सूचने सिः कित् उदायत उदाय
साताम् उदायसत समो गमृच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्त्तिश्रुविदिदृशिभ्योऽकर्मकेभ्यः सङ्गच्छते॥ ६ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

हनः सिः कित् हंतेः परः सिप्रत्ययो वा कित् स्यात् हनो लुङ् लिङोरिति वधादेशः आवधिष्ट आवधिषातां पक्षे कित्वात् लोपस्त्वनुदात्ततनामिति नलोपः लोपो
ह्रस्वादिति सिलोपः आहत आहसातां आहसत यमः सूचने सिः कित् सूचनं परदोषाविष्करणं कित्वात् लोपस्त्वनुदात्ततनामिति मलोपः लोपो ह्रस्वा
दिति सिलोपः उदायत सूचने किं उदायंस्त पादमाकृष्टवानित्यर्थः समो गमृच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्त्तिश्रुविदिदृशिभ्यः समुपसर्गादकर्मकेभ्यो गमृच्छ्यर्त्ति
श्रुदृशिभ्यः प्रच्छिस्वरतिविदिभ्यः सकर्मकेभ्य आत्स्यात् संगच्छते संगतं भवतीत्यर्थः॥

गमेः सिस्यैा किती वा गमेरनिटौ सिस्यौ वा कितौ स्तः आशिषि लिङि कित्वा ल्लोपस्त्वनुदात्तेति नामिति मलोपः संगसीष्ट पक्षे संगंसीष्ट लुङि कित्वान्मलोपे ल्लो
पो ह्रस्वादिति सिलोपः समगत समगसातां समगसत कित्वाभावे समगंस्त समगंसातां समगंसत नौ द्रादिकस्य ऋच्छेरत्र ग्रहणं न तु ऋच्छादेशस्येति ध्वननार्थे लृटः प्र
योगः समृच्छिष्यते ग्रहामिति संप्रसारणं समृच्छते स्वृ शब्दोपतापयोः संस्वरते अर्तीं ति भौवादिकजौहोत्यादिकयोर्ग्रहणं तत्रभ्वादेः समृच्छते लिटि समाराते समारिरे लि
ङि उरित्गुणः समृषीष्ट समर्ता हनृतदृतोः स्य समरिष्यते समारिष्यत लुङि मेटइत्यटोः भावः उरितिन गुणः लोपो ह्रस्वादिति सिलोपे मासमृत मासमृषातां मासमृषत माङ
ऽभावे समार्त समार्षातां समार्षत इयर्ते स्तुकं प्रेरितः पूर्वस्येति पूर्वस्यत्वे असवर्णे स्वरे पूर्वस्येतोयसमियृते लुङि सर्तिशास्त्यर्तिभ्य इतिङः ऋवर्णदृशोरिति गुणः मेटइ

गमेस्सिस्यौ कितौ वा संगंसीष्ट संगंसीष्ट समगत समगंस्त समृच्छिष्यते समानृच्छे समार्च्छिष्ट संस्वरते संसस्वरे संस्वरिषीष्ट संस्वृषीष्ट स
मस्वरिष्ट समस्वृत समृच्छते समप्रष्ट समप्रष्टातां संशृणुते संश्रोतां समश्रोष्ट सम्वित्ते संविदाते वेत्तेरंतो वारुङादिति सम्विदते सम्वि
द्रते सम्पश्यते समरष्ट समियृते समारे समियते ऋटप्रेरितः पूर्वस्य समियृते समियाते समियाताम् समियातामृस्वरादेः अरइएए
एऐ समैयृत समैयातां अकर्मकात्किं ग्रामं संगच्छति ॥ ६ ॥ ६ ॥ स्तइभावः मासमरत मासमरेतां मासमरंत माङऽभावे समारत समारेतां समा
रंत श्रुवः श्रु आदेशइति श्रुर्नु प्रत्ययश्च संशृणुते परस्मैपद सा हचर्याद्विदज्ञाने इत्यस्यैव ग्रहणं न तु स्वरितेतो विद्लृ लाभे इत्यस्य स त्वाविचारणार्थस्य विदे
त्वनुदात्तत्वादात्मनेपदसिद्धमेव वेत्तेरंतो वा रुट् विदेः परस्यात् प्रत्ययस्य रुड्वा स्यात् दृशेरिति पश्यः संपश्यते कथं तर्हि सकर्मकस्य रक्षांसीति पुरा
पि संशृणुमहे इति मुरारिप्रयोगः प्रामादिकोयमिति कय यद्भ्यइत्यः ध्याहारो वा अथास्मिन्नकर्मकाधिकारे हनिगम्यादीनां कथमकर्मकते
ति चेच्छृणु धातोरर्थांतरे वृत्ते धात्वर्थेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोः कर्मिकाक्रियेत्युक्तत्वादकर्मकत्वं बोध्यम् ॥ ६ ॥ ६ ॥

सि॰ च॰ उपसर्गाद्स्यत्यूह्योर्वा अकर्मकादिति निरूतं असु क्षेपणे ऊह वितर्के बंधं निरस्यति दिवादित्वात् उपसर्गादूहते ईर्ष्योपार्दौ क्षितिब्रह्मसमुह्यात् अग्निं समस्यति निसमु
आ॰ उ॰ पविभ्यो ह्वः एभ्यः परस्मात् ह्वेञ आत् स्यात् स्पर्द्धायां आङः आङः परात् ह्वेञ आत् स्यात् पराभिभवेच्छा स्पर्द्धा न स्यामर्थे अप्रतिबन्धोत्साहस्फीततासु क्रमः। ऋचि
६९ क्रमते बुद्धिर्न प्रतिहन्यत इत्यर्थः अध्ययनाय क्रमते उत्सहत इत्यर्थः क्रमते स्मिन् शास्त्राणि स्फीतानि प्रवृद्धानि भवंतीत्यर्थः उपपराभ्यां अप्रतिबंधादिषु वा च्येष्वा
भ्यां क्रम आत् स्यात् नेह संक्रामति आङो ज्योतिरुद्गमने आक्रमते सूर्य्यः उदयत इत्यर्थः नेह आक्रामति धूमो हर्म्यतलात् वेः पादविहरणे क्रमेः पादविक्षेपए
वार्थस्तथापि धातूनामनेकार्थत्वादेवमुक्तं पादविहरणे किम् विक्रामति संधिर्द्विधा भवति स्फुरतीत्यर्थः प्रोपाभ्यां प्रारंभार्थाभ्यां प्रक्रमते आरंभं करोतीत्यर्थः।

उपसर्गाद्स्यत्यूह्योर्वा। निरस्यते निरस्यति वा निरास्यत समूहति समूहते समूह्यात् निसमुपविभ्यो ह्वः। निह्वयते स्पर्द्धायामाङः। कृष्णश्चा
णूरमाह्वयते। अप्रतिबन्धोत्साहस्फीततासु क्रमः। ऋचि क्रमते बुद्धिः। अध्ययनाय क्रमते। क्रमन्तेऽस्मिन् शास्त्राणि। उपपराभ्याम्। उ
पक्रमते पराक्रमते। आङो ज्योतिरुद्गमने। आक्रमते। आक्रम्यते सूर्य्यः। वेः पादविहरणे। साधु विक्रमते वाजी। प्रोपाभ्यां प्रारम्भार्थाभ्या
म्। प्रक्रमते। उपक्रमते। अनुपसर्गाद्वा। क्रमते। क्रम्यते। क्राम्यति। क्रामति। अपह्नवे ज्ञः। शतमपजानीते। अकर्मकाच्च। सर्पिषो जानीते। अनुपसर्गाज्ज्ञः। गां जानीते

प्रारंभार्थाभ्यां किम् प्रक्रामति गच्छतीत्यर्थः उपक्रामति आगच्छतीत्यर्थः उपपराभ्यामिति नात्रास्मिन्न पदे शंक्यं अप्रतिबंधादिष्वेवेत्युक्तत्वात् अनुप
सर्गाद्वा अप्राप्तविभाषेयमप्रतिबंधादिषु तु नित्यमेव अपह्नवे ज्ञः अपनयने ज्ञ आत् अकर्मकाच्च सर्पिषो जानीते सर्पिषोपायेन प्रवर्तत इत्यर्थः अ राम
नुपसर्गात् ज्ञः अकर्मकाच्चेत्येव सिद्धे सकर्मकार्थमारंभः अनुपसर्गात् किम् स्वर्गलोकं न प्रतिजानीते कथं न हि इत्यन्नृपः पूर्वमवाजुलोचेतनोऽनुजज्ञे गमनं सुत ६९
स्येति भट्टिः कर्मणि विदुर नृपेणेति विपरिणामः॥

संप्रतिभ्यामनाध्याने उत्कंठापूर्वकं स्मरणमाध्यानं शतं संजानीते अवेक्षत इत्यर्थः शतं प्रतिजानीते अंगीकरोतीत्यर्थः अनुपसर्गात्‌ वा अनुपसर्गात्‌ परस्मात्‌ ज्ञो वा तङ्‌ स्यात्‌ वेः शब्दकर्मणः कृञः शब्दं विकुरुते उच्चारयतीत्यर्थः शब्दकर्मणः किम्‌ चित्तं विकरोति कामः अकर्मकाच्च वेरकर्मकात्‌ कृञ आत्‌ स्यात्‌ विकुर्वते सैंधवाः वाजिनो विकारं लभंते इत्यर्थः भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषु वदः वदतेरात्‌ स्यादेष्वर्थेषु शास्त्रे वदते भासमानो ब्रवीतीत्यर्थः भृत्यानुपवदते सांत्वयति उपसंभाषोपसांत्वनं शास्त्रे वदते ज्ञानं वदतीत्यर्थः क्षेत्रे वदते क्षेत्रप्रयत्नं वदतीत्यर्थः गेहे विवदंते विवादं विवदंतीत्यर्थः उपवदते प्रार्थयते उपमंत्रणा सुपच्छंदनं एषु किं किंचि

सम्प्रतिभ्यामनाध्याने। शतं सञ्जानीते। शतम्प्रतिजानीते। अनाध्याने किम्‌। मातरं सञ्जानाति। अनुपसर्गाज्ज्ञः। गां जानाति। जानीते वा। वेः शब्दकर्मणः। अकर्मकाच्च। भासनोपसम्भाषाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु वदः। शास्त्रे वदते। भृत्यानुपवदते। शास्त्रे वदते। क्षेत्रे वदते। गेहे विवदन्ते। उपवदते ब्राह्मणाः परदारान्‌। मनुष्यादीनां सम्भूयोच्चारणे सम्प्रवदन्ते ब्राह्मणाः। व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वादकर्मकात्‌। अनुवदते श्रुतिकठः कलापस्य। वा विरुद्धोक्तौ। विप्रवदन्ति विप्रवदन्ते वा वैद्याः। अवाद्गिरतेः। अवगिरते। समः प्रतिज्ञाने। शब्दं नित्यं सङ्गिरते।

इदंति मनुष्यादीनां सम्भूयोच्चारणे वदतेरात्‌ स्यात्‌ मनुष्यादीनां सहोच्चारणेऽर्थे व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वादकर्मकात्‌ एतादृशाद्वदतेरात्‌ स्यात्‌ व्यक्तः वाग्विषयो यस्य स व्यक्तवाग्विषयस्तस्मात्‌ अनुवदते कठः कलापस्य वेदशाखावचनावपि कठकलापशब्दावत्र तदध्येतरि वर्तेते अनुसारश्चं कलापस्येति संबंधे षष्ठी अकर्मकात्‌ किम्‌ उक्तमनुवदति व्यक्तवागिति किं अनुवदति वीणा वा विरुद्धोक्तौ विरोधोक्तिरूपे व्यक्तवाचां समुच्चारणेऽर्थे वदेर्वा तङ् स्यात्‌ अप्राप्तविभाषेयं अवाद्गिरतेः गिरतेरिति तौदादिकस्यैव ग्रहणं गृणातेरेव पूर्वस्य प्रयोगो नास्तीति भाष्योक्तेः समः प्रतिज्ञाने समो गिरतेरात्‌ स्यात्‌ प्रतिज्ञानेऽर्थे संगिरते प्रतिजानीत इत्यर्थः प्रतिज्ञाने किं संगिरति ग्रासं॥ ९ ॥ ६॥

सि·चं· उदश्चरः सकर्म्मकात् धर्म्ममुच्चरति उत्क्रम्य गच्छतीत्यर्थः सकर्म्मकात्किं वाष्पमुच्चरति उपरिष्टाद्गच्छतीत्यर्थः समस्तृतीयायुक्तात् तृतीयान्तयुक्तात् समश्चरेरात्स्यात् रथे
आ·उ· न संचरते व्यवधानेपि रथेन समुच्चरते दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे तृतीयान्तयुक्तात् समो यच्छतेरात्स्यात् सा तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे भवति दास्या संयच्छते दास्यै ददाती
७० त्यर्थः दास्येति संप्रदाने तृतीया उपाद्यमः स्वीकारे उपाद्यमेरात्स्यात् स्वीकारो विवाहस्तस्मिन्नर्थे यमः सिः किद्वा विवाहे यमेः परः सिप्रत्ययो वा कित् स्यात् विवाहेऽर्थे लोप
स्त्वनुदात्ततनामिति मलोपः उदायत उपयंस्त ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः ज्ञानात्सन्प्रत्ययान्तेभ्य एभ्य आत्स्यात् अपह्नवे ज्ञः इत्यादिना ज्ञाधातोः समो गमृच्छी इत्यनेन श्रुदृशि
भ्यां चात्मनेपदे कृते ततः सन्प्रत्यये सनान्तात् पूर्ववत्सनः इत्यनेन तदात्मनेपदं सिद्धमेव पुनर्ग्रहणं विषयान्तरेप्यात्मनेपदार्थं अनोर्ज्ञः नात्तेन अनोः सान्ताज्ज्ञानातेर्नात्स्या

उदश्चरस्सकर्म्मकात् धर्म्ममुच्चरते समस्तृतीयायुक्तात् रथेन सञ्चरते दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे दास्या संयच्छते कामुकः उपाद्यमस्स्वीकारे भार्य्यामुपयच्छते यमस्सिः किद्वा विवाहे रामस्सीतामुपायत उपायंस्त वा

ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः जिज्ञासते शुश्रूषते सुस्मूर्षते दिदृक्षते अनोर्ज्ञः न अनुजिज्ञासति पुत्रम् प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः प्रतिशुश्रूषति आशुश्रूषति स्वराद्यन्तोपसर्गाद्युजेरयज्ञपात्रेषु प्रयुङ्क्ते उद्युङ्क्ते अयज्ञेति किम् पात्राणि प्रयुनक्ति समः क्ष्णुवः संक्ष्णुते शस्त्रम् भुजो पालने ओदनम्भुङ्क्ते पालने तु महीम्भुनक्ति ॥ ॥

त्प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः आभ्यां सन्नन्तात् शृणोतेर्नात् स्वराद्यन्तोपसर्गाद्युजेरयज्ञे स्वरादेः स्वरान्ताच्चो
पसर्गाद्युजेरात् न तु यज्ञपात्रेर्थे समःक्ष्णुवः समः क्ष्णोतेरात्स्यात् भुजोऽपालने अभ्यवहारे इति वक्तव्ये अपालने इति पर्युदासग्रहणं प्रयोजनं द्रष्टार्थे संयोगवद्विप्रयो
गस्यापि विशेषावधारणहेतुत्वात् रोधादिकस्यैव भुजेर्ग्रहणमित्येके अभ्यवहारादर्थान्तरे उपभोगादावप्यात्मनेपदं भवतीति द्वितीये निषेधस्य निषेधः पर्युदासः भुजे
रात्स्यात् पालनेऽपालनत्वात् उपभोगार्थे तु वृद्धो जनो दुःखशतानि भुङ्क्ते इतीह भुजेरुपभोगोर्थः उपभोग इत्युपलक्षणं तेन बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केवलामि राम
त्यत्रात्मनेपदं सात् करणमर्थः पृथिवीं बुभुजे स्वाधीनां चकारेत्यर्थः भुजो कौटिल्ये इति तु तुदादेस्तु पमेव पाणिं विभुजति अपालने किं महीं भुनक्ति ॥ ०ः ॥ ६ ॥ ७०

गृधिवंचिभ्यां ण्यंताभ्यां प्रतारणे परगामिफलार्थमिदमात्मनेपदम् प्रतारणे किं श्वानं गर्द्धयति अस्याभिकांक्षामुत्पादयति अहिं वंचयति वर्ज्जयतीत्यर्थः अपाद्वदः अ
पाद्वदतेरात्स्यात् अनुपसर्गाद्ज्ञः पूर्वव्याख्यातं कर्मव्यतिहारे धातोरात् क्रियाविनिमयेर्थे धातोः कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् व्यतिभवते अन्यस्य योग्यं भवनमन्यनरः
करोतीत्यर्थः रादौ न व्यतिराते न गतिहिंसार्थपठजल्पहसादितरेतरान्योन्यपरस्परोपपदाच्च न गतिहिंसार्थेभ्यः पठजल्पहसेभ्य इतरेतरान्योन्यपरस्परोपपदे
भ्यश्च धातुभ्यः आत्न स्यात् इत्सात् अनुपराभ्यां कृञः पम् आत्मगामिफले परस्मैपदार्थमिदम् अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः क्षिपप्रेरणे स्वरितेत्तत आत्मगामिफलेपिपर

गृधिवञ्चिभ्यां ण्यन्ताभ्यां प्रतारणे। माणवकं वञ्चयते। गर्द्धयते। अपाद्वदः। न्यायमपवदते। समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे। व्रीहीन् संयच्छते। धान्या
न्स्वीकरोतीत्यर्थः। भारमुद्यच्छते। भारं वहतीत्यर्थः। वस्त्रमायच्छते। वस्त्रमादधातीत्यर्थः। अग्रन्थे किम्। वेदमुद्यच्छति। अधिगन्तुमुद्यम
ङ्करोतीत्यर्थः। कर्मव्यतिहारे धातोऽरात्। व्यतिभवते। व्यतिराते। न गतिहिंसार्थपठजल्पहसात्। व्यतिगच्छन्ति। व्यतिपठन्ति। व्यतिघ्नन्ति व्यति
जल्पन्ति। व्यतिहसन्ति। इतरेतरान्योऽन्यपरस्परोपपदाच्च। इतरेतरस्य अन्योऽन्यस्य परस्परस्य वा व्यतिलुनन्ति। अनुपराभ्यां कृञः। पम्। अनु
करोति। पराकरोति। अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः। पम्। अभिक्षिपन्ति। प्रतिक्षिपन्ति। अतिक्षिपन्ति। प्राद्वहः। प्रवहन्ति। परेर्मृषश्च। परिमृष्यति। परिवहति

स्मैपदार्थमिदम् प्राद्वहः प्राद्वहतेः पं स्यात् परेर्मृषश्च परेर्मृषेः पं स्यात् स्वरितेत्त्वात् परेर्मृषेः पदद्वये प्राप्ते आरंभः मृष आमर्षणे दिवादिश्चुरादिश्च परिमृष्य
तिज्ञेरभावे परिमर्षति चकाराद्वहेरपि पं भवति परिवहति व्याङ्परिभ्यो रमः भ्वादौ व्याख्यातमिदम् अकर्मकाद्वा अकर्मकाद्रमतेर्वा पं स्यात् उपाद्येव
उपरमति उपरमते वा निवर्त्तते इत्यर्थः बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो ण्यंतेभ्यः पं इङ् इको जीनामित्यात्वे अध्यापयति प्रावयति प्रापयतीत्यर्थः द्रावयति
विलापयतीत्यर्थः स्रावयति स्यंदयतीत्यर्थः॥

सिचं. इतिपदव्यवस्था अथ भावकर्मणोर्लङादयः यक् चतुर्षु भुवि कर्म्मणीति चाड्डुवीत्यतोनुवृत्तं अव्यवहितमपि कर्त्तरीति नानुवर्त्तते उत्तरसूत्रे कर्तृग्रहणात् आख्यातप्रकर
आ.उ. णादिति स्वचतुर्विधेष्वाख्यातेषु चतुरश्शब्दोक्तिनेन भावार्थकेषु कर्मार्थकेषु च चतुर्षु परतो धातोर्यक् स्यात् आड्डुवि कर्म्मणि भवनं भूः संपदादित्वाद्भावे क्विप् तस्यां भु
७१ वि शुद्धे धात्वर्थे साध्यरूपे स्वार्थे इति फलितं घञर्थो भावस्तु सिद्धरूपः उक्तं च क्रियायाः सिद्धतावस्था साध्यावस्था च कीर्त्तिता सिद्धतां द्रव्यमिच्छंति तन्त्रैवेच्छं
ति घञ्विधिं १ भावो भावना उत्पादना क्रिया सा च धातुत्वेन सकलधातुष्ववाच्या वर्त्तते उक्तं च व्यापारो भावना सैवोत्पादना सैव च क्रियेति उसत्यनुकूलो व्यापार इत्य
र्थः तत्र सिद्धरूपो भावो घञादिवाच्यः तस्य तु सत्वरूपत्वमिष्टमेवेति उक्तं च भाष्यकृता कृदभिहितो भावो द्रव्यवत् प्रकाशते इति द्रव्यधर्मान् लिंगसंख्याकारकादीन्
गृह्णातीत्यर्थः लिंगसंख्याकारकान्वितं द्रव्यमित्युक्तेस्तेन पाकः पाकेनेत्यादौ द्वितीयादयः प्रवर्त्तन्ते साध्यरूपो भावस्त्वाख्यातवाच्यस्तस्या सत्वरूपत्वेन द्वित्वाद्यप्रतीते

इतिपदव्यवस्था यक् चतुर्षु धातोर्भावे कर्म्मणि च यक्प्रत्ययस्तिबादिषु चतुर्षु परतः। आङ्भुवि कर्म्मणि। अकर्म्मकाद्भावे सकर्म्मका
द्वा कर्म्मण्याङ्भवति। भावस्यैकत्वादेकवचनमेव युष्मदस्मदोस्सामानाधिकरण्याभावात्प्रथमः। नामाद्यविषयत्वेऽपि प्रथमातिक्रमे का
रणाभावात्प्रथमः। भूयते भूयेत भूयताम्। अभूयत बभूवे। ०॥ ((नैद्विवचनादिभाष्येतु आस्यंते शय्यंते इत्यत्र भावेपि बहुवचनं कृतं न च कर्मण्ये
वाख्यातप्रत्ययोस्त्विति शंक्यं धातुद्वयस्याप्यकर्मकत्वात् आस्यंते इत्यासिकाः शय्यंते इति शायिका इत्यत्र धात्वर्थनिर्देशे ण्वुण्प्रत्ययः उष्ट्रासिका आस्यंते हतशायि
काः शय्यंते इत्यत्र ह्युष्ट्राणां यादृशान्यासनानि हतानां यादृशानि शयनानि तादृशानि देवदत्तादिकर्तृकान्यासनादीनीत्यर्थः फलाश्रयं कर्मफलं च धात्वर्थोपात्तमित्याश्र
यमात्रमाख्यातार्थः अनन्यलभ्यत्वात् अकर्मकेभ्यो धातुभ्यो भावे आत् सकर्मकेभ्यस्तु कर्मण्यात् स्यात् साध्यरूपस्य भावस्योत्सर्गत एव संख्यानपेक्षत्वेन स्वस्यै
कत्वादेकवचनमेव भवति तत्तु प्रथमस्यैव न मध्यमोत्तमयोः युष्मदस्मदोराख्यातवाच्यकारकवाचित्वाभावात् नाम्नोप्याख्यातवाच्यकारकवाचित्वाभावस्त राम
थापि प्रथमो भवति तस्यानिष्पादनेवचनाभावात् तत्रैकवचनस्वीकारः प्रथमपुरुषमंतराकथं संभवेदित्यर्थः भावे यथा भूयत इत्यादि ॥ ९ ॥ ७१

स्वरांतानां हन् ग्रह दृशां च भावकर्मणोः सिनासीस्यपामीड्वा स इण्वच्च स्वरांतेभ्यो हनिग्रहिदृशिभ्यश्च परेषां भावे कर्मणि चार्थे स्थितानां सिनासीस्यपां प्रत्यया
नामिडागमो वा भवति स इट् इणी वेतीण्वत् सप्तम्यंताद्वत् कार्यातिदेशोयं इणि परे यद्वृद्ध्यादिकार्यं भवति तन्नदिण्वदिटि परे पीत्यर्थः यथा भाविता भाविष्यते इ
त्यादौ वृद्धिः दायिता दायिष्यते इत्यादौ युक् घानिता घानिष्यते इत्यादौ घत्वं प्रयोजकण्यंतान् शमेः कर्मण्याख्याते रूते शामिता शमिता शामिष्यते शमिष्यते इत्या
दौ मितां ण्यंतानां मित्यनेन मितामुपधाया वा दीर्घ इत्यादि इणतन्यकर्त्तरि कर्त्तुरन्योऽकर्त्ता तस्मिन्नकर्त्तरि भावे कर्म्मणि चार्थे तन प्रत्यये परे धातोरिण् स्यात् अकर्त्त
रीति किम् अकृत घटं कुलालः लुगितितनो लुक् अभावि अकर्मकोपि धातुः कुत्रचिदर्थांतरे सकर्मको भवति धातूनामनेकार्थत्वेनार्थान्तरस्योपसर्गेण द्योतना

स्वरान्तानां हन्ग्रहदृशाञ्च भावकर्म्मणोः स्सिनासीस्यपामिड्वा स इण्वच्च' भाविषीष्ट' भविषीष्ट' भाविता' भविता' भाविष्यते' भविष्यते' अ
भाविष्यत्' अभविष्यत्' इणतन्यकर्त्तरि' धातोस्तनि परे भावे कर्मणि च इण् प्रत्ययस्येरपवादः' लुक्' अभावि' अकर्म्मकोऽप्युपसर्गवशा
त्सकर्म्मको भवति' सुखमनुभूयते स्वामिना' लज्जासत्तास्थितिजागरणं वृद्धिक्षयभयजीवितमरणम्॥ शयनक्रीडारुचिदीप्त्य
र्थं धातुगणं तमकर्म्मकमाहुः॥१ फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्म्मकः' धातुस्तयोर्धर्मिभेदे सकर्म्मक उदाहृतः २॥

((हेतोः यथाकर्मण्यात् स्वामि
नासुखमनुभूयते आत्मसात्क्रियते इत्यर्थः लज्जासत्तास्थितिजागरणं वृद्धिक्षयभयजीवितमरणं॥ शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्मकमाहुः १ अकर्मकधातु
लक्षणमाह आचार्यास्तं धातुगणमकर्मकमाहुर्ब्रुवंति तं कं लज्जासत्तास्थितिजागरणान्यर्थाः संति यस्य स लज्जासत्तास्थितिजागरणस्तं पुनः वृद्धिक्षयभयजीवितमर
णान्यर्थाः संति यस्य स वृद्धिक्षयभयजीवितमरणस्तं पुनः शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थाः यस्य स शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थस्तं फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकः
धातुस्तयोर्द्धर्मिभेदे सकर्मक उदाहृतः सकर्मकाकर्मकधातुलक्षणमाह आचार्यैरकर्मको धातुरुदाहृतः क्व सत्यां उत्पत्त्यनुकूलो व्यापारो धात्वर्थः तत्रोत्पादना व्या

पारः उत्पत्तिः फलं यथा पचेः फूत्करणैधो॥

दकोपस्करणादिलक्षणे व्यापारः विक्लित्त्यादि फलं तयोः फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायां एकस्मिन् धर्म्मिणि आश्रये स्थितौ सत्यामित्यर्थः धातुः सकर्मक उदाहृतः व्य
सतिनयोः फलव्यापारयोर्द्धर्म्मिभेदे आश्रयभेदे सति एकस्मिन् धर्म्मिणि फलमन्यस्मिन् धर्म्मिणि व्यापार इत्यर्थः ॥ ६ ॥ धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्द्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् प्र
सिद्धेरविवक्षातः कर्म्मणो कर्मिका क्रिया क्वचित् सकर्मकस्यापि धातोः क्रिया धात्वर्थोऽकर्मिका कर्मरहिता भवतीत्यर्थः कुतः अन्योऽर्थ इत्यर्थान्तरं तस्मिन्नर्थान्तरे वृत्तेर्व
र्त्तमानाद्धेतोः यथा नदी वहति स्यंदत इत्यर्थः पुनर्द्धात्वर्थेन कर्मण उपसंग्रहाद्धेतोः जीवति प्राणान् बिभर्तीत्यर्थः पुनः कर्मणः प्रसिद्धेर्हेतोः मेघो वर्षति जलमिति कर्मप्रसि

धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्द्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ॥ प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्म्मणोऽकर्म्मिका क्रिया ३ शीङोऽयङ्येङ्क्ङिति। शय्यते। शिश्ये। शायिषी
ष्ट। शयिषीष्ट। अशायि। अशयिषि। ऋतेरिङ् भवत्यकारप्रत्यये यकि च। घटः क्रियते। त्वन्दुःखी क्रियसे। रागैर्विरागैः सुखं ह क्रिये। चक्रे। भाव्यते।
भावयाञ्चक्रे। भावयामासे। भावयाम्बभूवे। इण्वदिटि णेर्लोपः। भाविता। भावयिता। भाविष्यते। भावयिष्यते। अभावि। अभाविषाताम्। अभावयिषा
ताम्। सनन्तात् बुभूष्यते। बुभूषाञ्चक्रे। अबुभूषि। यङन्तात् बोभूय्यते। बोभूयाञ्चक्रे। यङ्लुगन्तात् बोभूयते। बोभवाञ्चक्रे। बोभाविषीष्ट। बोभविषी
ष्ट। स्तूयते विष्णुः। अस्तावि। अस्ताविषाताम्। अस्तोषाताम्। अर्य्यते। आरे। आरिषीष्ट। ऋषीष्ट। आरिषाः। आर्षाः। स्मर्य्यते। स्मारिता। स्मर्ता। इज्यते। ईजे यक्षीष्ट

हमेव पुनः कर्मणोऽविवक्षातो वक्तुरिच्छाया अभावाद्धेतोः यथा यो हितान्न संशृणुते न स किंप्रभुः कुत्सितप्रभुरित्यर्थः वचनमिति कर्माविवक्षितमत्र शीङोऽयङ्येङ्क्ङि
ति शेते रयङादेशः स्यात् कि ङिति च यप्रत्यये परे ङित्त्वादन्तादेशः यत इत्यलोपः शय्यते तु धातोरिति यः शिश्ये इण्वद्भावाद्वा वृद्धिः शायिषीष्ट शयिषीष्ट करोतेः कर्मण्य
त् उरिति न गुणः कृषीष्ट चोदि कान्त्यन्ताद्भावयतेः कर्मण्यात् णेरिति णिलोपः भाव्यते इण्वदिटि णिलोपः णेर्लोपः वा स्यात् इण्वदिटि परे णिलोपे भाविता पक्षे सिसनेतीटि भावयिता सप्र राम
त्ययान्ताद्बुभूषते भीवे आत् यत इत्यस्य लोपः बुभूष्यते यङ्प्रत्ययान्तात् तु यत इत्यस्य लोपे बोभूय्यते यङ्लुगन्ताद्भावे आत् बोभूयते स्तौतेः कर्मण्यात् ये इति दीर्घः स्तूयते ऋगतौ कर्म्म ७२

र्नीतिगुणः अर्य्यते इत्यत्र दिरितु धातोर्नामिन इति वृद्धिः आरितास्मृचिंतायाम् गुणोर्नीतिगुणः स्मर्य्यते यजतेः कर्मण्यात् यजामिति संप्रसारणम् इज्यते लिरिईजे आशिषिलिङि
यक्षीष्ट ॥ ९ ॥ तनोतेर्वा यकि तनेराकारोंना ऽऽदेशो वास्यात् यक् प्रत्यये परे जनेर्वा यकि जनेराकारांत आदेशो वास्यात् यकि परे तपोनेण् कर्मकर्तर्य ऽनुतापे च तपेरिणप्र
त्ययो न स्यात् अनुतापे ऽर्थे कर्मकर्तर्यर्थे च अन्वतप्त देवदत्तः पापेन कर्त्राभ्याहत इत्यर्थः भावेपीदं बोध्यम् पापेन पापवता पुंसा ऽ विचार्य्य कृत्वा पश्चाद् शोचीत्यर्थः
कर्मकर्तरि तु अन्वतप्त तपस्तापस इत्यत्र न तपस्तपः कर्मकस्येत्यनेन कर्तुः कर्मवद्भाव इडागम् दानेदा दैरित्वं येइति दीर्घः दीयते आतोनपीत्याल्लोप इत् आतो
युक् आदंतस्य धातोर्युक्स्यात् इणि प्रत्यये परे ञितिणिति कृत्प्रत्यये च परे घञि दायः वुणि दायकः इत्यव दिरि दायिषीष्ट इत्यव दिरो ऽ भावे दासीष्ट लु

तनोतेर्वा आतत्वं यकि तायते तन्यते तनिषीष्ट अतानि जायते जन्यते तपोनेण् कर्म्मकर्त र्य्यनुतापे च अन्वतप्त देवदत्तः पापेन दादेरिः दीयते इट् आतो युक् इणि ञ्णिति कृति च दायिषीष्ट दासीष्ट अदायि अदायिषातामम् अदिषाताम् धीयते स्यीयते अग्लायि हन्यते हनो घ्न घानिषीष्ट वधिषीष्ट घानिता हन्ता अघानि अघानिषाताम् आहसाताम् अवधि अवधिषाताम् ॥

ङि अदायि इत्यव दिरि अदायिषातामतदभावे अपिदा धास्यामिनीत्वम् अदिषाताम् एवं धास्या धातूंग्ले हर्षक्षये इत्यव दिरि युक् अग्लायिषातां हनेः
कर्मण्यात् हन्यते पूर्वाद्धं ने रिति घः जघ्ने हनो लुङ् लिङोरिति वधः यत इत्यल्लोपः वधिषीष्ट पक्षे हनो घ्न इति घः अत उपधाया इति वृद्धिः घानिषीष्ट
इत्यव द्भावो वधादेशस्य बाधको ज्ञेयः अत्र हनो घ इत्यनेन घत्वादेशो न इत्यव वर्जितेइत्सुकत्वात् लृटि इत्यव दिरि घानिष्यते पक्षे हन्तृत इतीट् हनिष्यते लु
ङि इत्यव दिइ भावे हनेः सिः किदिति कित्वात् लोपस्त्वनुदात्ततनामिति नलोपः आहसाताम् गृह्णातेः कर्मण्यात् ग्रहामिति संप्रसारणं गृह्यते ६ ॥ ६ ॥

इणवदित्येन दीर्घः इटो ग्रहामिति सूत्रेणासिसनेत्यादिलक्षणेन विधीयमानस्यैवेटो दीर्घो भवतीति नेण्वदिट इत्यस्यार्थः दृशेः कर्मण्यात् लुङि इणवदिटि परे उपधायाल घोरिति गुणः अदर्शिषातां पक्षे दृशेषेति षत्वं षढोरिति कः हशषान्तादिति सक्तुन नतु दृशेरिगुपधत्वात् सिसोरिति न गुणः अदृक्षातां शमेर्भावे आदकर्मकत्वात् मान्तस्य सेटो न वृद्धिरिणि ञिणीति कृति च नत्वाचमिकमिवमीनां सेटो मान्तस्य धातोर्वृद्धिर्न स्यात् इण्णिञिति णिति कृत्प्रत्यये च परे आचमिकमिवमीनां तु वृद्धिर्भवतीत्यर्थः घञि शमः दमः वुणि शमकः दमकः कथं तर्हि हरेर्यदक्रामि पदैककेनखमिति श्रीहर्षप्रयोग इति चेदुच्यते निरङ्कुशत्वात् प्रयोगाणां तोषाः तेर्षे णिजिष्यत इति प्राकृते ञिसन्त इण बोध्यः सेटः किम् अगामिकसुकांतौ कमेः स्वार्थे णिङिति णिङ् वा ञेरिति ञिलोपः काम्यते लुङि णिङः भावे अकामि ञिञिङोरभ्येवं ञ्यन्तात् शमेः कर्मण्यात् ञेरिति

इणवदित्येन दीर्घः ग्राहितां ग्रहिता दर्शिषीष्ट दृक्षीष्ट दर्शिता द्रष्टा अदर्शि अदर्शिषाताम् अदृक्षाताम् शम्यते मुनिना मान्तस्य सेटो न वृद्धिरिणि ञ्णिति कृति च नत्वाचमिकमिवमीनाम् अशमि अदमि आचामि अकामि अवामि ञ्यन्तात्तु शम्यते मोहो मुनिना शमयाञ्चक्रे मिताञ्यन्तानामिणि णमि च वा दीर्घः शामिता शमिता शमयिता अशामि अशामिषाताम् अशमिषाताम् अशमयिषाताम् वध हिंसायाम् वध्यते जनिवध्योर्न वृद्धिः अवधि भञ्जेरिणि न लोपो वा अभाजि अभञ्जि ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥

ञिलोपः शम्यते कासादिप्रत्ययादित्याम् शमयांचक्रे मितां ञ्यन्तानामिणि णमि च वा दीर्घः मित्संज्ञकानां ञ्यन्तानां धातूनां वा वृद्धिर्भवति इण्प्रत्ययेण णम् प्रत्यये च परे इणवदिटि ञिलोपः वृद्धिश्च वा शामिता पक्षे शमिता पक्षे सिसनेतीटि गुणः शमयिता यङन्तप्रकृतिकञिप्रत्ययान्तात् शंशमेः कर्मण्यात् ञौ परेऽतो ऽनपि च हस्तादिति यलोपः यत इत्यस्य लोपः ततो यकि ञेरिति ञिलोपः शंशम्यते लुटि शंशामिता शंशमिता शंशमयिता लुङि अशंशामि अशंशमि णम् प्रत्यये तु शंशामं शंशमं वध हिंसायां हसान्तः भञ्जेरिणि न लोपो वा भञ्जो आमर्दने इत्यस्य नस्य लोपो वा स्यादिणि प्रत्यये परे ॥ ६ ॥ ६ ॥

लभेरिण्णमोर्नुम्वा दुलभष् प्राप्तावित्यस्य नुमागमो वा स्यात् इणि प्रत्यये णमि प्रत्यये च परे प्रादेर्नित्यं नुम् प्रपूर्वस्य लभेर्नित्यं नुमस्यात् णमि प्रत्यये प्रलंभं २ अथ ये द्विक
र्मकधातवस्तेभ्य आत् उत्पद्यन्ते खलर्थप्रत्ययाः किं मुख्ये कर्मणि उत गौणे किं चोभयोरिति संदेहव्यवस्थामाह गौणे कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने नीहृकृष्वहां बुद्धिभक्षार्थयोः
शब्दकर्मकाणां निजेच्छया० प्रयोज्यकर्मण्यन्येषां ण्यन्तानां लादयो मताः दुह्याचिति कारके उक्तं दुह्यादेः द्विदशसंख्यस्य धातोर्गौणे कर्मणि लादयः प्रत्यया मताः नीप्र
भृतीनां चतुर्णां प्रधाने कर्म्मणि लादयो मताः बुद्धिभक्षार्थयोर्ण्यन्तयोः शब्दकर्मकण्यन्तानां च प्रयोज्यप्रधानयोरन्यतरकर्मणि निजेच्छया लादयो मताः अन्येषां ण्य
न्तानां तु प्रयोज्यकर्मणि लादयो मताः कारके गतिबुद्धीत्यनेन कर्तुर्यत्कर्म्मकारकं कृतं तत्प्रयोज्यं कर्मज्ञातव्यं लादय इत्यत्रादिशब्देन कृत्यक्तखलर्थाः प्रत्यया ग्रा

लभेरिण्णमोर्नुम्वा ॥ अलम्भि ॥ अलाभि ॥ गौणे कर्म्मणि दुह्यादेः प्रधाने नीहृकृष्वहाम् । बुद्धिभक्षार्थयोश्शब्दकर्मकाणां निजेच्छया । प्र
योज्यकर्मण्यन्येषां ण्यन्तानां लादयो मताः ॥ गौर्दुह्यते पयः ॥ धुक्षीष्ट ॥ अजा ग्राममनीयते ॥ ह्रियते ॥ कृष्यते ॥ उह्यते ॥ बोध्यते माणवकं धर्मः ॥ मा
णवको धर्ममिति वा ॥ भोज्यते माणवकमोदनः ॥ ओदनम्माणवको वा ॥ पाठ्यते माणवकम्वेदः ॥ माणवको वेदमिति वा ॥ देवदत्तो ग्रामङ्गम्यते २

त्याः दुह्यादेर्गौणे कर्मण्यात् उदाहरणमाह गौर्दुह्यते पय इत्यत्र गौरिति गौणं कर्म तत्राख्यातेनोक्तत्वादन्योक्ते इत्यनेन प्रथमा पय इति तु मुख्यं कर्म तत्र कर्म्मणि द्वितीया कर्त
रि त्वनुक्तत्वात् तृतीया देवदत्तेनेति न्यादीनां प्रधानकर्मण्यात् उदाहरणमाह अजा ग्राममनीयते इत्यत्राजेति मुख्यं कर्म तत्रोक्तत्वात् प्रथमा ग्राममिति गौणं कर्म कर्त्तरि तु तृती
यान्तोऽध्याहार्य्यः बुद्धिभक्षार्थयोः शब्दकर्मकाणां च ण्यन्तानां प्रयोज्ये मुख्ये च कर्मण्यात् उदाहरणमाह बोध्यते माणवकं धर्म इत्यत्र धर्म इति मुख्यं कर्म माणवकमिति प्र
योज्यं कर्म तत्र निजेच्छयाऽऽख्यातादिः कर्त्तव्यः भोज्यते माणवकमोदन इत्यत्रौदन इति मुख्यं कर्म माणवकमिति प्रयोज्यं कर्म तत्र निजेच्छयाऽऽख्यातादिः पाठ्यते माणवकं वेद
इत्यत्र वेद इति मुख्यं कर्म माणवकमिति प्रयोज्यं कर्म तत्र निजेच्छयाऽऽख्यातादिः तृतीयान्तः कर्त्ताध्याहार्य्यः ण्यन्तस्य प्रयोज्यकर्मण्यात् उदाहरणमाह देवदत्तो ग्रामं गम्यते इत्य

सि॰ चं॰ अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि भावे च लकारः कालादिकर्मकाद्धातो र्भावकर्मणोरर्थयोराख्यातो भवति कारके अकर्मकधातुभिर्योगे इति सूत्रेण कर्मसंज्ञा ये
आ॰ उ॰ षां धातूनां कृता ते कालादिकर्मकाः कालादिकर्मकस्य कर्मण्यात् उदाहरणमाह मास आस्यते इत्यत्र कालवाचिकर्मण आख्यातेनोक्तत्वात् प्रथमा कर्तीतु तृतीयांतो
७४ ऽध्याहार्यः भावे तु मास मास्यते देवदत्तेनेत्यत्र कर्मणोऽनुक्तत्वान्मासमिति द्वितीया कर्तुरनुक्तत्वाद्देवदत्तेनेति कर्तरि तृतीयाऽथंतान् कालादिकर्मकाद्धातोस्तु प्रयोज्यकर्मण्ये
वाख्यातादिः मास मास्यते माणवक इत्यत्र कालवाचिकर्मणोऽनुक्तत्वान्मासमिति द्वितीया माणवकमिति प्रयोज्यकर्मतत्राख्यातेनोक्तत्वान्प्रथमा कर्तरि त्वनुक्तत्वा
त्तृतीया देवदत्तेनेति॥ इति भावकर्मप्रक्रिया॥ सकलकारकाणामवांतरव्यापारो वर्तते सकलकारकाणामवांतरव्यापाररहीनस्याकारकत्वात् तत्र स्वव्यापारस्वातं

अकर्म्मकाणाङ्कालादिकर्मकाणाम्भावे कर्म्मणि च लकारः मासं मासो वास्यते देवदत्तेन क्रोशः क्रोशं वास्यते कुरवः कुरून् वास्यते गोदो
हङ्गोदोहो वास्यते ण्यंतात्तु प्रयोज्ये प्रत्ययः मास मास्यते माणवकः इति भावकर्मप्रक्रिया यदा सौकर्यातिशयन्द्योतयितुङ्कर्तृव्यापारो न विवक्ष्यते तदा कार
कान्तराण्यपि कर्तृसंज्ञां लभन्ते साध्वसिश्छिनत्ति काष्ठानि पचन्ति स्थाली पचति पच्यते ओदनेन अपाचि भिद्यते काष्ठेन अभेदि॥ ६॥

ण्यंच व्यापारभेदाः कांक्षायां करणादिसंभवः तत्र यदा कारकांतराणां सौकर्यातिशयं द्योतयितुं प्रतिपादयितुं कर्तृव्यापारो वक्तुं नेष्यते तदा कारकांतराण्यपि कर्तृसंज्ञां प्राप्नुवंति स्व
व्यापारे स्वतंत्रत्वात् सुष्ठु करोतीति सुकरस्तस्य भावः सौकर्यं यत्कारकांतराणां पूर्वं करणत्वादि सत्त्वेऽपि सांप्रतं कर्तृसंज्ञाकरणात् कर्तर्याख्यातो भवति साध्वसिश्छिनत्तीत्यत्र करण
स्य कर्तृसंज्ञा आख्यातेन कर्तुरुक्तत्वाद् असिरित्यत्र प्रथमा काष्ठानि पचंतीत्यत्रापि करणस्य कर्तृसंज्ञा कर्तुराख्यातेनोक्तत्वात् काष्ठानीति प्रथमा स्थाली पचतीत्यत्राधारस्य कर्तृसंज्ञा कर्तुरा
ख्यातेनोक्तत्वात् स्थालीति प्रथमा कर्मणस्तु कर्तृत्वविवक्षायां प्राक् सकर्मका अपि प्रायेणाऽकर्मकाः कर्मणः सौकर्यातिशयं द्योतयितुं यदा कर्तृविवक्षा तत्तः प्राक् सकर्मका अपि धातवोऽ राम
ऽकर्मकाः प्रायेण भवंति प्रायेणेत्युक्तत्वादेककर्मकाः छिदिभिदिप्रभृतय एवाकर्मका भवंति न तु द्विकर्मकाः अकर्मकस्य फलमाह तेभ्यो भावे कर्तरि च लकारः कर्मकर्तुरकर्मकाद्धातो र्भा ७४

पच्यते ओदनेन भिद्यते काष्ठेनेत्यत्र कर्मणः कर्तृसंज्ञा आख्यातस्तु भावे कर्तुरनुक्तत्वात् ओदनेनेत्यादौ तृतीया कर्मकर्त्रयोराख्यातस्योदाहरणमाह ॥ः॥ लेनोके
इत्यादि कर्मवत् कर्मणा तुल्यक्रियः कर्मस्थया क्रियया तुल्यक्रियः कर्ता कर्मवद्भवति कार्यातिदेशोयं कर्मणा यत्कार्यं भवति तत्कर्मकर्तुरपीत्यर्थः तेन यक् चतु
र्ष्विति यक् आद्गुवी स्यात् इण् तनीती णस्वरांतानामितीण्वदिट् इत्यादिकार्याणि कर्मकर्तरि भवंति काष्ठं भिनत्तीत्यत्र काष्ठस्याया विदारणाश्रयत्वरूपा क्रिया सैव का
ष्ठं भिद्यते स्वयमेवेत्यत्र तस्मिन्कर्तृभूतेपि भवति अयं कार्यातिदेशः कर्मस्थभावकानां कर्मस्थक्रियाणां च धातूनां भवति न तु कर्तृस्थभावकानां कर्तृस्थक्रियाणां
च धातूनां भवति यत्र कर्म्मणि दृष्टे क्रियानुमातुं शक्यते ते कर्मस्थक्रियास्ततोऽन्ये कर्तृस्थक्रियाः पक्वेषु तण्डुलेषु भिन्नेषु च काष्ठेषु दृष्टेष्वदृष्टः कर्तृव्यापारोनुमीय
ते तदुक्तं च कर्मस्थः पचतेर्भावः कर्मस्था च भिदेः क्रिया आशासिभावः कर्तृस्थः कर्तृस्था च गमेः क्रिया १ यद्यप्याधारभावयोरित्यत्र भावशब्देन क्रियापि गृह्यते

लेनोके कर्म्मकर्तरि यगादिणिण्वदिटः पच्यते ओदनः अपाचि भिद्यते काष्ठम् अभेदि द्विकर्म्मकाणान्न अजा ग्राममनयति दुहिप
च्योः सकर्मकयोर्वा दुहस्नुनमाङ्कर्म्मकर्तरि यगिणौ न गौः पयो दुग्धे दोग्धि वा० ।

तथाप्यत्र भेदो विवक्षितः पृथगुपादानात् परिस्पंदरूपो धा
त्वर्थः छिदादिः क्रिया अपरिस्पंदरूपो विक्लित्त्यादिर्भावः पचत्योदनं भिनत्ति काष्ठं च देवदत्तः पच्यते ओदनः भिद्यते काष्ठं स्वयमेवेत्यत्राख्यातेन कर्म्म कर्तुरुक्त
त्वात् प्रथमा कर्तृस्थक्रियाया उदाहरणमाह आशास्ते घटं देवदत्तः आशास्ते घटः स्वयमेव गच्छति ग्रामं देवदत्तः गच्छति ग्रामः स्वयमेवेत्यत्र घटग्रामयोर्दृ
ष्टयोर्न हि देवदत्तस्य व्यापारोऽनुमातुं शक्यते इति कर्तृस्थत्वं क्रियायाः द्विकर्मकाणां न हि द्विकर्मकधातूनां कर्मकर्ता कर्मवन्न भवति अजा ग्राममनयतीत्यत्र प्रधा
न कर्मणः कर्तृसंज्ञा प्रधाने नीहृकृष्वहामित्युक्तत्वात् आख्यातेनोक्तत्वात्तत्र प्रथमा इह प्रतिषेधाभावे यक् स्यात् क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वे प्यात्मनेपदं
स्यादित्यर्थः दुहिपच्योः सकर्मकयोर्वा अनयोः कर्मकर्ता कर्मवद्वा भवति दुहस्नुनमां कर्मकर्तरि यगिणौ न एभ्यो यगिणौ प्रत्ययौ न भवतः कर्मकर्तर्यर्थे दुहेरनेन यक् नि

इणंतुविकल्पेनवक्ष्यते गोः पयोदुग्धेइत्यत्र गौणकर्मणः कर्तृत्वविवक्षा गोणकर्मणिदुह्यादेरित्युक्तत्वात् ॥ ६ ॥ स्वरांतानांकर्मकर्तरीणवानतनि स्वरांतेभ्योधातु
भ्यइणप्रत्ययोवाभवति कर्मकर्त्तर्यर्थेतनिपरे स्वरांतानांडुमभेदिकापुंकर्म्मकर्तरिविकिमकारिघटः कुलालेनकर्मकर्त्तरिलुङ् यथा अकारिघटः स्वयमेवपक्षेलो
पोह्रस्वादितिसिलोपः अकृतदुहस्त्रदुहेरिणप्रत्ययोवाभवतिकर्मकर्त्तर्यर्थेतनिपरे कर्मकर्त्तरिविम् अदोहिगोर्देवदत्तेनकर्मकर्त्तरिलुङः यथाइणप्रत्ययेअ
दोहिपक्षेह्रग्राघांतादितिसकदुहदिहलिहगुहभ्यइतिसकोवालुक् अधुक्षतपक्षे अदुग्धफलंपच्यते उदुंबर इत्यत्र गौणकर्मण उदुंबरस्यकर्तृसंज्ञागौणे
कर्मणिदुह्यादेरित्युक्तत्वात् नत्रकर्मवद्भावस्तेनयगादिणिणवदिटोभवति सुप्रस्रवणोपस्रवणमुत्कंठावत्सोगाप्रस्नौति उत्कंठयतीत्यर्थः गोः कर्मणः कर्तृत्वविव

स्वरांतानांकर्म्मकर्तरीणवानतनि। अकारि। अकारिष्ट। अकृत कटस्वयमेवदुहस्त्र। अदोहि। अधुक्षत। अदुग्ध।
उदुम्बरः फलस्पच्यतेपचतिवाप्रस्नुतेगोः। स्नुक्रमोरातिनेट्। प्रास्ना विष्टप्रास्नोष्टनमतेदण्डः। अनंसास्त्रजेश्रद्धोपपन्नेक
र्तरिचस्त्रज्यतेस्रजम्भक्तः। असर्ज्जि। युजेर्वीयुज्यतेब्रह्मचारीयोगंस्वुनक्तिवा० ॥ श्री६ ॥ श्री ॥ ६ ॥

स्नायोप्रस्नुतेगोः लुङि स्वरांतानांहनग्रहेतीणवदिट् प्रास्नाविष्टपक्षेस्नुक्रमोरितिनेट् प्रास्नोष्टनमतेदण्डइत्यत्र कर्मणः कर्तृसंज्ञा आख्यातेनोक्तत्वात्र
प्रथमा लुङि अनंस्त अत्रकर्मकर्तर्यात्मनेपदमेवजातं अत्रचांतर्भाविण्यर्थोबोध्यः सृजेः श्रद्धोपपन्नेकर्त्तरि वासकर्मकस्यसृजेः कर्ताकर्मवद्भाभव
ति श्रद्धायुक्तेकर्तर्यर्थेसृज्यतेस्रजंभक्तइत्यत्र कर्तरि आख्यातादिः कर्तुः कर्मवद्भावात् आद्यगिणोभवंति श्रद्धयानिष्पादयतीत्यर्थः युजेर्वास
कर्मकस्ययुजेः कर्ताकर्मवद्भाभवतियुज्यतेयोगंब्रह्मचारीत्यत्रकर्तरि आख्यातः कर्तुः कर्मवद्भावाद्यगिणौतपस्तपः कर्मकस्यतपः कर्मकस्यतपेः कर्ताकर्मव
द्भवतितपस्तेतपस्तापसइत्यत्रकर्तर्याख्यातः कर्तुः कर्मवद्भावादात्मनेपदादिः अर्जयतीत्यर्थः लुङि तपोनेणिसनेनेणन अतप्त ॥ ६ ॥ ६ ॥

भूषावाचिनांकिरादीनांसांतानांचयगिणिण्वद्दिटेनभूषार्थेभ्यःकिरादिभ्यःसप्रत्ययांतेभ्यश्चधातुभ्यःकर्मकर्तरियगिणइण्वद्दिटोनभवंतिआत्मनेपदंभे
वभवतीत्यर्थः तुदाद्यंतर्गणःकिरादिः कॄविक्षेपेगॄनिगरणेदृङ्‌ आदरेधृङ्‌ अनवस्थानेप्रच्छ ज्ञीप्सायामितिपंचकः अलंकुरुतेकन्येत्यत्रकर्मणःकर्तृसंज्ञाआ
ख्यातेनोक्तत्वात्तत्रप्रथमाएवमग्रेपिज्ञेयंतुदादेरिस्यःऋतइद्धातोरअवकिरतेलुङिःवृङ्‌वृऋतःइत्नात्सिस्योरितिवेट्‌ अवाकरिष्टवृङ्‌वृऋतःइत्नात्सिस्योरितिवा
दीर्घःअवाकरीष्टइड्भावेउरितिगुणोनऋतइद्धातोःपुनःसिस्योरितिगुणोनअवाकीर्ष्टएवंगॄतुदादेरिसप्रत्ययेअयकीतिरिङ्‌ततोनुधातोरितीयआद्रियतेलुङि
उरितिगुणोनलोपोह्रस्वादितिसिलोपःआदृतएवंधृङ्‌तुदादेरिस प्रत्ययेग्रहामितिसंप्रसारणंपृच्छतेलुङिःछ्शषेतिषत्वंझलसादितिसिलोपः अप्रष्ट।

भूषावाचिनाङ्किरादीनांसान्तानाञ्चयगिणिण्वद्दिटोनंअलङ्कुरुतेकन्याअलमकृतअवकिरतेहस्तीअवाकरीष्टअवाकरिष्टअ
वाकीर्ष्टअवगिरतेपुष्पम्‌अवागीर्ष्टआद्रियतेदानम्‌आदृतध्रियतेअधृतपृच्छतेअप्रष्टचिकीर्षतेकटःचिकीर्षांचक्रेचिकीर्षिषीव
भूवेअचिकीर्षिष्टश्रिञ्‌ब्रूञ्‌ग्रन्थिग्रन्थ्यादकर्मकाणांयगिणोनकारयतेकटःस्वयमेवकारिषीष्टअचीकरतउच्छ्रयतेदण्डःउद
(शिश्रियतब्रूतेकथा।
चिकीर्षतेकटइत्यत्रकर्मणःकर्तृसंज्ञाख्यातेनोक्तत्वात्तत्रप्रथमालुङिःसिसनेतीट्यतइस्यलोपःअचिकीर्षिष्टश्रिञ्‌ब्रूञ्‌ग्रंथि
ग्रंथ्यादकर्मकाणांयगिणोनञिप्रत्ययांतेभ्यःश्रीब्रूञ्‌ग्रंथिग्रंथिभ्यआत्मनेपदविधावकर्मकेभ्यश्चधातुभ्योयगिणोनभवतःकर्मकर्तर्यर्थेआदिण्वद्दिटोभ
वतइत्यर्थःकारयतेघटइत्यत्रण्यंतात्कर्मकर्तर्याख्यातःतत्रोक्तत्वात्प्रथमालुङिःञेरङिःत्यङ्‌द्वित्वेअङिःसधाविलुपधाह्रस्वःपूर्वस्येकारश्चलघो
रितिपूर्वदीर्घःञेरितिञिलोपःअचीकरतउच्छ्रयतेदंडइत्यत्रकर्मकर्तर्याख्यातःअपकर्तरीत्यपलुङिःश्रिस्रुद्रुभ्यइतिङःद्वित्वेनुधातोरितीयउद
शिश्रियतब्रूतेकथेत्यत्रकर्मणःकर्तृसंज्ञाआख्यातेनोक्तत्वात्प्रथमालुङिःब्रुवोःनपीतिवच्‌अस्यतिवक्तीतिङःङेवचेरित्समागमः॥ ६ ॥ ६ ॥

सि॰चं॰ अवोचत ग्रंथिग्रंथ्योः श्र्यादिकयोर्णेर भावपक्षे ग्रंथ्यते ग्रंथ्यते ग्रंथ इत्यत्र कर्मणः कर्तृत्वविवक्षायां तत्राख्यातेनोक्तत्वात्प्रथमा लुङि अग्रंथिष्ट अग्रंथिष्टेत्यादिकयोः स्त्रुश्र
आ॰ ३॰ श्रीनेयश्रीने च मे स्वलाभ स्वयमेव आत्मनेपदविधौ योः कर्मकर्त्तृसुदाहरति विकुर्वते सैंधवा इत्यत्र कर्मकार्चेत्यनेनाऽऽहि धानं आख्यातेनोक्तत्वात्कर्मकर्तरि प्रथमाव
७६ त्वानीत्यर्थः लुङि इण्वदिट् व्यकारिष्ट व्यकारिषातां व्यकारिषत इण्वदिड्भावे लोपो ह्रस्वादिति सिलोपः व्यकृत व्यकृषातां व्यकृषत कुषिरंजोः कर्मकर्तरि वा दवादेः कुषिरंजि
भ्यां सुभयपदं भवति कर्मकर्तर्यर्थेतिवादिचतुष्टये परतः श्यन पित्वात्मनेपदमेव भवति कुषनिष्कर्षे क्र्यादिकः रंज रागे दैवादिकः कुष्यति कुष्यते वा पाद इ
त्यत्र कर्मणः कर्तृत्वविवक्षायामाख्यातः कर्तुः कर्मवद्भावादात्मनेपदादिः लुङि इणन नीतीण अकोषि रज्यति रज्यते वा वस्त्रमित्यत्रापि कर्मकर्तर्याख्यातः तत्रा

अवोचत ग्रन्थ्यते ग्रन्थः अग्रन्थिष्ट विकुर्वते सैन्धवाः व्यकारिष्ट व्यकृत कुषिरञ्जोः कर्मकर्तरि वाऽऽदऽवादौ कुष्यति कुष्यते वा पादः अ
कोषि रज्यति रज्यते वा वस्त्रं अरञ्जि इति कर्मकर्तृप्रक्रिया स्मृतिवाचिन्युपपदे भूतानद्यतने धातोर्लृट् लङोऽपवादः स्मरसि कृ
ष्ण गोकुले वत्स्यामः यद्योगे उक्तं त्वं अभिजानासि कृष्ण यद्वने भुञ्ज्महि उक्तमपुरुषे चिन्तविशेषादिना पारोक्ष्ये सुप्तोऽहं किल विललाप॥

ख्यातेनोक्तत्वात्प्रथमा लुङि अरंजि अरंक्षातां अरंक्षत इह कर्मकर्तृप्रकरणे भिद्यते काष्ठं स्वयमेवेत्यादौ सर्वत्र स्वयं शब्दः करणार्थको ज्ञेयः आत्मना करणेने
त्यर्थः कर्त्रर्थे तु कर्मण्याख्यातः स्यादित्यर्थः॥ इति कर्मकर्तृप्रक्रिया स्मृतिवाचिन्युपपदे भूतानद्यतने धातोर्लृट् धातोर्लृट् भवति स्मृतिवाचकशब्दे उपपदे सति न तु लङ्ब
यं वत्स्यामः अवसाम इत्यर्थः एवं बुध्यसे चेतयसे इत्यादियोगेपि यद्योगे उक्तं न स्मृतिवाचकशब्दे उपपदे सत्यपि यच्छब्दयोगे भूतानद्यतने लृट् न भवति किं तु लङेव राम
उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना पारोक्ष्यं मदस्वप्नादिभिः कश्चित्स्वांतगतमेव न वेत्ति पश्चादन्येभ्यः श्रुत्वा प्रयुंक्ते किल शब्दोऽज्ञानसूचकः सुप्तः सन् अहं विललापेति ॥ ७६

असंनापन्हवे लिट् अत्यंतापलापे ऽर्थे लिट् भवति कलिंगो नाम निषिद्धो देशः उक्तंच अङ्गवङ्गकलिङ्गेषु सौराष्ट्रमगधेषु च तीर्थयात्रां विना गत्वा पुनः संस्कारमर्हती
ति केनचित् कश्चित्पृष्टः त्वं कलिंगेषु अवात्सीः तत्र गत्वा त्वया चिरस्थितमित्यर्थः स आह नाहं कलिंगान् जगामेति केवलमवस्थानमेव न निषिध्यते किंतु तद्देशभूतं गम
नमपि अत्यंतापन्हवो भवति ह शश्वतोर्लिङ् विषये लङ् लिटौ ह शश्वत निपातयोर्योगे लिङ् अर्थे लङ् लिटौ भवतः आसन्नकाले पृच्छ्यमाने ऽर्थे लङ् लिटौ आसन्न
कालिके भूतानद्यतनपरोक्षइति धात्वर्थे प्रष्टव्ये लङ् लिटौ भवतः पञ्चवर्षाभ्यंतर आसन्नकालः पंचवर्षातीतो विप्रकृष्टकालः पृच्छ्यमाने किं जगाद्देवं लिडेव

अत्यन्ता ऽपन्हवे लिट् कलिङ्गेषु वात्सीः नाहं कलिङ्गान् जगाम ह शश्वतोर्लिङ्विषये लङ् लिटौ इति हाकरोत् चकार वा शश्वदकरोत् चका
र वा आसन्नकाले पृच्छ्यमाने ऽर्थे लङ् लिटौ आगच्छत् किम् जगाम किम् अनासन्ने तु कंसं जघान किम् स्मे लट् लिटो ऽपवादः यजति स्म युधिष्ठिरः
भूतानद्यतने लट् स्मयोगे एवं स्म पिता ब्रवीति ननौ पृष्टप्रतिवचने भूते लट् अकार्षीः किम् ननु करोमि भोः नन्वोर्वा अकार्षीः किम् न करोमि नाका
र्षम् अहं नु करोमि अहं न्वकार्षम् पुराशब्दयोगे भूता ऽनद्यतने वा लुङ् लटौ न तु स्मयोगे वसन्तीह पुरा छात्राः अवात्सुः अवसन् ऊषुर्वा यजति स्म
पुरा युधिष्ठिरः यावत्पुरानिपातयोर्भविष्यति लट् यावद्भुङ्क्ते पुरा भुङ्क्ते भोक्ष्यसे भोक्ता वा कदा कर्ह्योर्वा भविष्यति लट् कदा कर्हि वा भुङ्क्ते भोक्ष्यसे भो

अनासन्ने तु लिडेव कंसं जघान किम् स्मे लट् स्मयोगे लट् भवति न तु लिट् स्मे स्त्यव्ययं भूतकालद्योतकं भूतानद्यतने लट् स्मयोगे लङो ऽपवादः ब्रवीति स्म ऽब्रवीदित्यर्थः ननौ पृ
ष्टप्रतिवचने भूते लट् प्रच्छ्यते इति पृष्टः कर्मणि क्तः पृष्टस्य प्रतिवचनं पृष्टप्रतिवचनमिति षष्ठीसमासः भावे क्तप्रत्यये तु पृष्टं प्रश्नः पृष्टपूर्वं वचनं प्रतिवचनं च पृष्टप्रतिवच
नमिति मध्यमपदलोपी समासः ननु करोमि अकार्षमित्यर्थः नन्वोर्वा ननु निपातयोर्योगे पृष्टप्रतिवचने भूते वा लट् भवति पक्षे लुङ् लिटौ पुराशब्दयोगे भूतानद्यतने वा लुङ् ल
टौ न तु स्मपक्षे लङ् लिटौ स्मेरतिकिम् यजति स्म पुरा युधिष्ठिरः यावत्पुरानिपातयोर्भविष्यति लट् यावद्भुङ्क्ते पुरा भुङ्क्ते निश्चितं भोक्ष्यत इत्यर्थः निपातावेतौ निश्चयं द्योत

वर्तमानसामीप्ये भूते भविष्यति च वर्तमानवद्वा कदागतोसीति भूतकालेन प्रश्नवाक्यं अयं आगच्छामीत्युत्तरम्भूतकालादिव्यक्तये ऽयमिति प्रयोगस्त्विदानीमेवाऽऽगतमि
तिवर्त्तमानसमीपभूतकालद्योतनाय तेन ह्यागमनं विना भूतरूपं धूलीधूसरताप्रस्वेदादियुक्तं तत्र नतिनिर्दिश्यते एवं कदागमिष्यतीति भविष्यत्कालेन प्रश्नवाक्य
म् एष गच्छामीत्युत्तरम्   भविष्यत्कालाभिव्यक्तये एष इति प्रयोगस्तु इदानीमेव गमिष्यामीति वर्तमानसमीपभविष्यत्कालद्योतनाय तेन हि गमनेन विना
भूतयद्वपरिकरबंधादियुक्तं तत्र नतिनिर्दिश्यते तत्र कदेति प्रश्ने उत्तरवाक्ययोः कालानुपादानात् अयमेषशब्दाभ्यामिदानीमिति कालावगमः क्षिप्रवचने लृट् वचनग्रह
णात्स्वरूपग्रहणनिरासार्थं क्षिप्रपर्याये उपपदे लृट् गर्हायां लडपिजात्वोः कालत्रये आभ्यां योगे लट् स्यात् गर्हायां कालत्रये परत्वात् लुङादीन् यं बाधते अपिजायास्त्व

वर्तमानसामीप्ये भूते भविष्यति च वर्तमानवद्वा कदाऽऽगतोसि अयमागच्छामि अयमागमम् कदागमिष्यसि एष गच्छामि गमिष्यामि वा।
क्षिप्रवचने लृट् वृष्टिश्चेत् क्षिप्रमाशु त्वरितम्वा यास्यति न दाशी घ्रम्वप्स्यामः गर्हायां लडपिजात्वोः कालत्रये अपिजायां त्यजसि जातुग
णिकामाधत्से वा कथमि लिङ्लटोर्गर्हायां कालत्रये कथं धर्मं त्यजेः त्यजसि वा जातु यत् यदा यदि योगे लिङ् लृटोऽपवादः जातु यत् यदा यदि

जसि त्यक्ष्यसि अत्याक्षीः इत्यादिविषये त्यजसीत्यादि लडेव प्रयुज्यते इति भावः एवं यो जायां अत्यजत् वाल्वार्द्दशो हरिन्निन्दे तं नावकल्पयामि न मर्षयामि
तत्याज त्यक्ष्यति अत्याक्षीत् इत्यादिविषये यो जायामपि त्यजतीति जातु गणिकामाधत्से गर्हितमेतन्न वा कथमि लिङ्लटोर्गर्हायां कालत्रये पक्षे लङ् लिट् लुट् लृट् लृङ् लुङ्
भूतानद्यतने लङ् कथं धर्ममत्यजः परोक्षाऽनद्यतने भूते लिट् कथं धर्मं तत्याज भविष्यत्यऽनद्यतने लुट् कथं धर्मं त्यक्तासि भविष्यत्सामान्ये लृट् कथं धर्मं त्यक्ष्यसि क्रियाति
क्रमे लृङ् कथं धर्ममत्यक्ष्यत भूतसामान्ये लुङ् कथं धर्ममत्याक्षीः जातु यत् यदा यदि योगे लिङ् अनवक्लृप्त्यमर्षयोर्लिङ् स्यादेषां योगे अनवक्लृप्तिरसंभावना अमर्षोऽक्षमा लृ
टोऽपवादः लृङ् तु क्रियातिपत्तौ भूते वा भविष्यति तु नित्यमित्यर्थः जातु भवान् हरिमनिन्दिष्यदि साधुर्दाहर्नैवं अगर्हायामिदं गर्हायां तु जातु योगे लड् कः ॥ ६ ॥

उताप्योर्वाद्यार्थयोर्लिङ् समर्थयोरनयोर्योगे लिङ् वाद्यार्थयोः किं उत दण्डयति दण्डयिष्यति अपिधास्यति द्वारमत्र प्रश्नः आच्छादनं च गम्यते स्वाभिप्रायाविष्करणे ग
म्ये लिङ् न तु कच्चिति कालत्रये सर्वलकारापवादः न तु कच्चिनोति किं कामो मे कच्चिज्जीवति वर्तमानसमीपे इति लट् हेतुहेतुमतोर्भविष्यतीति लिङ् वा हेतुः कारणं हेतुम
त् फलम् पक्षे लृट् रू स्तं न मे चेत्सुखं यायात् रू स्मनतिः सुखप्राप्ते हेतुः भविष्यत्से वेध्यते नेह हंतीति पलायते इच्छार्थेषु लिङ् लोटौ कामः इच्छा तस्य प्रवेदनं प्रकाश
नं तस्मिन्नर्थे इच्छार्थेभ्यो लिङ् लोटौ वर्तमाने इति शेषः इच्छार्थी येषां ते इच्छार्थास्तेभ्यः तेन वशकांताविस्याद्योपीच्छार्थाग्राह्याः पौनःपुन्ये भृशार्थे च धातोर्लोट् स
र्वलकारविषये लोटो हि स्वौ स वे तु वाटि विषये तध्वमोर्विषये वा पौनःपुन्यं भृशार्थश्च धातोरेवार्थः लोट् द्योतक इति भावः किंच तु वाहीनामादेशे पिनेपांस्याने विहितस्य

उताप्योर्वाद्यार्थयोर्लिङ् कालत्रये उत अपि वा हन्याद् घं हरिः स्वाभिप्रायाविष्करणे गम्ये लिङ् कालत्रये न तु कच्चिति कामो मे भुञ्जी
त भवानिति कच्चिदिति किम् कच्चिज्जीवति मे माता हेतुहेतुमतोर्भविष्यति लिङ् वा रू स चन्न मे चेत्सुखं यायात् रू स्मत्न मस्यति चेत्सुखं या
स्यति इच्छार्थेषु लिङ् लोटौ कामप्रवेदने इच्छामि भुञ्जीत भुङ्क्तां भवान् इच्छार्थेभ्यो लिङ् लटौ वर्तमाना अर्थे कामयते कामयेत पौनः
पुन्ये भृशार्थे च धातोर्लोट् सर्वलकारविषये तस्य हि स्वौ सर्वत्र वाटि विषये तध्वमोर्विषये वा क्रियासमभिहारे हिलन्तस्यैव धातोरनुप्रयोगश्च

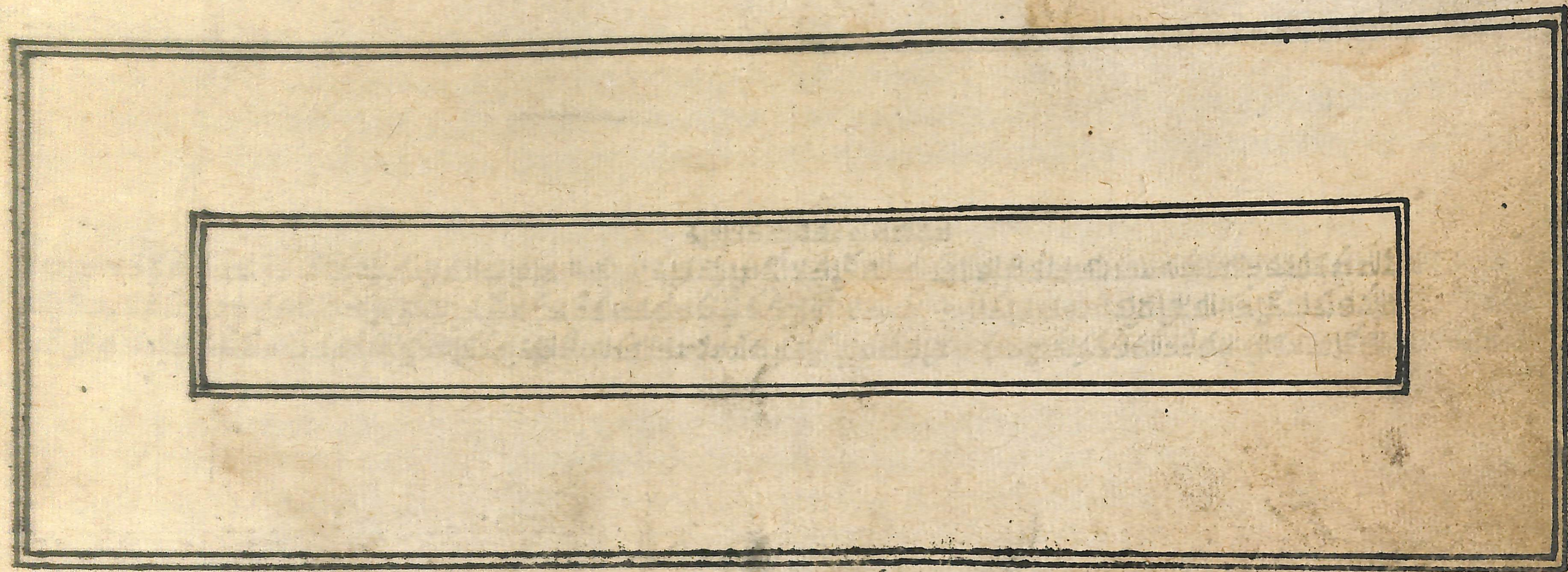
हेः स्यानिवद्भावेन पित्वात् ङित्वे पित्त्वपि चाङित्वेति भाष्योक्तत्वात् ङित्वाभावे लुनीहीत्यत्र ईहसे इतीत्वं न स्यात् ब्रूहि इत्यत्र अवादावीपीतीति ईप्रसये ब्रू
वीहीति च स्यात् तृण्ढि इत्यत्र तुल होनमि कृते रमागमः पिति नितिर् आगमेत्ःणेढि इति च स्यात् अतो लोटो हि स्वावित्युक्तम् स कलपुरुषवचनविषये परस्मैपदिभ्यो
हिः कर्तरि आत्मनेपदिभ्यः स्वो भावकर्मकर्तृषु क्रियासमभिहारे हे इति हिलंय स्माद्धातोर्लोट् विहितस्तस्यैव धातोरनुप्रयोगश्च कर्तव्यः अनुप्रयोगाद्य यायथं लड
दयः तिबादयश्च कर्तव्याः ततः संख्याकालयोः पुरुषविशेषार्थस्य चाभिव्यक्तिर्भवति अत्र लोट् तस्य विषये संख्याकारकादीनां हि स्वौ ता

इत्यनीति सत्यपि धनायानुप्रयोगो न्यायत एव याहि याहीति याति यातः यान्ति यासि पुनःपुनरतिशयेन वा यानं हि प्रसयान्तस्यार्थः एककर्तृकं वर्तमानं यानं यातीत्यस
सि॰ चं॰ स्यार्थः इति शब्दस्य भेदाऽन्वयेनास्यार्थग्राहयति मध्यमपुरुषबहुवचनेन तशब्दे तु यात यातेति यूयं याथ पक्षे याहि याहीति यूयं याथ एवंभूतभविष्यतोर
आ॰ उ॰ प्युदाहरणं याहि याहीति यास्यति याहि याहीति अयासीत् मध्यमपुरुषवचनेन ध्वंशब्दे तु अधीध्वमधीध्वमिति यूयमधीध्वे पक्षे अधीष्वाधीष्वेत्यधीध्वे भावकर्मणो
७८ स्तु भूयस्व भूयस्वेति भूयते पच्यस्व पच्यस्वेति पच्यते गद्यस्व गद्यस्वेति गद्यते भज्यस्व भज्यस्वेति भज्यते इत्यादि ज्ञेयम् ॥ ॥ अनेकक्रियासमुच्चये तु वा लोट् तस्य हिस्वौ तध्व

अनेकक्रियासमुच्चये वा लोट् तस्य हिस्वौ तध्वमोर्विषये वा हिस्वौ समानार्थस्य धातोरनुप्रयोगात् तिबादयः याहि याहीति याति एवं
यातः यान्ति यासि याथः याथ यात यातेति यूयं याथ यामि यावः यामः याहि याहीति यास्यति अयासीत् अधीष्वाधीष्वेत्यधीते एवमन्यत्रा
पि ध्वम्विषये प्राग्वत् पक्षे अधीध्वमधीध्वमिति यूयमधीध्वे सक्तून् पिब धानाः खादेत्यभ्यवहरति पिबत खादतेत्यभ्यवहरथ अन्नं भुं
क्ष्व दधिकमास्वादस्वेत्यभ्यवहरते भुङ्ग्ध्वमास्वादध्वमित्यभ्यवहरध्वे ॥ इत्याख्यातप्रक्रिया ॥

मोर्विषये वा सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगात् तिबादयः
चिनोतेर्भावे एरजित्यच् समुच्चयनं समुच्चीयते इति समुच्चयः अस्मिन् सूत्रे पौनःपुन्ये भृशार्थे चेत्यनुवर्तनान्न हि लम् रुत्वैवोदाहरति सक्तून्पिबेत्यादि तध्वमोस्तु पिबत खा
दतेति यूयं अभ्यवहरथ पक्षे पिब - खाद - इति यूयं अभ्यवहरथ भुङ्ग्ध्वमास्वादध्वमिति यूयं अभ्यवहरध्वे पक्षे भुङ्क्ष्व आस्वादस्वेति यूयं अभ्यवहरध्वे लोडभावपक्षे
सक्तून् पिबति धानाः खादति अन्नं भुङ्क्ते दाधिकमास्वादते धाना भ्रष्टयवे स्त्रियां इत्यमरः दध्ना संस्कृतं दाधिकं व्यञ्जनादि एतेन पुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनं मुषाण रत्ना राम
नि हतामराङ्गनाः विगृह्य चक्रे नमुचिद्विषा बली य इत्थमस्वास्थ्यमहर्निशं दिवः इति व्याख्यातम् अवस्कन्दनलवनादिरूपा भूताः अनद्यतनपरोक्षा एककर्तृका अस्य ॥ ॥ ७८

स्यक्रियेसर्योन् इहहयुनःपुनश्चस्लंदेत्यादिरर्थ इतितुव्याख्यानम्भ्रममूलमेव द्वितीयसूत्रेक्रियासमभिहारेद्वस्यानुवृत्तेः लोडंतस्यद्वित्वापने अत्रपुरीमवस्लंदे
त्यादिमध्यमपुरुषैकवचनमित्यपिकेषांचिद्भ्रमएवपुरुषवचनसंज्ञे इहनैस्युक्तत्वात्॥ ॐ ॥ इति लकारार्थप्रक्रिया॥ बुद्धिमांद्यवशात् किंचिद्यदशुद्धं
मलेखितं तन्न द्वेषभावं समुत्सृज्य शोधनीयं मनीषिभिः॥ ॐ ॥ इति श्रीसिद्धांतचंद्रिकाव्याख्यायां सदानन्दव्याख्यायामाख्यानकाण्डं समाप्तम्॥ शुभम्॥ राम
इति तिङन्तप्रकरणं समाप्तम्

इति सिद्धांतचंद्रिका उत्तरार्द्ध समाप्तः

॥ इस्तिहार दिया जाता है ग्राहक लोगों को कि हमारे इहां पुस्तक बम्बई· कलकत्ता· लखनऊ· और आगरा· दिल्ली· मेरठ· इलाहाबाद· पूना· बनारस· और कईएक छापे की पुस्तक हमारे इहां महजूद हैं जिन महाशयों को लेना होय तो आध आने का टिकट भेजके संस्कृत· भाषा· सूचीपत्र मंगाय लेवें· इस कार्य के संपादक बाबू कोलेश्वरसिंह बुकसेलर बनारस· सं १९४७ आश्वि· व· ६ ॥